

Π - Α - Ν - Δ - Ω - Ρ - Α .

1 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ, 1858.

ΤΟΜΟΣ Θ'.

ΦΥΛΛΑΔΙΟΝ 207.

ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΑΙ ΣΚΕΨΕΙΣ

υ π θ

Π. ΚΑΛΛΙΓΑ.

(Συνέχεια. Ἴδε φολλ. 206.)

Δ'.

ΤΗΝ λύσιν τοῦ δεινοῦ προβλήματος, περὶ οὗ πρόκειται νὰ ἀνασχοληθῶμεν, προπαρασκευάζομεν ἀναντιρρήτως ἐξετάζοντες ποῖον χάσμα δίδεμιν, μὴ συμπληρωθὲν ἐξ ὧσιν περὶ τῆς ἀληθοῦς ιστορίας εἴπομεν.

Ἀπεβλέψαμεν πρῶτον εἰς τὰ κείρια συμβάντα καὶ κατ'αὐτὰ διηρέσαμεν τῆς ἱστορίας τὰς περιόδους· ἀλλὰ τοῦτο πράττοντες εἰς οὐδὲν ἄλλο συνετελέσαμεν, πλὴν εἰς τὸ νὰ δώσωμεν τὸν οἰκτεῖον τόπον εἰς τὰ ἐν τῇ ἱστορίᾳ περιλαμβανόμενα, καὶ νὰ διαστείλωμεν τὸ ὕλικόν μέγεθος αὐτῶν, ὡς ἐκ τῆς ἐκβάσεως, τὴν ὁποίαν προσεκτικῶς παρακολουθήσαμεν.

Ἀντιτάσσοντες τότε εἰς τὴν ἐκδοκίαν τὴν διάνοιαν ὡς τὸ ἐνδόσεμον καὶ τὴν ἐνεργὸν αἰτίαν, καὶ μὴ κρίνοντες κατὰ τὴν τελευταίαν τροπὴν τὰ πρῆχθέντα, ἐστρέψαμεν τὴν προσοχὴν ἡμῶν πρὸς τὰ πρόσωπα, εἰς ἃ ἀπεδώκαμεν τὸν οἰκτεῖον χαρακτῆρα, κατὰ τὴν ἐν ἐπιγνώσει μετοχὴν, διαχωρίζοντες τὸ σκοπούμενον ἀπὸ τῆς ἐκβάσεως, ὁποίαν ἡ περιπλοκὴ τῶν πραγμάτων ἀπέδειξεν.

Ἄφ' ἐνὸς μὲν ἔχομεν τὸ ὕλικόν μέγεθος τῶν πρῆχ-

μάτων, ἀφ' ἐτέρου πάλιν τὸν ἠθικὸν καταλογισμὸν τῶν προσώπων, καθ' ὃν ἀποχωρίζομεν ὅτι υπερβαίνει τὴν ἀνθρώπινον θέλησιν, τοῦλάχιστον καθ' ὃ μέρος εἰς ἕκαστον καταλογίζομεν. Μεγάλην ἐδώκαμεν προσοχὴν εἰς τὴν ἀλληλεπίδρασιν ταύτην τῶν προαιρέσεων καὶ τῶν ἐξωτερικῶν περιπλοκῶν, καὶ τὸ ποικίλον τοῦτο θέημα ἐθεωρήσαμεν ὡς πλουτοῦν ἐμπειρικῆς διδασκαλίας. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι πάντοτε ὁ αὐτός, ἀλλὰ τὰ στοιχεῖα ἐν οἷς ἐνεργεῖ, τὰ διδόμενα, ἐφ' ὧν βάνει, καὶ αἱ περιπτοιχίζουσαι περιστάσεις, καὶ ἐν γένει αἱ ὑποθέσεις, μεταβάλλονται ἐκάστοτε καὶ παραλλάσσουσι τὴν σκηνήν.

Ἐπέκεινα τῆς ἀνθρώπινου βυυλήσεως καὶ ὑπεράνω αὐτῆς ἔχομεν ἄλλα στοιχεῖα ἐνεργούντα δραστηρίως, καὶ ταῦτα δὲν διελύσαμεν εἰσέτι διὰ τοῦ λόγου.

Ἀπεποιήθημεν ὅσον ἐνεστι τὰς ἠθικολογικὰς σκέψεις, μάταιον φρονοῖντες ὅτι ἐργάζεται ὁ διὰ παραιρέσεων κατατριβόμενος νὰ μεταβάλῃ τὸν ἄνθρωπον καὶ νὰ τὸν ἀναμορφώσῃ ἐκ βάρων. Ἀπεναντίας θελκτικὴν ἐλογίσσαμεν τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, ὁποῖος εἶναι ἐκ κελῶν καὶ κελῶν συγκείμενος, μικτός, ἀλλ' ἐκάστοτε κατ' ἴδιον τύπον καὶ φυσιογνωμικῶς παραφέροντα.

Δύω τινα παρέχουσι τοιοῦτοτρόπως εἰς τὸν νοῦν ἡμῶν ἀπορίαν. Αὐτὰ τὰ ἐξω τῆς θελήσεως ἡμῶν στοιχεῖα, τί εἶναι; Τίνος δυνάμεως ἐμφαίνουσι τὴν ἐνεργεσίαν; Καὶ πάλιν, τίς ἡ ἀσχέτις αὐτῶν πρὸς τὴν ἀνθρώπινον θέλησιν; Χρεωστὴ ὁ ἄνθρωπος νὰ κλίνη τὸν αὐχένα ἐνώπιον αὐτῶν, καὶ, ἂν ᾖ ἀκαταμάχητα, τί πταίει ὁ ὑπηρετῶν αὐτὰ καὶ ὑποτασσόμενος εἰς τὸ ἀναπόδραστον;

Αὐταὶ αἱ ἀπορίαι δεικνύουσιν, ὅτι δὲν συνεπληρώθη τὸ ἔργον τῆς ἐρεύνης, πρὶν ἐξετάσωμεν κατὰ τὴν σχέσιν αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος τὰ φαινόμενα τῆς ἱστορίας, ὅπως ἐν ἀρχῇ εἰπομεν ἀπαριθμοῦντες τὰ προσόντα αὐτῆς καὶ ὑποσχομένοι ἐκάστῳ αὐτῶν τὴν ἀνάλυσιν. Παρακολουθήσαντες τὰ σπουδαιότερα συμβάντα καὶ κατ'αὐτὰ ρυθμίσαντες τὴν ἔκθεσιν, ἐβαδίσαμεν ὁδὸν ἐπικλινῆ, τὴν ἄγουσαν εὐθὺς πρὸς τὴν ἔκθεσιν, ἀλλ' αἰφνης φθάνοντες εἰς αὐτὴν, ἀγοοῦμεν πόθεν ἤλθομεν, διότι καὶ τὴν ἀνθρωπίνον θέλησιν συμπλεκομένην πρὸς τὰ γινόμενα εἶδομεν, ἀλλὰ παρασυρομένην εἰς τὸ βεῦμα αὐτῶν καὶ εἰς μάτην ὡςπεπιτοπλεῖστον ἀντέχουσιν. Τοιοῦτοτρόπως ἀπαντῶμεν τὴν ἔκθεσιν ὡς αἰφνιδίον τι, καί, ὡς τοιοῦτον, ἔργον τύχης καὶ συμπτώσεως, διότι βλέπομεν ἐπερχόμενα ἀποτελέσματα, τῶν ὁποίων ἀγνοοῦμεν τὰς πρώτας αἰτίας καὶ διὰ τοῦ λόγου δὲν εἰσχωροῦμεν εἰς τὰ γινόμενα.

Καὶ ἄλλο ἐλάνθανεν ἡμᾶς, διότι λίαν ἐφάνημεν πρόθυμοι πρὸς κατατομὴν τῆς ἱστορίας εἰς περιόδους· ἀλλ' ἂν δὲν συνδέσωμεν πάλιν αὐτάς εἰς ἓν σῶμα, δὲν ἐπιτυχάνομεν κἄν νὰ δεῖξωμεν, ὅτι εἶναι τῆς αὐτῆς ἱστορίας μέρη αὐτὰ τ' ἀσυνάρτητα κλάσματα. Ἐχομεν οὕτω ἀπαραίτητον ἀνάγκην τῆς τοῦ ὄλου ἐνώσεως καταφαινομένης ὑπεράνω τῶν διαίρεσεων, ὡς ὑποτεταγμένων εἰς αὐτάς. Τὰς περιόδους δὲν παρεδέχθημεν, διὰ νὰ διασπᾶσωμεν διεστώτα μέρη, ἀλλὰ διὰ νὰ ἀνυψώσωμεν κατὰ τὸ οἰκτεῖον μέγεθος τὰ ἐπιφανέστερα συμβάντα, καθ' ἃ ἡ ὅλη ἱστορία προβαίνει, συνεχιζομένη πάντοτε, διότι καὶ αὐτῶν ἐπεκτείνονται αἱ συνέπειαι πέραν ἐκάστης περιόδου, ἀποτόμως μὴ διακοπτομένης.

Αὕτῃ ἡ ποθουμένη ἐνότης, ἡ συναποτελοῦσα τὸ γενικώτερον νῆμα τῆς ἱστορίας, εἰς τί ἄλλο συνίσταται πλὴν εἰς ἀνωτέρας αἰτίας, τῶν ὁποίων παρεκτείνονται αἱ συνέπειαι ὡς ἀκτῖνες ἐκ τῆς αὐτῆς ὀρμῆς ἐστίας καὶ διαφωτίζουσαι τὴν φορὰν τῶν ἀλλεπαλλήλων συμβάντων, διαστελλομένων εἰς τὴν ὄρσιν ἡμῶν; Τὸ διάστημα τοῦ χρόνου, τὸ ὁποῖον αὐθαρέτως παραδέχεται ὁ Συγγραφεὺς ὡς ἀρχὴν καὶ τέλος τοῦ ἔργου, οὐδεμίαν παρέχει ἐνότητα, διότι τὸ διάστημα τοῦτο εἶναι ἐξωτερικὸς περίβολος καὶ τάφος περιοχῆς, οὐδὲ μὴ ἐμφαίνων τὴν συναφείαν τῶν περιλαμβανόμενων συμβάντων κατὰ τὰς ἰδίας αὐτῶν σχέσεις, ἐξ ἧς ἀντιλαμβάνομεθα τῆς ἐνότητος.

Πάντοθεν λοιπὸν προκαλοῦμεθα πρὸς ἀνεύρεσιν γενικῆς ἰδέας ἀπρωρημένης ἐπὶ τοῦ ὄλου καὶ συγκορυφούσης τὰ κατὰ μέρος. Αὐτὴν τὴν γενικὴν ἰδέαν ἐπικαλοῦμεθα μάλιστα πρὸς ἐξήγησιν ἐκείνου τοῦ μέρους τῶν συμβάντων, τὸ ὁποῖον ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς ἀνθρωπίνου θελήσεως καὶ ἐπιφέρει τὴν ἐπικρατοῦσαν φορῆν. Ἐξ αὐτῆς τὸ ὡς αἰφνιδίον καὶ ἔργον τύχης λογιζόμενον ἐξελιίσεται ὡς ἀπόρροια καὶ, καθόσον διορθῶμεν τὸν λόγον τοῦ γινόμενου, μειοῦται καὶ συστέλλεται τὸ κατὰ σύμπτωσιν.

Ἴδου τώρα ἔχομεν ὅλα τὰ τὴν ἱστορίαν ἀπαρτίζοντα, διότι λαβόντες τὰ κύρια συμβάντα, ὡς

φέροντα τροπὴν, διεχωρίσαμεν τὴν καταλογίζομένην εἰς τὰ πρόσωπα μετοχὴν, τὸ δὲ πλεονάζον δὲν ἀντίκειται εἰς τὸν νοῦν ἡμῶν ὡς στερημένον λόγου, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ ἀναλύομεν καὶ διὰ τῆς ἀναλύσεως ἀνατρέχομεν εἰς τὰς πρώτας αἰτίας, ἐξ ὧν βλέπομεν καταφερομένην τὴν πρόδον τῶν πραγμάτων, δι' ὅλης τῆς ποικιλίας οὐδέποτε ἀποβάλλοντες τὸν μίτον, βαθμηδὸν ἐξελιισόμενον καὶ φέροντα ἡμᾶς ἐξω τοῦ λαθυρίθου.

Καὶ ταῦτα μὲν φανταζόμεθα, ὅπως εὐχόμεθα καὶ χωροῦντα κατὰ βῆμα. Ἀλλὰ διὰ τίνος τρόπου ἀνιχνεύομεν τὰς πρώτας αἰτίας, καὶ ποῦ ἐφεδρεύουσι αἱ μητέρες τῶν γινόμενων καὶ τοιαῦτα προάγουσαι ἀποτελέσματα, μεθ' ἃ τὰς ὑποπευόμενες καὶ ἐνσκηπούσας, οὐδέποτε ἐκ τοῦ προχείρου καὶ ἀφ' ἐστίας ὄραται; Ὅταν λέγωμεν αἰτία πρώτη, τί ἐννοοῦμεν; Δὲν ἐννοοῦμεν βεβαίως τὰξιν προηγουμένου καὶ ἐπομένου, διότι τοιαύτην κατὰ χρόνον διαδοχὴν ἔχομεν πλεονάζουσαν καὶ φέρουσαν ὄχλον, ὥστε σπεύδομεν εἰς ἐσωτέραν συναφείαν καὶ εἰς τὸ κεκαλυμμένον βάθος τῶν πραγμάτων, διασχίζοντες τὸν φλοῖον αὐτῶν.

Τὴν ἀναπέτα τὸ παραπέτασμα ἀποκαλύπτων ὁπισθεν τῆς σκηνῆς ἐνεργούσης δυνάμεις καὶ γενεσιουργοῦς αἰτίας, ὑπὸ τὴν πολυμύρρον καὶ πολύτροπον ἐπιφάνειαν κρυπτομένης;

Καθ' αὐτὸ ὀνομάζομεν αἰτίαν ἐκεῖνη, ἐξ οὗ ἄλλο ἔπεται, ἀλλὰ καὶ τοῦτο, τὸ ἀποκαλούμενον αἰτία, εἶναι ὅλως σχετικὸν πρὸς τὸ ἐπεπόμενον, διότι δὲν εἶναι πρῶτον ἀπολύτως, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ ἐξ ἄλλου προβαίνει καὶ οὕτω καθεστῆς εἰς ἐπάπειρον. Ὅσοι ἄρα παλινδρομοῦντες ζητοῦν τὴν πρώτην αἰτίαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, κινδυνεύουσι ἐπαναβαίνοντες ἀπὸ αἰτίας εἰς αἰτίας νὰ φθάσῃν μέχρι κῆρυκος καταβολῆς. Καὶ τῶντι οὕτω σχεδὸν ἐπραξαν οἱ Βυζαντινοί, τῶν ὁποίων ἡ ἱστορία ὡςπεπιτοπλεῖστον ἄρχεται ἀπὸ Ἀδάμ καὶ Εὕως καὶ τῆς πρώτης ἀμαρτίας.

Συντομίαι χάριν φαίνεται, ὅτι δυνάμεθα νὰ παραλείψωμεν ὡς γνωστὰς καὶ κοινὰς, τὰς ἀπατάς καὶ πρώτας αἰτίας, περιοριζόμενοι εἰς τὰς ἐγγυτέρας. Τίνες ἐν τούτοις αὐταὶ αἱ ἐγγυτέρας αἰτίαι, αἱ ἡμέσω προηγούμεναι τῶν ἱστορουμένων; Ἄν ἦναι πάλιν συμβάντα καὶ ὑπὸ τὸ σχῆμα αὐτῶν, οὐδὲν παρέχουν τὸ χρήσιμον, διότι τὸ σχῆμα συμβάντος, ἵναι ὅλως ἀνάρμοστον εἰς τὴν σοβαρότητα αἰτίας, καὶ μόνη ἡ διαδοχὴ, ἔστω καὶ ἄμεσος καὶ κατὰ πόδας, δὲν ἀποτελεῖ σχέσιν αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος. Κατὰ τοὺς νόμους τῆς μηχανικῆς ἕκαστον σῶμα μεταδίδει τὴν ἰδίαν ὄθησιν ἐκ τῆς τριβῆς μειωθεῖσαν ὥστε μέχρι τῆς ἐσχάτης ἀκρας ὑπολογίζομεν τὴν δυνάμιν αὐτῆς καὶ τὸ ἀποτέλεσμα. Ἐν ταῦθα ὅμως ἐκ μικρᾶς, τῆς ἐγγυτέρας αἰτίας, μεγάλᾳ προβαίνουν ἀποτελέσματα· πόθεν ὅμως ἡ ἀξίως τῆς δυνάμεως;

Προτάττοντες λοιπὸν ἄλλα συμβάντα, καὶ τοι ἐγγύτατα, δὲν διαλύομεν τὸ πυκνὸν νέφος, ἐτι πυκνότερον γινόμενον.

Πόσα τάχα δὲν ἐπενόησαν ὡς αἰτίαν τῆς Ἀμερι-

κανικῆς, ἢ τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ἐκείνης μὲν τὸν παρὰ τῆς μητροπόλεως ἐπιβληθέντα δασμὸν, ταύτης δὲ τὴν οἰκονομικὴν κρίσιν καὶ ἐνεκεν αὐτῆς τὴν συγκάλεισιν τῶν τάξεων, ἐκείνης πάλιν τὴν παρὰ τοῦ Φραγκλίνου δημοσίευσιν ἰδιαιτέρων ἐπιστολῶν τῶν Ἀγγλῶν ἀρχόντων Μασσασουσέτης, διαδηλουσῶν ἐν γένει τὸ δεσποτικὸν φρόνημα τῶν κυβερνώντων, ταύτης δὲ τὸν ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ σφαιροπαιγνίου ὄρκον, καὶ οὕτω καθεστῆς.

Ὡσαύτως τῶν Μηδικῶν ἠδύνατο νὰ δεχθῆ τις ἐγγυτέραν αἰτίαν τὴν ἐν τῇ ψυχῇ τῆς Ἀτόσης γεννηθεῖσαν ἐπιθυμίαν Ἀσικινῶν καὶ Ἀργείων καὶ Ἀττικῶν, καὶ Κορινθίων θεραπευτῶν, περὶ ὧν ἔμαθε παρὰ τοῦ Κροτωνιάτου Δημοκίδου, τοῦ ἰάσαντος αὐτὴν καὶ τὸν πόδα τοῦ Ἀκρείου. Τάχα καὶ τῆς ἡμετέρας ἐπαναστάσεως δὲν ἔθεσεν τὴν αἰτίαν ἐν τῇ ἀπάτῃ τοῦ Ὑψηλάντου, παρενοήσαντος τοὺς λόγους μεγάλου καὶ δυνατοῦ Ἡγεμόνος;

Ὅταν παρατηρήσωμεν τὴν ἀκάθεκτον φορὰν τῶν πραγμάτων, πῶς ὅλα χωροῦν συμβάλλοντα εἰς τὸ αὐτὸ βεῦμα καὶ ἐξογκοῦντα αὐτὸ, ἐνῶ συνεπισύρουσιν τ' ἀντιστάμενα, δὲν εὐρίσκομεν διὰ τῆς εὐφραστέρως καὶ μικροσκοπικωτέρας ἀναλύσεως ἐν πρώτῳ τινι συμβάντι ὡς ἐμβρυον τὴν ἐπερχομένην ἀνάπτυξιν, οὔτε ἡ λεγομένη αἰτία χρησιμεῖ εἰς ἄλλο τι, ἢ ὡς ἀφετηρία, καὶ πρὸς ἀνάγκησιν τοῦ νήματος τῆς διεγῆσεως. Ἀντὶ αἰτίας ἔχομεν μικράν τινα ἀφορμὴν ἐπιτοχύνουσαν τῆς αἰτίας τὴν ἐνεργείαν, ὑποκρυπτομένης πάντοτε καὶ ἐκ τοῦ ἀφανοῦς κινούσης τὰ φαινόμενα.

Ἐν ἀπορίᾳ τοιαύτης αἰτίας βιθυτέραν ἐχούσης ὑπόστασιν καὶ μὴ συγκαταλεγμένης μετὰ τῶν λοιπῶν φαινομένων, ἀριέμενοι εἰς τὸν παρασύροντα τὰ πάντα βῆμα, τύχης ἔργον νομίζομεν τὴν ἱστορίαν. Καὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἐπίστευον εἰς τὴν τύχην, ἀλλὰ τοῦλάχιστον εἰς τὴν τύχην αὐτῶν Fortuna populi Romani, ἀνυψοῦσαν τὸ ἀσθημα ὡς προωρισμένων εἰς μεγάλην καὶ ἄπταιστον δύνανσιν. Ἄλλ' ἡ τύχη τραπετα εἰς ἀτυχίαν, καταβάλλουσαν τὰς ἐλπίδας τῶν πιθανῶν καὶ κατορθωτῶν. Διὰ τῆς τύχης οὐδὲν ἄλλο δηλοῦμεν, πλὴν ὅτι στερούμεθα διαγνώσεως, καὶ ὅτι οὐδεμίαν ἀποδίδομεν πίστιν εἰς τὴν στερεότητα τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ἢ εἰς τὴν ἠθικὴν ἀξίαν καὶ ὑπόστασιν αὐτῶν, ὡς φερομένων κατὰ σύμπτωσιν. Εἰς μάτην διώκομεν εὐγενεῖς καὶ μεγάλους σκοπούς, εἰς μάτην οἱ ἀγῶνες τῶν ἐξόχων ἀνδρῶν, εἰς μάτην αἱ ὑπὲρ τοῦ μέλλοντος θυσιάαι, οὐ μόνον ἀπρονοήτου, ἀλλὰ ἐρμικῶν ὑπάρχοντος τῆς τύχης! Ὅταν οὐδὲν δύναται ἡ προαίρεσις τοῦ ἀγαθοῦ, ἢ ὑπὲρ τοῦ κοινῶ καλοῦ ἀντικειμένου σπουδῆ, ἀλλ' ὅλα εἶναι κύβος, εἰς μάτην αἱ ἀρεταί, εἰς μάτην αἱ γενναῖαι ἀταπαρνήσεις, καὶ διορατικώτεροι οἱ λέγοντες, ματαιότης ματαιότητων, τὰ πάντα ματαιότης!

Μὴ δυνάμενοι νὰ ἐγκαταλείψωμεν τὸ ἐν ἡμῖν εὐγενὲς ἀσθημα λατρείας τῶν σωτηρίων τῆς ἀνθρωπότητος ἀρχῶν, ὡς κυμαινομένων ναυαγίων ἐπὶ τοῦ ἀερίου ὠκεανοῦ ἀλλεπαλλήλων περιπετειῶν, πρὸς

ἀνωτέραν προσβλέποντες ἀκτῖνα φωτός, διασχίζουσαν τὰ ὑπερκείμενα νέφη, ἐπικαλοῦμεθα τὴν θεῖαν πρόνοιαν, εἰς αὐτὴν ἀποδίδοντες πᾶν τὸ ἀπροσδόκητον.

Ἡ ἐπικλησις τῆς θεῖας προνοίας σώζει τὸν ἀμηχανοῦντα, διότι τὸ ἀκατανόητον διαμένει μὲν ἀκατανόητον, ἀλλὰ δὲν εἶναι πλέον παράλογον, ὡς ὑπερβαίνει τὴν ἀσθένειαν τοῦ ἡμετέρου νοῦς βούλευμα τῆς διεπούσης τὰ πάντα προνοίας. Ἰποτασόμενοι εἰς αὐτὸ δὲν προσκυνοῦμεν τὸ ἀπὸ τύχης καὶ στερούμενον λόγου, ἀλλὰ παραδεχόμεθα διάνοιαν, τῆς ὁποίας εἶναι ἀνεξιχνίαστος ἡ σοφία, μικρὸν δὲ τι ἐνίοτε ὑποσπίνεται ἐκ τοῦ θυμωκοῦ ἀποτελέσματος πρὸς δόξαν τοῦ τὰ πάντα ἔχοντος ἐν τῇ χειρὶ καὶ καταισχύνῃ τῶν ἀπιστούντων εἰς τὴν παντοδυναμίαν αὐτοῦ, οὗ ἡ δύναμις ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται.

Εἴμεθα μακρὰν τοῦ νὰ ἐγείρωμεν πόλεμον κατὰ τοῦ εὐσεβοῦς αἰσθήματος καὶ νὰ ταράξωμεν τὰς συνειδήσεις ἐκείνων, οἵτινες ἐν πᾶσι δοξάζουν τὸν κύριον καὶ διὰ πάντων ἐνθυμοῦνται ὅτι ὑπάρχει. Δὲν νομίζομεν ὅμως, ὅτι ὁ ἱστορικὸς ἐκπληροῖ τὸ ἴδιον ἔργον καὶ καταδεικνύει τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν καταφεύγων εἰς τὴν θεῖαν πρόνοιαν, καὶ πιστεύομεν ὅτι ὁ τρόπος οὗτος εὐκόλως ἐξελέγχεται καὶ ἀνεπιτήδειος καὶ ἐπισφαλής.

Ἀνεπιτήδειος ἐξελέγχεται, διότι οὐδὲν πράττει ὁ ἱστορικὸς πρὸς ἐξήγησιν τῶν φαινομένων καταλογίζων εἰς τὴν θεῖαν πρόνοιαν ὅτι δὲν δύναται νὰ ἐξηγήσῃ. Ἡ θεῖα πρόνοια γίνετα ἄπλοῦν ὄνομα καὶ κενὴ λέξις, κατ' οὐσίαν μὴ διαφερούσα τῆς τύχης. Πάντοτε ὑπάρχει τὸ ἀπροσδόκητον, τὸ ἐστερημένον λόγου, τὸ πάσης συναφείας ἀπολελυμένον, καὶ πρὸς τοὺς ἠθικοὺς σκοπούς, πρὸς τὰς ἐπινοίας καὶ τὴν περὶ τῶν ἰδίων κρίσιν τοῦ ἀνθρώπου μὴ προσαρμοζόμενον, ὥστε ἄπλοῦν ὄνομα εἶναι, εἴτε κύβον τ' ὀνομάσωμεν, εἴτε ἔργον θεῖας προνοίας, ἐνόσω δὲν καταφαίνεται ἡ ἐν αὐτῷ διάνοια.

Ἐπισημῶς λέγομεν τὸ ἐπιχειρήμα, διότι δυοῖν ἰσχυρότερον, ἢ τὰ πάντα καθοσιούμεν ὡς ἔργον θεῖας προνοίας, ἢ τινά. Εἰ μὲν τὰ πάντα, τότε καὶ τὰ καλὰ καὶ τὰ κακὰ καὶ πᾶν ὅτι πράττομεν, ἄλλοτριαν ὑπουργοῦμεν βούλησιν, ὡς ὄντα ἑτεροκίνητα καὶ νευρόσπασα, καὶ ἰδοὺ ἐμπίπτομεν εἰς πανθησιμόν ζοφώδη καταργούντες πᾶσαν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἀνθρωπίνου θελήσεως καὶ πάντα καταλογισμῶν. Ὅτε ὁ Βοσσοῦτος ἐδίδασκε τὸν βασιλῦπαιδα· Ὅτε ὁ ἐν ὑψηλῷ δώματι τοῦ οὐρανοῦ καθήμενος διοικεῖ τὰ βασίλεια, καὶ ἔχει ἐν τῇ παλάμῃ ὄλων τὰς καρδιάς, ὅτε μὲν ἀναχαιτίζω τὰ πάθη, ὅτε δὲ δίδωμι ἀφεσίαν καὶ δι' αὐτῶν συγκινῶν τὸ ἀνθρώπινον γένος· εἰ μὲν προτίθεται ν' ἀραδείξῃ κατὰ τακτικῆς, τὸν τρόπον πέμπει πρόδρομον αὐτῶν, καὶ εἰς αὐτοὺς καὶ εἰς τοὺς στρατιώτας αὐτῶν ἐμπνέει τὸ ἴμην ἀκαταμάχητον. Εἰ δὲ προτίθεται ν' ἀραδείξῃ νομοθέτας, πέμπει εἰς αὐτοὺς τὸ πνεῦμα τῆς ἰδίας σοφίας καὶ προνοίας. . . Αὐτοὺς

ταίς και μεγάλας φέρει τροπὰς πορρώτατο ἐπε- κτεινομένης (1)· ἐνῷ λέγομεν ταῦτα ἐδίδασκε, ποίαν κατένευεν εἰς τὸν ἄνθρωπον μοῖραν, ἢ ποῖαν εὐθύνην; — Ἡ στυγερά νύξ τοῦ Ἁγίου Βαρθολο- μαίου δὲν ἦτο κατ' αὐτὸν ἔργον τῆς θείας προνοίας, ἀρεθέντος τοῦ χαλινῶ τῶν παθῶν;

Εἰ δὲ πάλιν, νομίζοντας ἀπαραίτητον θεμέλιον τῆς ἠθικῆς τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἀνθρώπινου θελήσεως ἐπιτρέψωμεν τὸ αὐτεξούσιον, καὶ ἐκλογὴν μεταξὺ κα- λοῦ καὶ κακοῦ, καὶ προαίρεσιν, καὶ κατ' οἰκείαν κρίσιν ἀπόφασιν, ἀλλ' ἐκ διαλειμμάτων παραδεχθῶμεν ἐ- πεμβαινόντων μεταξὺ τῶν ἀνθρώπινων ἀγώνων τὴν θεῖαν πρόνοιαν πρὸς τιμωρίαν τοῦ ὑπεραιρούμενου κακοῦ, ἀφοῦ ἐπέτρεψε νὰ γίνῃ, ἢ πρὸς σωτηρίαν τοῦ ἀγαθοῦ, ἀφοῦ ἐπέτρεψε νὰ πάθῃ τὰ ἐσχάτα, ἢ διὰ νὰ μεταβάλλῃ τὴν φορὰν τῶν πραγμάτων πρὸς τὰ ἴδια καὶ ἀνεξιχνίαστα τέλη, μεγάλην καὶ δυσβά- στακτον ἀναδεχόμεθα εὐθύνην ὑπὲρ τὴν ἀνθρώπινον ὁμολογουμένως δύναμιν, ὑποσχόμενοι νὰ δικαιο- σωμεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ποῖον τὸ ἀνθρώπινον καὶ ποῖον τὸ τῆς θείας προνοίας. Ἐκ τίνων σημείων τεκμαι- ρόμεθα καὶ πῶς τὴν παρέμβασιν τῆς θείας προνοίας, ἐκλαμβάνοντες ἴτως ὡς ἔργον αὐτῆς ὅ,τι εἶναι ἔργον ἀνθρώπινων παθῶν, καὶ τανάπαλιν, πῶς ἀνούμε- θα εἰς τὴν θεῖαν πρόνοιαν ὅ,τι καταλογίζομεν εἰς τὸν ἄνθρωπον.

Ἄλλὰ παιδιὰ τῶν τῆς θείας προνοίας τὸ ἀπρονοήτον, ἐπεμβαινούσης, ἀφοῦ ἐπράχθη παρὰ τοῦ ἀνθρώπου τὸ κακόν, ἀπλῶς διὰ νὰ ἔχῃ καὶ αὐτοῦ ἢ προαίρεσις τόπον, καὶ αὐτόχρονον ἀσθενὲς τὸ τῆς παντοδυνάμου σοφίας, ἐνίοτε μόνον ἐνδυνά- μου, μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἡμετέρας προαιρέ- σεως. Τοῦτ' αὐτὸ ἄλλοι καλλωπίζοντες εἶπον, ὅτι ἡ θεῖα πρόνοια προορᾷ μὲν, δὲν χειρὶ χροῖται ὅμως τὰ παρὰ τῶν ἀνθρώπων πραττόμενα κακά. Ἄλλὰ τὸ προορῶμενον προὔπαρχει ἐν τῷ νῷ τοῦ προορῶν- τος, πρὶν ὑπάρξῃ ἐν τῇ προαιρέσει ἡμῶν, καὶ πρὶν ἡ- μεῖς αὐτοὶ ὑπάρξωμεν, ὥστε ἡ προαίρεσις ἡμῶν εἶναι πλήρως προορισμοῦ, ἀνέκχθεν καὶ πρὸ αἰώνων κειμέ- λου, ἀναγκάσιου καὶ ἀπαρεγκλίτου. Ὄταν τοιοῦτο- τρόπως ἐπλάσθημεν οἱ χόικοι ἄνθρωποι, ὥστε νὰ πράξωμεν ὅ,τι ἐν τῷ προορατικῷ τῆς θείας προ- νοίας κείται ἀνέκχθεν διαγεγραμμένον, ποῦ ἢ ἐν τῷ πράττειν ἐλευθερίᾳ ἡμῶν;

Ἄν ὅμως περιορίζοντες εἰς μόνον τὸ προορατι- κόν τὸ τῆς θείας προνοίας, εὐφήμως, πρὸς χάριν τοῦ ἀνθρώπινου αὐτοπροαιρέτου, θέτομεν αὐτὴν ἐκτὸς ἐνεργείας, τότε οὐδὲν συμβάλλει ἐν τῇ ἱστορίᾳ, καὶ τὸ ζήτημα ἀπλῶς θεολογικόν.

Σκόπιμον ἐνομίσκαμεν ἐνταῦθα τὴν εἰς ἄτοπον ἐπαγωγὴν, διὰ νὰ καταδείξωμεν ὅτι ἡ συχνάκις παρ' ἱστορικοῖς ἀπαντωμένη ἐπίκλησις τῆς θείας προνοίας ἀπλῶς εἶναι πρὸς ὕψος λόγου καὶ κοινῆς τόπος πρὸς θαυμασμὸν τῶν ἀγνοούντων, ποῖα ὑπο- κρύπτεται ἀντίφασιν καὶ ἀντινομία αὐτοπροαιρέτου καὶ ἠθικῆς εὐθύνης τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰς βουλὰς τῆς θείας προνοίας, οὕτω ἐκλαμβάνομένης.

(1) Bossuet. Discours III. VIII.

Ἦδη ἀπόκειται νὰ δώσωμεν λόγον, ἂν σκοπὸν ἔχωμεν νὰ θέσωμεν ἐκτὸς τοῦ δράματος τῆς ἱστο- ρίας τὸν κυρίαρχον τοῦ κόσμου, μὴ πιστεύοντες τὸν ἱστορικὸν Μύλλερρον, ὅστις μετὰ τὴν μετὰ Νι- πολέοντος συνέντευξιν ἀνέκραξε πρὸς τὴν δουλω- θείσαν Γερμανίαν, ὅτι δάκτυλον εἶδε κυρίου!!

Οὐδεὶς δύναται νὰ μεμεθῇ ἡμᾶς, μὴ πιστεύον- τας τὸν ἱστορικόν, ἢ ἄλλον οἰονδήποτε, ὅτι εἶναι ἐξ ἀπορήτων τῆς θείας προνοίας. Εἴμεθα ὅμως πρόθυμοι ν' ἀκολουθήσωμεν αὐτὸν ἐξηγόντα τὴν ἐν τῷ κόσμῳ ἠθικὴν τάξιν καὶ τὰ ἠθικὰ στοιχεῖα ἐκάστης κοινωνίας. Ὅποια εἶναι ταῦτα, τοιαύτη καὶ ἡ κοινωνία φαίνεται καὶ κατ' αὐτὴν προβαίνει τὰ ἱστορικὰ συμβάντα. Αὐτὴ ἡ ἠθικὴ τάξις ἀσμέ- νως δεγόμεθα ὅτι εἶναι θεῖον ἔδρυμα καὶ θεῖα ἀπο- κάλυψις, τῆς ὁποίας ἕκαστον ἔθνος κατὰ τὸ μέτρον τῶν δυνάμεων αὐτοῦ εἶναι δεκτικόν. Ὄταν αὐτὴ ἡ ἠθικὴ τάξις καταπατήται, ὅταν ὑποτάσσονται τὰ θεμέλια αὐτῆς, δὲν εἶναι μακρὰν ἢ περαχμὴ, καὶ ἡ ἀπαισία ῥοπή τῶν πραγμάτων δὲν εἶναι ἔργον τύχης, ἀλλὰ παραφθορὰ τοῦ ἀνθρώπινου φρονή- ματος καὶ τὸ κακὸν πρῶτον ἐν αὐτῷ βόσκει. Ἡ γενικὴ κατάστασις τῆς κοινωνίας ἐλαφρύνει μὲν ἐ- κάστου ἀτόμου τὴν εὐθύνην, δὲν ἀραιεῖ ὅμως αὐ- τὴν ἐξολοκλήρου, διότι ἡ κοινὴ ἐξαχρείωσις εἶναι καὶ ὅλων καὶ ἐνὸς ἐκάστου, καὶ τὸ μίσημα προσκολλ- ᾶται εἰς τὸν δεκτικὸν αὐτοῦ. Εἰς ἐποχάς, καθ' ἃς ὑπερχειρίζεται τὸ μέτρον πάσης κακίας, βλέπομεν πάντοτε ἄνδρας ἀρετῆς ἐπιτιμῶντας τὰς φθορο- ποιοῦς δόξας τῶν πολλῶν καὶ καταδεικνύοντας τὰ ἔλλα, τὰ διαβιβρώσκοντα πᾶν ὑγιές· δὲν δυνάμεθα λοιπὸν νὰ μὴ δεχθῶμεν τὴν σύνενοχον τῶν πολ- λῶν, ὡς ἐν ἀγνοίᾳ καὶ σκότει πορευομένων, ὅσον μικρὰν καταλογίσωμεν τὴν εὐθύνην ἐνὸς ἐκάστου.

Ἀπεικντίας ὅπου ἡ ἠθικὴ τάξις ὑπερέχει καθι- ρίζουσα τὰς συνειδήσεις καὶ πληροῦσα ἕκαστον γεν- ναίου καὶ εὐγενοῦς φρονήματος, ἀκμάζου τὰ κοινὰ καὶ προάγονται αἱ πόλεις, καὶ διὰ τῆς αὐταπαρνή- σεως κατορθοῦνται τὰ ὅλα ἀπίστευτα, ὅτε ἕκα- στος ἀσμένως προσφέρει τὸ ἴδιον φθερτὸν ὑπὲρ τοῦ κοινῶ αἰδίου.

Ὅπως ὁ φυσικὸς ὀργανισμὸς ἀδιαλείπτως ἀνα- γεννώμενος ὑπάρχει καὶ τὸ φθερτὸν διατηρεῖται ὑ- περνωτῶν τὰς φθοροποιούς αἰτίας καὶ ὑποτάσσων τ' ἀνθιστάμενα εἰς τὰς ζωτικὰς αὐτοῦ δυνάμεις, οὕ- τω καὶ τὰ ἔθνη ἀδιαλείπτως ἀναγεννῶνται, νέων πάντοτε χρῆζοντα δυνάμεων καὶ ἐκ τῶν ἠθικῶν αὐτῶν στοιχείων πορίζομενα βιωσιμότητα.

Τίς προαίρει τὰ ἔθνη αὐτὰς τὰς ἠθικὰς ἀρχάς, κάλλιον πράττει ὁ ἱστορικὸς ἀπέχων νὰ ἐξετάσῃ καὶ μὴ περιπλεκόμενος εἰς μεταφυσικὰς καὶ θεολο- γικὰς ἐρεῖνας, εἰς ἃς οὐδεμίαν ἔχει ἀρνησιδότητα, μὴ ὁρμώμενος ἐκ τῶν καθήλου. Δὲν εἶναι ὅμως ἱ- στορικὸς ἂν δὲν βεβαιώσῃ τὴν ὑπαρξίν ἢ τὴν ἔλ- λειψίν αὐτῶν, ἂν δὲν ὀρίσῃ τὴν ποιότητά, καὶ δὲν καταστήσῃ αὐτὰς ὁρατάς. Ἄνευ τῶν ἠθικῶν στοι- χείων ἡ ἱστορία εἶναι ὡς εἰκὼν ἐστερημένη βίθους καὶ περιοχῆς, οὐδαμοῦ βλίνουσα, ἀνευ οὐρανοῦ καὶ

γῆς, ἀνευ ὀρίζοντος καὶ τόπου καὶ φύσεως καὶ χωρο- γραφίας, καὶ ὡς φάσματα παρέρχονται τὰ εἰκονιζόμε- να ἐν τῷ κενῷ. Ὅπως ὁ βοτανικὸς ἐπὶ τοῦ λευκοῦμα- τος αὐτοῦ προσπηγνύει τὰ ἀποξηρανθέντα καὶ ἐ- πιπεδωθέντα φυτὰ, οὕτω καὶ ὁ ἱστορικὸς, ὁ παραλεί- πων τὴν ἠθικὴν κατάστασιν, προβάλλει τὰ ἱστο- ρικὰ συμβάντα καὶ τὰ ἱστορικὰ πρόσωπα ἐπὶ ἀ- χροῦ πίνακος. Δὲν δυνάμεθα ν' ἀρνηθῶμεν, ὅτι εἶναι πιστά, ὅτι ὑπάρχει αὐτῶν ὄλος ὁ τύπος καὶ τὰ χρώματα καὶ ὅτι εἶναι αὐτὰ ταῦτα, ἀλλὰ νε- κρὰ, ἄψυχα, διεστραμμένα ἐκ τῆς πίστεως καὶ ἐ- κτάδην κείμενα, ὅπου ἕκαστον ἀπετέθη.

Ἄλλὰ δια τῶν ἠθικῶν στοιχείων, τὰ ὅποια ἐμ- φωλεῖται εἰς ὅλων τὰς ψυχάς, καὶ κινεῖται αὐτῶν τὰ ἐλατήρια, καὶ διαπλάττει τὸ φρόνημα, ἢ κυριεῖται τὰ πάθη, ἢ ὑποχωροῦνται εἰς αὐτὰ, καὶ ὡς κοι- νὸν σημεῖον καὶ σύμβολον συνάπτουν τὰ ἄτομα εἰς ἔθνη καὶ ἐθνικὴν ἐνότητα, εἰς ἕν σῶμα, ἐν ἔχον αἰσθημα καὶ κατ' αὐτὸ ζῶν καὶ ἐνεργοῦν, πληρῶν ὁ ἱστορικὸς τὴν εἰκόνα ἐπαναφέρει εἰς τὴν ἀντίληψιν ἡμῶν, οὐδενοῦ στερουμένην τῶν πρὸς ἐνέργειαν καὶ μὴ ἐκπληττο- μένην, τὸ παρελθὸν κινούμενον καὶ ἐμπνουν, διότι οὐδὲν μέρος τῆς εἰκόνης ὑπάρχει ἀργόν, ὅταν δὲ ὁ ὀρθαλμὸς εἰσδῇ εἰς τὸ βῆθος σκοτεινῆς διαστελλομέ- νης ἐν ἀπόψει καὶ πόρρωθεν, προκύπτουν τὰ ἐμ- προσθεν σχετικῶς· πλησιέστερα καὶ στάσιν λαμβά- νουν καὶ ἐν τῷ ἅμα ἐπιραίνονται αἱ διαστάσεις αὐτῶν συγκρινόμενον πρὸς τὰ ἀπωτέρω. Ὅπου δὲν ὑπάρχει τὸ ὀπισθεν, οὐδὲ τὸ ἐμπροσθεν ὑπάρχει, ἀλλ' ὅλα εἶναι ἐπίπεδα καὶ ἰσχνὰ γραμμικὰ, ἀνευ σκιηγραφίας.

Τὶ ὀνομάζομεν ἐντούτοις ἠθικὴν τάξιν καὶ ἠθικὰ στοιχεῖα; — Τοῦτο ἀπόκειται ἤδη ἀκριβῶς νὰ ὀρί- σωμεν. Ἠθικὰ στοιχεῖα λέγομεν τὸ σύνολον τῶν θρησκευτικῶν, πολιτικῶν, βιωτικῶν, κοινωνικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν ἰδεῶν, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται τὸ κερά- λιον τῶν γνώσεων καὶ ὁ βαθμὸς τοῦ πολιτισμοῦ ἐκάστου ἔθνους. Διαχωρίζοντες αὐτὰ τὰ συστήματα, τὰ ὅποια ἐν ἐκυσταῖς ἔχουν στενοτάτην καὶ ἀδιάσπα- στον συνάφειαν, συλλογηθεῖσιν καὶ συστηνωθεῖ- σιν στερεῶς, καὶ διὰ πυρὸς καὶ ὑδατος δοκιμα- σθεῖσιν, δὲν κινδυνεύομεν νὰ κρίνωμεν περὶ Ἀσια- τῶν, ὅπως περὶ Ἑλλήνων, οὐδὲ περὶ τούτων, ὅπως περὶ Ῥωμαίων, καὶ πάλιν περὶ ἔθνικῶν ὅπως περὶ χριστιανῶν, συγγέροντες ὅλας τὰς ἐπόψεις, κατὰ τὸ τῆς παρομιχῆς, μία Μόκορος, καὶ καθιστῶντες ὑ- πευθύνους τοῦ στερουμένου γνώσεως, καὶ ἀνευ προκρίσεως καταρτίζοντες ἐνοχόν;

Ἐξ αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου τῶν γνώσεων ἀντλοῦν τὰ ἄτομα, ἢ ὑπουργοῦντα τὰς ἀπικριζούσας αὐτὸ ἀρχάς, ἢ ἀνθιστάμενα καὶ ἀντιπράττοντα, πάντοτε ὅμως ἐν σχέσει πρὸς αὐτάς, ὥστε ἀνευ αὐτῶν εἶ- ναι ἐκ τῶν ἀδυνάτων νὰ τὰ κατανοήσωμεν. Αὐταὶ αἱ ἠθικαὶ ἀρχαὶ κατὰ πρῶτον ὑπάρχουν ἐν σπέρ- ματι, βλαμηθῶν δὲ ἀναπτύσσονται καὶ τὸ ἔθνος τό- τε ἀκμάζει, ὅταν φέρωνται εἰς τὸ ἄκρον, τοῦ ὁποῦ εἶναι δεκτικὰ. Ἄν ἐν αὐταῖς δὲν ὑπάρχῃ ἢ πρὸς ἀναγέννησιν τοῦ ἔθνους δύναμις, ἢ περαχμὴ ἀνταρξί-

νεται προβαίνουσα τυχύτερον, ἢ βραδύτερον, ἀλλ' ἀναπόφευκτος, ἅμα οὐδεμία εἶναι ἐνδεχομένη ἀνα- μόρφωσις καὶ βίτικὴ τῆς ἠθικῆς τάξεως μεταρρυθμι- σις, νέα παρέχουσα στοιχεῖα ζωῆς. Εἰς τὰ ἔθνη, τὰ κεκμημένα τὴν ἠθικὴν δύναμιν, οὐδέποτε εἰλειψαν τὰ μέσα πρὸς ἐμφάνισιν αὐτῆς, οὔτε συμφορὰ καὶ παθήματα δεινὰ ἀνεχάτισαν αὐτὴν, ἀλλ' ὅλα τὰ ἐμπόδια ἐχρησίμευσαν πρὸς ἀπόδειξιν ἀκαταμαχί- του ἐπιμονῆς, τόλμης καὶ συνέσεως.

Οὐδὲ τοὺς Αἰγυπτίους, οὐδὲ τοὺς Βαβυλωνίους οὐδὲ τοὺς Μήδους καὶ Πέρσας, οὐδὲ τοὺς Φοίνικας, τοὺς Ἑλλήνας, τοὺς Ῥωμαίους καὶ τοὺς μετ' αὐ- τοὺς κατέβαλον ἐξωτερικὰ κωλύματα, ἀλλ' οἰκοθεν κατεβλήθησαν, ἰδίως ἀμαρτήματι. Ὁ τροχὸς τῆς τύχης δὲν κατεπάτησε καὶ κατέθραυσε τὰ ἔθνη ταῦτα ἐν τῇ ἰδίᾳ ἀκμῇ, ὅτε ἐπίστευον εἰς ἐκυστά, ἀλλ' ὅτε ἀπεχαυνώθησαν καὶ ἐξέλιπεν ἡ πίστις. Τίς δὲν ἐνθυμεῖται μετὰ συναίσθησεως περὶ τῆς ἀ- κλονήτου στερεότητος τοῦ χαρακτῆρος τῶν Ῥω- μαίων, ὅτι, ἐνῷ ὁ Ἀννίβας τρισχίλια μόνα βήματα ἀπέειχε τῆς Ῥώμης, ἠγόραζον ἐκεῖνοι ἀνευ ὑποτιμή- σεως τοὺς ἀγρούς, ἐνθα αὐτὸς ἐστρατοπέδευεν;

Οὐδέποτε ὁ ἐχθρὸς, νικήσας τὰ σώματα, ἀλλὰ μὴ νικήσας τὰς ψυχάς, κατώρθωσε νὰ ὑποδουλώσῃ, αὐ- τὸς ἰσχυρότερος, τοὺς ἀθηνεστερούς. Ἡ ἀρχαία Ἑλλάς, ἡ Ἑλβετία, ἡ Ὀλλανδία καὶ ἡ ἡμετέρα ἐ- πανάστασις μαρτυροῦν μεγαλοφῶνως.

Οὐδὲ εἰς τὴν ἑκτασιν τῆς χώρας, οὐδὲ εἰς τὸν πληθυσμὸν χρεωστεῖ ἡ Εὐρώπη τὴν παγκοσμίαν ὑπεροχὴν καὶ ἡγεμονίαν, ἀλλ' εἰς τὴν ἠθικὴν τάξιν, εἰς ἣν καὶ ἡ Ἀγγλία, ἥτις δι' ἐξήκοντα χιλιάδων στρατοῦ ὑπερνεκτῆ τὸν φανατισμὸν 180 ἑκατομμυ- ρίων λαοῦ ἐν ταῖς Ἰνδίας εἰς μάτην ἐξαρχοῦμενος.

Προσέχοντες ὅμως εἰς τὴν καθόλου ἱστορίαν, εὐ- ρίσκομεν, ὅτι τὰ ἐκάστοτε ὑπερέχοντα ἔθνη πάντο- τε ἀνώτερον κατέχουν τῶν πρὸ αὐτῶν βαθμῶν ἀνα- πύξεως καὶ πολιτισμοῦ καὶ νέων ἐμφαίνον ὑπόδο- δον τοῦ ἀνθρώπινου γένους. Τὸ ὑπέρτερον κατὰ τὰ ἠθικὰ στοιχεῖα γίνεσθαι καὶ ὑλικῶς ὑπέρτερον, ὑπο- τάσσῃ τοῦ ὑποδεεστερούς, τῶν ὁποῦν ἐλείπει τὸ θάρρος καὶ ἡ πρὸς ἐκυστά πίστις ἐνώπιον τῆς προσηκούσης ὑπεροχῆς, τῆς ὁποίας στεροῦνται.

Ἐν ἐκάστῳ πάλιν ἔθνει, κατὰ μόνους λαμβανομέ- νω, ἐκεῖνος ἐξέχει ὡς ὁ ἄνθρωπος τῆς ἐποχῆς καὶ διορατικὸς τοῦ μέλλοντος, ὅστις, κίτοχος τῶν ἠθι- κῶν στοιχείων, ἂ ἔλαχε κληρὸν, ὑπουργεῖ αὐτὰ ἀν- ἐνδότως, ἐξφυκλύνων τὰ ἐμπόδια, διευθύνων τὴν πορείαν, συνάπτων τὰ δισταῖα ὑπὸ γενικωτέρων καὶ περιληπτικωτέρων ἰδεῶν καὶ βυθιμῶν τὴν τά- ξιν, ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ὁποίας ἡ ἀνάπτυξις αὐτῶν εἶναι ἐνδεχομένη. Δὲν πιστεύομεν, ὅτι οἱ ἀναμορ- φωταί, οἱ νομοθέται, καὶ ὅσων ἄλλων τὰ πρόσωπα ἀκτινὲς περιστέρων φωτὸς εἰς τὰ ὄμματα τῆς ἀν- θρωπότητος, ἄλλο ἐπραξάν, πλὴν ὅτι κατενόησαν καὶ περιέλειπτα κατήντησαν αὐτὰ τὰ ἐνόητα ἠθικὰ στοιχεῖα, τὰ ὅποια ἐκαθάρισαν ἀπὸ παντὸς ἑτερο- γένους καὶ ἀνεστήλωσαν χαμαὶ κείμενα, καὶ διὰ τοῦτο εἶρον αἱ ἐπικαίριοι αὐτῶν ἐμπνεύσεις ἠγά-

Οὐδείς ἡμῶς θέλει μᾶς πείσει, ὅτι ἐκ τοῦ μηδενὸς ἐπενόησαν ὅ,τι ἐπενόησαν, καὶ ὅτι ἡ βιβλία αὐτῶν σύνεσις ὑπῆρξεν ἀπλοῦν τέχνημα καὶ ἀπάτη πρὸς δέσμευσιν ἐπιτηδεῖαν τῶν πνευμάτων, ἢ ὅτι ἐπέτυχον συγκινοῦντες καὶ περιάγοντες τὰ μωρὰ πλήθη. Ὅτι τοιοῦτοι ἀγύρται ἐνόησε ἀναφαίνονται, οὐδείς ἀρνείται, ἀλλ' αὐτῶν οὐδὲν ἄλλο ἔχνος ὑπολείπεται πλὴν τῆς ἀποκαλυφθείσης ἀπάτης. Ὅταν παρατηρήσωμεν ὅσα ἀνεξήληπτα διασώζουσι ἔχνη, πόσον προσηρμοσμένα ὑπῆρξαν εἰς τὰ πράγματα, πόσον ἐξεπλήρωσαν τὴν κοινὴν ἐπιθυμίαν καὶ πόση ἐν αὐτοῖς ὑπάρχει πρόνοια τοῦ μέλλοντος, θαυμασίως προπαρασκευαζόμενον, καὶ νῦν δὲν εἶναι κενὰ ἐπινοήματα, ἀλλὰ μεγάλην ἐμφανίζουσαν σημασίαν, ἐννοούμεν, ὅτι ἐν τῇ ὑποκειμένη καταστάσει ἐνυπῆρχον ἀλλ' ἄμορφον, καὶ ἐξ αὐτῆς ἐξήχθησαν. **Ei quod nunc ratio est, impetus ante fuit.** Τοῦτο περίπου εἶχον κατὰ νοῦν καὶ ὁ Σερίφιος, ὁ εἰπὼν εἰς τὸν Θεμιστοκλέα, ὅτι διὰ τὴν πόλιν ἔγινεν ἐνδοξος, καὶ αὐτὸς ἀπαντήσας ὅτι οὐτ' ἂν ἐγὼ, Σερίφιος ὦν, ἐγερόμην ἐνδοξος, οὔτε σὺ, Ἀθηναῖος.

Μικρὰν προσθέτοντες διασάφηναι περὶ τῆς ἠθικῆς τάξεως καὶ τῶν ἠθικῶν στοιχείων, ἐν γένει ὁμολογοῦμεν ὅτι ἡ κῆσις αὐτῶν ἐκάστοτε διαφέρει, ἐκ δὲ τῆς παρατηρήσεως ἐπιβεβαιούμεν ὅτι μὲν, ὡς ἐν Ἀσίᾳ, τὴν ὑπεροχὴν τοῦ θρησκευτικοῦ στοιχείου, ὑπὸ θεοκρατικὸν σχῆμα, ὅτι δὲ, ὡς ἐν Ἑλλάδι, τὴν ὑπεροχὴν τοῦ καλλιτεχνικοῦ στοιχείου, ὡς ἀρμονίαν, ἢ εἶναι ἀχώριστος ἢ ἐλευθερία, ὅτι πάλιν, ὡς παρὰ Ῥωμαίους, τὴν ὑπεροχὴν τοῦ πολιτικοῦ στοιχείου, ὡς δημοσίαν τάξιν μεγάλην ἐμφανίζουσαν πολιτικὴν σύνεσιν, ἐξ ἧς τὸ ἐνδόξιμον πρὸς παγκοσμίαν κατὰκτησιν καὶ κατὰ πόλεις διοίκησιν τῶν κατακτωμένων. **Tu regere imperio populos, Romane, memento.** Καὶ τέλος ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν βλέπομεν ὑπερέχον τὸ κοινωικὸν καὶ βιωτικὸν στοιχείον, ἦτοι τὴν ἐμπορίαν καὶ τὴν βιομηχανίαν, αἵτινες εἰς τὸν ἐπιπολαιῶς κρίνοντα φαίνονται ὑποτρέφουσαι τὴν ἰδιοτέλειαν πρὸς βλάβην παντὸς γενοῦ καὶ εὐγενοῦς αἰσθημάτων, ἐνῶ ἐμβριθέτερον κρινόμεναι ἀποδεικνύονται ὡς ὑπηρετοῦσαι τὴν ἀτομικὴν ἀνεξαρτησίαν, μὴ ἐπιτρέπουσαν διάκρισιν ἐλευθέρου καὶ δούλου, καὶ θεμέλιον ἔχουσαν τὴν συνάφειαν ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος, τῆς ὁποίας ἕκαστον ἔθνος εἶναι μέλος, καὶ τὴν ἀμοιβαίαν μετὰ δόσιν τῶν ἀγαθῶν, πρὸς κοινὴν εὐδαιμονίαν, συντελοῦσαν εἰς τὴν εὐδαιμονίαν ἐκάστου. Ὁ αἰὼν ἡμῶν ὡσεὶ πρὸς τὴν ἀλληλεγγύην τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἐν ἧ καὶ ἡ ἀσφάλεια ἐκάστου, ἀλλ' εἰσέτι πόρρω αὐτῆς ἀπέχουμεν.

Ἴσως πολλὰ, ἐξ ὧν εἶπόμεν, ἦσαν ἀπλῆ παρέκβασις, τὴν ὁποίαν ἐνομίσαμεν χρήσιμον πρὸς σαφήνειαν, διότι τὸ κύριον ἡμῶν θέμα ἦτο νὰ πρῆσδιορίσωμεν, ποῦ κεῖνται τὰ αἴτια, ἐξ ὧν βλέπομεν ἀποφύγοντα ἀποτελέσματα. Δὲν δεχόμεθα πλέον τὴν τύχην καὶ τὴν εἰμαρμένην ὡς ἡγεμονευσάσας ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἐχέτω ἡ ἀρχαία τραγωδία τὴν Ἀἴσαν καὶ τὰς Κῆρας καὶ τὸ μόριμον καὶ τὰς

Μοῖρας καὶ ὅ,τι τραγικὸν καὶ φοβερὸν καὶ πάθος κινητικόν, διότι εἶναι ἀνάρμοστα εἰς τὴν ἱστορίαν τοιαῦτα τραγουδήματα, οὔτε ἄδειαν ἔχει αὐτὴ νὰ προσθέσῃ πλάσματα, διὰ ν' αὐξήσῃ τὸ μέγεθος τῶν γενομένων. Καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα τῆς θεῖας πρόνοιας ὡς σέμνον κάλυμμα τοῦ ἀγνώστου καὶ ἀπρονοήτου, ἢ ὡς ἀντιποίηση ἀπορρήτων γνώσεων ἀποβάλλομεν, ἐκ τῶν ἐνόητων ποριζόμενοι τὰς αἰτίας τῶν γενομένων, ἐκ τῆς ἠθικῆς τάξεως, ἐκ τῆς θεσμολογίας, τῶν ἠθῶν, τοῦ θρησκευματος, τοῦ φρονήματος καὶ ἐν γένει ἐξ ὅλων, ὅσα συναποτελοῦν τὸ κεφάλαιον τῶν γνώσεων καὶ τῆς ἀνατροφῆς τοῦ ἔθνους. Δὲν λέγομεν ὅτι, ὡς ἠθικοὶ ἄνθρωποι, περὶ αὐτῶν μόνων ἐνδιαφερόμεθα, ἀλλὰ ταῦτα μόνον εἶναι εἰς ἡμᾶς ὁρατά. Αὐτὰ βλέπομεν συμβαδίζοντα πρὸς τὴν πρόοδον καὶ τὴν παρακμὴν τῶν ἔθνων καὶ ἡ ἀλληλουχία αὐτῶν δὲν εἶναι μυστηριώδης, ἀλλὰ πρόδηλος. Αὐτὰ δὲν εἶναι ἐξωτερικὰ φαινόμενα, ἀλλ' οὐσία καὶ ὁ μυστὸς τῶν πραγμάτων καὶ ζωτικὴ δύναμις, ὡς διάνοια ἀποκαλυπτόμενα εἰς τὴν διάνοικν ἡμῶν, τὸ νοητὸν νοούντων! Οὔτε ὑπερναβαίνουμεν μετεωρίζομενοι, οὔτε χαμαιζήλωες ἔρχομεν πρὸ τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ γινόμεθα κύριοι τοῦ εἶδους καὶ τῆς ιδέας αὐτῶν. Δὲν φιλοσοφοῦμεν ἐν τούτοις, διότι δὲν κατασκευάζομεν σύστημα ἠθικῆς, ἀλλὰ τὴν ἐν τοῖς φαινόμενοις συνορῶμεν ἠθικὴν τάξιν, ὡς ὑπόστασιν αὐτῶν καὶ ὡς δίδουσαν εἰς αὐτὰ μορφήν καὶ σχῆμα.

Ἐν αὐτοῖς ὅμως φρονούμεν ὅτι ἔχομεν τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν, διότι καὶ τῶν πραγμάτων τὸ οἰκεῖον μέγεθος ἐτηρήσαμεν καὶ τοὺς χαρακτήρας τῶν προσώπων ἀπεικονίσασμεν, ὅσον ἐνεστί πιστῶς ὡς αὐτοῦργων καὶ συναιτίων τῶν γενομένων, καὶ τέλος ἐδόξαμεν εἶναι καὶ κίνησιν εἰς τὴν εἰκόνα, ἐν ἧ βλέπομεν τὴν περιπέτειαν ἐξελισσομένην ἐκ τῶν ἐνόητων. Καὶ ταῦτα νομίζομεν ἀρκούντα πρὸς ἐξήγησιν τῆς περὶ ἱστοριογραφίας ἐν γένει θεωρίας, ἀλλ' αὐθεντικωτέρας χρῆζοντα μαρτυρίας.

Ε.

Ἐπὶ ὑποθέσει, ὅτι αἱ περὶ ἱστοριογραφίας ὑποτυπώσεις αὐταὶ ὑπάρχουν λίαν πιθαναί, ἐλαχίστην ἔχουν ἀξίαν μὴ κυρούμεναι διὰ τοῦ παραδείγματος τῶν μεγάλων ἱστορικῶν, πρὸς οὓς οὐδείς ἐρίζει περὶ πρωτείων. Μετ' ἐπιστάσεις ἐντούτοις ἐξετάζοντες τοιούτων Συγγραφέων ἔργα, οὐδένα διατρέχομεν κίνδυνον ν' ἀποφυσθῶμεν, εἴτε πρὸς ἀρχαίους, εἴτε πρὸς νεωτέρους προσβλέψωμεν.

Ἡδυνάμεθα μάλιστα πρὸς αὐτοὺς ἀφ' ἐστίας νὰ καταφύγωμεν, ὡς ἀλανθάστους τῆς τέχνης ἱεροφάντας, ἀλλ' ἠθέλαμεν πάθει τὸ τῆς παροιμίας ἐν πίθῳ τὴν κεραμεῖαν διὰ τοῦτο ἀναλυτικῶς διεξήλθομεν τὸν λόγον τῆς τέχνης, τὸν ὁποῖον ὡς ὑπάρχοντα, ἐξ ἰδίας εὐφυίας ἐδέσποσαν μὲν ἐκεῖνοι, οὐδὲν εἰπόντες πόθεν ἔλαβον τοιοῦτον πολῦτιμον κτῆμα, ἡμεῖς δὲ, καὶ φύσεως καὶ ἐμπνεύσεως ἐστερημένοι καὶ τοιαῦτα ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν παραδείγματα, μόνως φθάνομεν νὰ ὀρίσωμεν.

Ἀρχόμεθα ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Ἡροδότου, τοῦ ὁποῖου ἡ παροιμιώδης ἀφέλεια καὶ νηπιώδης, οὕτως εἰπεῖν, ἀπλοϊκότης δὲν εἶναι ἄμορφος ἐκείνης τῆς τέχνης, περὶ ἧς ἐλαλήσαμεν.

Ὅστις ἀπαξ μόνον ἀνέγνωσε τὸν Ἡρόδοτον μεγάλην ἐδοκίμασε βεβαίως τέρψιν, διὰ τὴν ἀκραν ποιητικὴν ἐπιπέδωσαν γενεαλογικὰ, μυθικὰ, ἀρχαιολογικὰ, ἐθνογραφικὰ, καὶ θαυμασία ἀκούσματα. Ἐνῶ οὐδέποτε τὸ αὐτὸ θέμα ἐπὶ μακρὸν παρατείνεται, ἀλλὰ παρεμπύπτου σχετικὰ παρεμβάσεις, ἀξίον τι λόγου φέρουσαι εἰς τὸ μέσον, καὶ ὡσεπιτοπλεῖστον χρήσιμοι ἢ πρὸς τὴν ἀναπλήρωσιν χάσματος τῶν ἠδ' ἐξιστορηθέντων, ἢ πρὸς παρασκευὴν τῶν ἐπερχομένων, ἐκπυξάνει τοῦ ἀναγνώστου τὸ διαφέρον, προσδοκῶντος πάντοτε τὴν ἐξυκολούθησιν τῆς διακοπείσης διηγήσεως, ἥτις οὐδέποτε γίνεται ἐνεκὰ μονοτονίας ἐπαχθῆς. Ὡς ἐκ τῆς μεγάλης πικιλίας ἴσως νομίσῃ τις, ὅτι οὐδέμια ὑπάρχει ἐνόησις, καὶ ὅτι ἀνευστήματος συνέρραψεν ὁ Ἡρόδοτος ὅσα ἤκουσε, πολλὰ μαθὼν καὶ πολλὰ πιστεύσας, ἀδιαφορῶν περὶ χρονολογίας καὶ περὶ σειρᾶς τῶν ἱστορουμένων καὶ ἀφιέμενος εἰς τὴν φορὰν τῆς ἀγνοῦς μνήμης του. Ὅταν ὅμως ἀνεύρῃ τις τὸν μίτον τῆς διηγήσεως, τὸν ὁποῖον οὐδέποτε ἐγκαταλιμπάνει ὁ Ἀλικαρνασσεύς, τότε εἶτι μᾶλλον θαυμάζει τὴν τέχνην αὐτοῦ, ὅστις, ἐνῶ φαίνεται φυσικώτατα ἀφ' ἑαυτοῦ, οὐδέποτε εἶναι ἐπιλήσιμον τῆς πρὸς τὸ σκοποῦμενον χωρούσης πορείας. Αὐτὴ ἡ ἀπλοϊκὴ χάρις ὅλως ἀνεπιτηδεύτου καὶ ἀπρομελετήτου μεταδόσεως τῶν ἀκουσθέντων, ἀνευ προπαρασκευῆς τινος εἴτε πρὸς αὐξήσιν ἐντυπώσεως, δι' ἐντέχνου διαθήσεως, εἴτε πρὸς ἀξιοπιστοτέραν παράστασιν διὰ τῆς ὑφῆς τοῦ λόγου καὶ διὰ πιθανωτέρου συνδυασμοῦ, ἀποκαθιστοῦν τὸ ἔργον τοῦ Ἡροδότου, οὐδαμῶς ἐν αὐτῷ φαινόμενον, τοσοῦτον ἀπαραμίλλον ὅσον εἶναι ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσεια. καὶ ἐνῶ περιπλανᾶται ὁ ἀναγνώστης ἀπὸ διηγήματος εἰς διηγήματα, ἀκόπως ἐξυκολούθει μέχρι τέλους, μόνως δυνάμενος νὰ ἐξηγήσῃ εἰς ἑαυτὸν, ἂν τὰ ἱστορούμενα εἶναι καθ' ἑαυτὰ τερπνὰ, ἢ ἂν ὁ ἱστορικὸς τὰ κατέστησε τοιαῦτα.

Ἐπανερχόμενοι ὅμως συχνάκις εἰς τὴν αὐτὴν ἀνάγνωσιν συλλαμβάνομεν ἐπ' αὐτοφώρῳ τὸν γόπητα, ὅστις εὐδοκίμει ἀπατῶν, ὅτι οὐδὲν ἐξ ἰδίων συνεισέφερεν.

Ἀπλούστατα προσιμιάζει ἀπὸ τῆς κοινῆς παραδόσεως, ὅτι ἐξ ἀμοιβαίας ἀρπαγῆς γυναικῶν ἀνεφλέχθη ὁ μεταξὺ Ἀσίας καὶ Εὐρώπης πόλεμος. Ἀλλ' ἀμέτως ἐπιφέρει, ὅτι ἡ σπουδὴ περὶ ἀρπαγῆς γυναικῶν εἶναι ἴδιον ἀνοήτων, δηλαδὴ γὰρ δὴ, ὅτι, εἰ μὴ αὐταὶ ἔβουλεύατο, οὐκ ἂν ἤρπαζοντο. Ἀρίων λοιπὸν αὐτὰ τὰ θρυλούμενα ἀπ' εὐθείας προβαίνει εἰς τὸν Κροῖσον. Ἡ ἐν ἀρχῇ ὀλιβότης αὐτοῦ τοῦ πέμπτου Μερμανάου καὶ ἡ μετὰ ταῦτα πανολεθρία ὡς μετέωρον παρερχομένου, οὔτε τοὺς λόγους τοῦ Σόλωνος, ὅτι οὐδείς πρὸ τοῦ τέ-

λους μακάριος, οὔτε τὸν χρησμὸν ἐννοήσαντες, εἶναι μεγαλοπρεπὲς προανάκρουσμα τῶν ἐπερχομένων. Ἀπὸ κατέστησεν ὑποτελεῖς τοὺς ἐν τῇ Ἀσίᾳ Ἑλληνας, Φρύγας, Μυσοὺς, Μαριανδυνούς, Χάλυβας, Παφλαγόνες, Θράκας, Θυνοὺς, Βιθυνούς, Κῆρας καὶ Παμφύλους, γίνεται βρῶν ἰσχυροτέρου κατακτητοῦ, τοῦ Κύρου. Ὁ Κροῖσος ἤμασε κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Περιάνδρου, τοῦ Πεισιστράτου, τοῦ πολέμου τῶν Λακεδαιμονίων πρὸς τοὺς Τεγεάτας καὶ Ἀργεῖους καὶ ὅλα ταῦτα παρενέρονται, ὡς καὶ ἡ τῶν Ἑλλήνων καταγωγή. Ἀπὸ τοῦ Κροῖσου πάλιν μεταβαίνων εἰς τὸν Κύρον συντόμως διηγείται τὰ πρὸ αὐτοῦ, τὴν ἀπὸ τῶν Ἀσσυρίων ἀπελευθέρωσιν τῶν Μήδων καὶ τὴν διὰ τοῦ Κύρου ἐπιπράττεισιν τῶν Περσῶν. Ὅλα, ὅσα κατόπιν ἐπονται, παρακολουθοῦν τὴν διαδοχὴν τῆς ἱστορίας. Εἰς τὸν Κύρον, ὑποτάσσονται οἱ ἐν τῇ Ἀσίᾳ Ἕλληνες, οἱ Κῆρες, οἱ Καίνοι, οἱ Λύκιοι, καὶ μετ' αὐτοὺς οἱ Ἀσσυριοὶ, ἀλλ' οἱ Μασαγέται πανστρατιᾶ ἐξολοθρεύουσι αὐτόν.

Ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος αὐτοῦ Καμβύσης, ὑποδουλόει τὴν Αἴγυπτον, τῆς ὁποίας ἐν συνόψει ἔχομεν τὴν ἀπ' ἀρχῆς ἱστορίαν.

Μετὰ τὸν Ψευδοσμέρδην ἀναβαίνει τὸν θρόνον ὁ Δαρεῖος, ὑφ' ὃν βλέπομεν κατὰ πρῶτον τὸ μέγεθος τῆς Περσικῆς δυνάμεως, ἐκ τῶν εἰκοσινομῶν κατ' ἔτος εἰσπραττούτης 14, 560 τάλαντα, ἦτοι περίπου ἐννενηκοντὰ ἑκατομμύρια δραχμῶν.

Καταστρέψας τὴν ἀποστατήσασαν Βαβυλῶνα ὁ Δαρεῖος ἐκστρατεύει κατὰ τῆς Σκυθίας, καὶ σώζεται παρὰ τοῦ Μελισίου Ἰστιαίου, τοῦ ὁποῖου ἐνίκησεν ἡ ψῆφος κατὰ τῶν προτεινόντων τὴν διάλυσιν τῆς ἐπὶ τοῦ Ἰστρου γεφύρας.

Ἐνῶ ὁ Μεγάβαζος μένει ἐν τῇ Θράκῃ, οἱ Ἀθηναῖοι διώκουν τοὺς τυράννους, ὁ δὲ Ἰστιαῖος βιάσκει τὸ ὑπὸ δῆμα, τὸ ὁποῖον ὑποδέχεται ὁ Ἀριστάρκος, κινήσας τὴν Μίλητον καὶ καύσας τὰς Σάρδεεις. Ἐκτοτε ὁ Δαρεῖος, διὰ τὴν συνδρομὴν τῶν Ἀθηναίων, πνέει ἐκδικήσιν καὶ ἐπιτάττει τὸν θεράποντα, δειπνοῦ προκαμένου, τρεῖς νὰ ἐκφωνῇ. **Δείπνοτα μέμνησο τῶν Ἀθηναίων.**

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῶν ἐν τῇ Ἀσίᾳ Ἑλληνικῶν πόλεων ὁ Μαρδόνιος καθιερῶν τοὺς τυράννους τῶν Ἰώνων ὡς ταραχίαις καὶ ἐκστρατεύει κατὰ τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες ἀνεπίστως νικούν τοὺς Πέρσας ἐν Μαραθῶνι.

Ὁ Δαρεῖος ἀποθνήσκει πρὶν φθάσῃ νὰ ἐκδικηθῇ, ὁ δὲ Ξέρξης καταβάλλων τὴν ἐν Αἰγύπτῳ ἀποστασίαν, ἐπακολουθήσασαν τὸ ἐν Μαραθῶνι πάθημα, παρασκευάζει τὴν γιγαντιαίαν πανστρατιάν κατὰ τῆς Ἑλλάδος, παρακολουθούμενος παρ' ὅλων τῶν ἔθνων τῆς Ἀσίας καὶ τινῶν αὐτῆς τῆς Εὐρώπης, ὡς ἐπὶ μετακταστεύσει, κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν πέντε ἑκατομμύρια ἀνθρώπων ἄγων μεθ' ἑαυτοῦ, τὰ ὁποῖα ποταμοὺς ἀποξηραίνουσι πίνοντα.

Αἱ Θερμοπύλαι, τὸ Ἀρτεμίσιον καὶ ἡ Σαλαμίς διαλύουσι τὴν καταγίδια τῆς ἐκβαρβαρώσεως τοῦ πρώτου ἐναγκαλισθέντος τὴν ἐλευθερίαν ἔθνους. Καὶ τέλος αἱ τριάκοντα μυριάδες τοῦ Μαρδονίου κα-

τασφρένντι ἐν Πλαταιαῖς, καὶ οὐδέποτε πλέον ὁ βάρβαρος τολμᾷ νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τῆς Ἀσίας, οὐδ' ἐν αὐτῇ εἶναι ἀσφαλῆς μετὰ τὸ ἐν Μυκάλῃ σύγχρονον τραῦμα.

Ἐκ τῆς συναπτικωτάτης ταύτης ἀνακεφαλαίωσης βλέπομεν, ὅτι ὁ Ἡρόδοτος ὡς στήμονα μεταχειρίσθη τὴν ἱστορίαν τῶν Περσῶν ἀπὸ Κρόου, καὶ αὐτῆς τὴν χρονολογικὴν τάξιν ἠκολούθησεν ἀπαρεγκλίτως. Ἀλλὰ σκοπὸν προέθετο νὰ περιγράψῃ τὴν πάλιν Ἀσίαν καὶ Ἑλλάδος στεφανωθεῖσθαι δι' ἀθανάτων ἀνδραγαθημάτων. Διὰ νὰ δεῖξῃ τὸ μέγεθος αὐτῶν, οὐδὲν ἄλλο προσηρώτερον εἶχε μέτρον, πλὴν ἐξιστορῶν τὸν ὄγκον τῆς Περσικῆς δυνάμεως ἀνανομένης δι' ἄλληπαλλήλων κατακτήσεων, μέχρι τῶν ἐν Ἑλλάδι πεδινήτων. Τοιοῦτος ὄγκος παραβλλόμενος πρὸς τὴν σμικρότητα τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἐπιστόδιον αὐτῶν. Τὴν ἀναλογίαν ταύτην ἐγνώρισε κάλλιστα ὁ Ἡρόδοτος μὴ παρενθέσας ἐν τοῖς μικροῖς τὰ μεγάλα, ὡς ἂν τὸ στρουθίον κατέπιπε τρυφόν.

Οὐτε εἶναι πιστευτὸν ὅτι ὁ Ἡρόδοτος θυμολύων τὸν Ἀσιατικὸν δεσποτισμὸν ἠκολούθησε τοιαύτην τάξιν, διότι κάλλιστα περὶ αὐτοῦ κρίνει ὅτι πηλῆνους ἔχει πόδας, καὶ ὅσον ἀψηλοτέρη ἢ κορυφὴ τὸσον ἀσθενεστέρη ἢ βράσις. Τὸ δημοκρατικὸν αὐτοῦ φρόνημα καὶ τὴν μεγάλην ὑπόληψιν τῆς ἐλευθερίας ἐκμαρτυρεῖ πολλάκις καὶ ἰδίως μετὰ τὴν ἐξωσιν τῶν τυράννων παρὰ τῶν Ἀθηναίων νικησάντων ἐν Ἐλευσίνι, ἐν Βοιωτίᾳ καὶ ἐν Χαλκίδι, ἐπιλέγει *δηλοῖ δὲ οὐ κατ' ἐν μοδρον, ἀλλὰ παρταχῆ ἢ ἐσσηρορῆ ὡς ἔστι χρῆμα σπουδαῖον.*

Οἱ θυμὸς δὲν ἔχει κύριον ἔργον τοὺς Πέρσας, ἐπιτηδείως ὑποδεικνύει ἀρχόμενος ἀπὸ Κρόου, πάντοτε δὲ καὶ ἐν πᾶσι παρεμβάλλει τὰ τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας, ὥστε ὁ ἀναγνώστης σώζει ἀδιαλείπτως τὴν μνήμην αὐτῆς. Οὐτε ἠδύνατο νὰ παρακολουθήσῃ τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας τὰ συμβῆντα, καθ' ἑκαστὰ μικρά, ἀσυνάρτητα, μὴ ὑποβαλλόμενα εἰς χρονολογικὴν σειρὰν, καὶ ἐν γένει ἀνευ τινος ἐνόητος.

Ἦδη νομίζομεν ὅτι ἐδειξάμεν τὸν Ἡρόδοτον τηρήσαντα κάλλιστα τὴν εἰς περιόδους διαίρεσιν τῆς ἱστορικῆς ὕλης κατὰ τὴν πρόθεσιν τῶν Περσικῶν κατακτήσεων. Ἰσως εὖρει τις, ὅτι ὑπερπλεονάζει παρ' αὐτῷ τὸ ἐθνογραφικὸν καὶ ἡθοποιεῖα, ἀλλ' ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν ἠθῶν, τῆς διαίτης, τῶν φρονημάτων, ἔστω καὶ κατ' ἀνεκδοτικὸν τρόπον, εἶναι ὅσον ἐνεστι ὁμοιότατος, ὥστε καὶ σήμερον τὰ αὐτὰ κρίνομεν περὶ τῶν ἠθῶν τούτων. Τὰ σήμερον ἀνακαλυπτόμενα μνημεῖα ἐν Αἰγύπτῳ, ἐν Βαβυλωνίᾳ, ἐν Νινευί, ἐν Περσέπολει καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἀσίας κατὰ γράμμα ἐπιβεβαιοῦν τοὺς τερπνοὺς μύθους τοῦ Ἀλικαρνασσεῶς, τῶν ὁποίων ἡ ἀκρίβεια δὲν εἶναι κατωτέρα τῶν ἀξιοθαυμάστων αὐτοῦ γεωγραφικῶν γνώσεων. Ἐπὶ τέλους ἄρα ἐνόητος ἐπικρατεῖ ἐπὶ τοῦ ὅλου ἱστορήματος, καὶ εἶναι ἀπίστευτον πῶς ὁ πρῶτος ἱστορικὸς ἀφ' ἑσῆς κατέλαβε τὴν ἔμφαν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, μὴ ἐπαρμόμενος ὡς Ἑλληνας καὶ τυφόμενος ἀλόγως, ἀλλὰ δικαίως περὶ

πάντων κρίνων καὶ τὴν παρ' ἑκάστῳ ἔθνει ἐπικρατοῦσαν ἠθικὴν τάξιν προτάσσων ὡς τὸν μυστὸν τῶν πραγμάτων.

Ἐπὲρτερος τῆς ἰδίας ἐποχῆς δὲν εἶναι βεβαίως ὁ Ἡρόδοτος, καὶ τούτο ἐτι μάλλον ἐπαυξάνει τὸν θαυμασμὸν ἡμῶν. Οἱ Ἑλληνικοὶ χρήμοι, οἱ Δελφοί, οἱ Βραγχίδια, οἱ Τελμησσεῖς, ὁ Βάκχος καὶ ὁ Μουσαῖος τὰ πάντα προλέγουσιν, καὶ γνωρίζουσιν, ὅτι ὁ Κρόισος ἔφει ἐν χαλκῷ λέδητι χελώνων καὶ ἀρνεία κρέατα, ἀλλ' ἐν τούτοις, καὶ τοῖς μαθῶν παρὰ τοῦ χρησμοῦ, οὐδείς ἀποφεύγει τὴν πεπωμένην μοῖραν. Ὅλα ταῦτα δὲν μεταχειρίσθη ὁ Ἡρόδοτος διὰ νὰ περιβάλλῃ τὴν ἐννοιαν ἐν νερέλκις, ἀλλὰ διότι τὰ εὐρήκε δοξαζόμενα, ἐνῶ ἐν αὐτοῖς δὲν περιωρισθῆ, πορρωτέρω βλέπων, καὶ σχεδὸν δυνάμεθα νὰ διατάσωμεν, ἂν ἐπίστευεν εἰς αὐτὰ διηγούμενος τὴν ἀπάτην τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου εἰπόντος, ὅτι ὁ Δημάρατος δὲν ἦτο γνήσιος πῆξ τοῦ Ἀρίστωνος. Καθ' Ἡρόδοτον οἱ χρησμοὶ οὐδὲν συντελοῦν εἰς τὸ ἱστορικὸν δρᾶμα ἀνεξαρτήτως αὐτῶν περαιούμενον.

Ἐνῶ ἡ Περσικὴ ἱστορία ὑπόκειται ὡς δεσμός τοῦ ὅλου, διὰ τῶν ἐπεισοδίων ἐπιπληροῦται ἐπιτηδείως, ὥστε δὲν φαίνεται ὡς τὸ κύριον τῆς ὑποθέσεως καὶ τὰ πέρατα τῆς Περσικῆς δυνάμεως θαυμασίως προβάλλοντα πρὸς μὲν ἀνατολὰς οἱ Μασαγέται, ἐπὶ Κύρου, πρὸς μεσημβρίαν οἱ Ἀραβες ἐπὶ Καμβύσου, πρὸς βορρᾶν οἱ Σκύθαι ἐπὶ Δαρείου καὶ τέλος πρὸς δυσμὰς οἱ Ἕλληνες ἐπὶ Ξέρξου. Οὕτω ἡ Περσικὴ δύναμις παρ' Ἡρόδοτον φαίνεται ὁποῖα ἦτο ὡς ὑψικὸς ἀγέρας παντοῖα φέρουσα περιεπεπληρωμένη φυτὰ καὶ βρύοντα ἄνθη καὶ κάλυκας, ἕως οὐ ἀπάγχεται ὑπὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἢ παρ' ὀλίγον ὑπὸ τῷ βάρῳ αὐτῆς ἀποθραύει καταπίπτουσα μετὰ σφοδροῦ πατάγου, καὶ χρησιμεύουσα ὡς ὑπόστρωμα τοῦ ἔκτοτε ἐλευθέρως ἀνορθουμένου καὶ ἀειβαλοῦς ὄζου Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἰσως ἐν τοῖς κατὰ μέρος ὁ Ἡρόδοτος ἐκλαμβάνεται ὡς εὐπιστος καὶ πολλοὺς παραδεχόμενος μύθους, ἀλλ' ὅσοι ἀπεμακρύνθησαν αὐτοῦ, δὲν ἔμειναν ἀτιμώρητοι, διότι ὁ Ἡρόδοτος συνέλεξε τὰ κοινῶς λεγόμενα, ὡς περιέχοντα πάντοτε μέρος ἀληθείας, ἐν γένει δὲ κατὰ γράμμα δὲν εἶναι δεκτά. *Ἐγὼ μὲν ὦν οὐ ΠΑΝΤΑΠΑΣΙ ὀφείλω καὶ μοι τοῦτο τὸ ἔπος ἐχέτω ἐς πάντα τὸν λόγον.*

Τὸ ἐναντίον πράττει ὁ Θουκυδίδης μόνον τὰ ἐξηκριθώμενα μεταχειριζόμενος, ἀποκαλῶν δὲ τοὺς πρὸ αὐτοῦ λογογράφους, δίδει παράδειγμα τὸν Ἰππαρχον, τὸν ὁποῖον λέγουσιν φονευθέντα τυράννον ὄντα, ἀγνωσούντες ὅτι διάδοχος τοῦ Πεισιστράτου ἦτο ὁ πρεσβύτερος Ἰππίας. Ἀλλὰ μετὰ τῶν ἀγνωσούντων δὲν καταριθμεῖται βεβαίως ὁ Ἡρόδοτος, συμφώνων πληρέστατα περὶ Ἰππαρχοῦ.

Ὁ Θουκυδίδης πραγματεύεται σύγχρονον ἱστορίαν καὶ περιορίζεται εἰς μόνους τοὺς Ἕλληνας, ὥστε κατὰ φυσικὸν λόγον δύναται νὰ βρασιῆσθαι τὰ λεγόμενα καὶ μόνον τὰ μεμνημένα νὰ παραδειχθῇ. Ἐν τούτοις καὶ αὐτὸς ὁμολογεῖ ὅτι οἱ παρ' αὐ-

τοῦ ἀπομνημονευόμενοι λόγοι δὲν εἶναι ὅποιοι ἐλέγησαν, ἀλλ' ὡς κρίνει αὐτὸς, ὅτι ἔπρεπε νὰ εἴπουν οἱ λαλήσαντες *περὶ τῶν αἰε παρόντων.* Περὶ τούτου κατόπιν μέλλομεν πλατύτερον νὰ διαλάβωμεν.

Ἐν πρώτῳ βιβλίῳ ὁ Θουκυδίδης οὐδὲν παραλείπει, ἐξ ὧν μνησάνομεν τὴν καθυπὸ αἰτίαν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, διαστέλλων αὐτὴν ἀπὸ τῶν τυχαίων ἀφορμῶν ἐν συνόψει ἀνακεφαλαίων ἀπ' ἀρχῆς τὰ τῶν Ἑλλήνων, διὰ νὰ γνωρίσωμεν τὴν αὐξάνειν Λακεδαιμονίων καὶ Ἀθηναίων, τούτων κυρίως τὸ ἐπιφύγον κρίνει ὡς ἀναγκάσαν τοὺς Λακεδαιμονίους εἰς πόλεμον. Ἡ Ἐπίδαμνος, οἰκισθεῖσα παρὰ τῶν Κερκυραίων, παραλαβόντων, κατὰ τὸν παλαιὸν νόμον, παρὰ τῆς μητροπόλεως τὸν Κορινθίων Φάλιον, ὑπῆρξεν ἀπλῶς ἀφορμὴ, διότι οἱ Κερκυραῖοι δὲν ἐδέχθησαν τὴν ἰκετείαν τῶν Ἐπιδαμνίων, πιεζομένων παρὰ τῶν περιόικων βραβάρων καὶ τῶν διωχθέντων δυνατῶν, ἀλλ' ὅτε οἱ Κορινθιοὶ ἐδοσαν βοήθειαν ἐξανέστησαν κατ' αὐτῶν. Οἱ Κερκυραῖοι, πρὸ καιροῦ μὴ τιμώντες τὴν μητροπόλιν, οὐδενὸς τῶν Ἑλλήνων ἦσαν ἐνσπονδοί. Τοιοῦτους ἀπεικονίζει αὐτοῦ καὶ ὁ Ἡρόδοτος, τοὺς Κορινθίους οὐδὲν ὡς σεβομένους καὶ πέμπαντας ἐξήκοντα ναῦς, αἵτινες ἐπὶ προφάσει τῶν ἐτησίων δὲν ὑπερέβαλον τὸν Μαλέαν, διότι δὲν ἐπίστευον ὅτι ἠδύνατο νὰ νικηθῶν οἱ Πέρσαι ἐν Σαλαμῖνι. Μεμνημένοι οἱ Κερκυραῖοι ζητοῦν τὴν συμμαχίαν τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες διὰ τὴν ναυτικὴν δύναμιν καὶ τὴν πρόσφρον ἠέσιν τῆς νήσου ἐκείνων ὡς ἐν παρῶν τῆς Σικελίας, ὑπὸ τὸ πρόσχημα ἐπιμαχίης δέχονται τὴν προσφορὰν καὶ πέμπουν στόλον ἐπὶ προστασίᾳ αὐτῶν κατὰ τῶν Κορινθίων, μεθ' ὧν ὑπῆρχον πρὸς τοὺς Ἀθηναίους σπονδαί.

Ἀντεκδικούμενοι οἱ Κορινθιοὶ ὑποστηρίζουν τὴν ἀποστασίαν τῶν Πετιδιαίων, Κορινθίων μὲν ἀποίκων, ἀλλ' ὑποτελῶν τῶν Ἀθηναίων, ὡς ἡγεμονεύοντων.

Ἀλλὰ τοιαῦτα, ὡς μετὰ τὴν Κορινθίων καὶ Ἀθηναίων, ὑπῆρξαν καὶ προτῶν, δὲν ἔγιναν ὅμως αἰτία γενικῶν τῶν Ἑλλήνων πρὸς ἀλλήλους πολέμου.

Διὰ νὰ δεῖξῃ ὁ Θουκυδίδης πῶς ὅλη ἡ Ἑλλὰς διηρέθη εἰς δύο στρατόπεδα, ἀναλαμβάνει τὴν διήγησιν ἀπὸ τοῦ συμβάντος, εἰς ὃ καταλήγει ἡ τοῦ Ἡρόδοτου ἱστορία, ἀπὸ ἀλώσεως Σηστοῦ, μετὰ τὰ ἐν Μυκάλῃ, πενήκοντα περίπου ἔτη ἐξιστορῶν μέχρι τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὅθεν καὶ τὸ βιβλίον τοῦτο ὀνομάσθη *Πενηκονταετία.*

Ἐξ αὐτῆς τῆς διηγήσεως βλέπομεν, ὅτι ἡ ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχία κατέστησε τοὺς Ἀθηναίους ἐπικρατεῖς τῆς θαλάσσης, ὁ δὲ Θεμιστοκλῆς ἐδειξεν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, ὀλίγους τινὰς καθιστῶντες φύλακας τῶν μακρῶν τειχῶν καὶ εἰσβαίνοντας εἰς τὰς ναῦς, εἶναι ἀνίκητοι. Καὶ τοῦ Πausανίου ὁ ἀγέρωχος τρόπος συνετέλεσε ν' ἀποξενώσῃ ἀπὸ τῶν Λακεδαιμονίων τοὺς Ἕλληνας, τοιοῦτον δὲ ἀπεικονίζει αὐτὸν ὁ Θουκυδίδης, ὁποῖον καὶ ὁ Ἡρόδοτος, τὴν ἀσιατικὴν στέργοντα χλυδῆν.

Ἐπὶ πενήκοντα λοιπὸν ἔτη ἐξήκησαν οἱ Ἀθηναῖοι τὴν ἡγεμονίαν, θάρεις εἰσπράττοντες συνεχῶς καὶ ἀπεχθεῖς γινόμενοι, μέχρι τοῦ ἐδόθησαν αἱ μνησθεῖσαι ἀφορμαί, ὅτε καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀπηλλάγησαν τῶν Μεσσηνιακῶν, ὅλοι δὲ οἱ Δωριεῖς συνησπίσθησαν. Εἰς μάτην ὁ Ἀρχίδαμος προτρέπει εἰς διαλλαγὰς. Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐψήφισαν τὴν λύσιν τῶν σπονδῶν καὶ πρεσβείας ἐπέμψαν περὶ ὅρων ὅλων ἀπαρδεύτων, δι' ὧν μάλιστα ἐξάπτεται ἡ ὀργὴ τοῦ πλήθους. Πρῶτον ἐζήτησαν τὴν διώξιν τῶν καταγομένων ἐκ τοῦ Κύλωνος ὡς ἐναγῶν, ἐξ ὧν καὶ ὁ Περικλῆς μητρόθεν. Ὅμοια ἀντεκέλευσαν οἱ Ἀθηναῖοι περὶ τῶν σφραγισάντων εἰλωτας, ἰκέτας ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ ἐν Ταινάρῳ Ποσειδῶνος καὶ περὶ τῶν ἀποτειχισάντων τὸν Πausανίαν ἐν τῷ ναῷ τῆς Χαλκιοῦ. Δι' ἄλλης πρεσβείας οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀπαίτουσιν τὴν παρὰ τῶν Ἀθηναίων ἐγκατάλειψιν τῆς Ποτιδαίας, τὴν ἀνάκλησιν τοῦ ἀπείργοντος τοῦ Μεγρέως ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς καὶ τῶν λιμένων ψφίσματος καὶ τὴν ἀνακήρυξιν τῆς αὐτονομίας τῶν Ἑλλήνων, κοινῆς γινόμενης ἐκκλησίας.

Ὁ Περικλῆς, κατὰ τὰς ἰδέας τοῦ Θεμιστοκλέους κρίνων καὶ αὐτὸς περὶ τῆς διὰ τῶν μακρῶν τειχῶν ἀσφαλείας καὶ τῆς ἐν τῇ θαλάσῃ παντοδυναμίας, ἐξ ἧς τὰ πάντα πορίζονται, καὶ ἂν τμηθῇ ἡ χώρα αὐτῶν δι' εἰσβολῆς ἐν οὐδεμίᾳ εἶναι ἀπορία, ἐκθέτει τὸ προσβλητικὸν τῶν ἀπαιτήσεων, ἐμφανιστῶν πρόθεσιν πολέμου, ὥστε οὐδὲν ὑπάρχει ὄφελος ἐκ τῆς ὑποχωρήσεως. Ἡ πρότασις αὐτοῦ περὶ ἀνταποκλήσεως παρὰ τῶν Λακεδαιμονίων παύσεως ξενηλασίας καὶ ἀποδόσεως τοιαύτης αὐτονομίας εἰς τὰς πόλεις, ὁποῖαν καὶ αὐταὶ στέργουν, ἐπιψηφίζεται.

Ἐν δευτέρῳ βιβλίῳ ὁ Θουκυδίδης ἐξιστορεῖ τρία ἔτη τοῦ λεγομένου Ἀρχιδαμίου πολέμου, καθ' ὃ οὗτος δις εἰσβάλλει εἰς τὴν Ἀττικὴν. Ἡ περιγραφή τοῦ λοιμοῦ, ὁ θάνατος τοῦ Περικλέους, καὶ ἄλλα τινὰ συμβάντα μέχρι τῆς ἐν Ναυπάκτῳ ναυμαχίας συναποτελοῦν τὴν περίοδον ταύτην λίαν σπουδαίαν.

Ἐν τῷ τρίτῳ βιβλίῳ τὴν εἰσβολὴν τῶν Πελοποννησίων ἐπακολουθεῖ ἡ ἀποστασία τῆς Λέσβου, καταβαλλομένη ὅμως. Οἱ Λακεδαιμόνιοι δεικνύονται πρὸς τοὺς Πλαταιεῖς ἀπανθρωπότεροι τῶν Ἀθηναίων πρὸς τοὺς Λεσβίους. Ἡ ὠμὴ στάσις τῶν Κερκυραίων πρώτη ἀπεικονίζει τὸ οἰκτρὸν θέαμα, πολλάκις ἐπαναλαμβανόμενον, τοῦ μὲν δήμου ἐπάγοντος προστατάς τοὺς Ἀθηναίους, τῶν δὲ δυνατῶν τοὺς Λακεδαιμονίους. Τέλος ὁ Δημοσθένης ἐπανορθοῖ τὴν ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν ἦτταν νικῶν τοὺς Ἀμβρακιώτας κατὰ κράτος.

Οἱ Ἀθηναῖοι, πολλὰ παθόντες ὑπὸ τῶν εἰσβολῶν εἰς τὴν ἰδίαν γῆν καὶ μάλιστα παρὰ τοῦ ὀλεθριωτάτου λοιμοῦ, ἤτησαν εἰρήνην. Ἐν τῷ τετάρτῳ βιβλίῳ βλέπομεν τοὺς Λακεδαιμονίους, μόλις ἀποτυχόντας ἐν Πύλῳ καὶ ἀμείσως ἀθυμῆσαντας. Προτροπῇ τοῦ Κλέωνος, τὰ βίβλια πάντοτε συμβουλεύοντος, ἀποτυγχάνει ἡ περὶ συμβάσεως πρεσβεία

των Λακεδαιμονίων, αλλά και μετά την εν Σπαρτιάρι επιτυχίαν τὰ κατορθώματα του Βρασιδάου, αποστάσαντος τὰς περὶ τὴν Ἀμφίπολιν πόλεις, ὅθεν πρὸ πάντων οἱ Ἀθηναῖοι ἐπορίζοντο νικητήριον ὕλην, διακίζουσαν τὸ φρόνημα αὐτῶν, δεχόμενον ἐνικύσιον ἐκαχειρίαν. Ἐν ἐπεισὶδιῳ ἔχομεν τὰ ἐν Κορίνθῳ ἀγωνισθέντα, τὴν οἰκτρὴν κατάπανον τῆς ἐν Κερκύρα στάσεως καὶ τὴν εἰρήνευσιν τῆς Σικελίας.

Ἄμυ πρὸς τῆς ἐκαχειρίας, πάλιν ἀρχεται ὁ πόλεμος, ἀλλ' ἐκτέρωθεν οἱ πρωταγωνισταὶ ἀπέκμησαν, ὥστε, καὶ τοὶ ἐναντιούμενων τῶν Ἀργείων καὶ τῶν Κορινθίων, ὁμνύουσιν οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ Ἀθηναῖοι παντηκοντούτιδας σπονδὰς. Ἐξ ἔτη διήρκεσαν αὐταί, καθ' ἃ ὁ πόλεμος ἐξακολουθεῖ μὲν διὰ τῶν Ἀργείων καὶ Μαντινείων καὶ Ἐπιδαυρίων, πολὺ χαλαρώτερος ὅμως αὐτὸς ὁ λεγόμενος Μαντινικός καὶ Ἐπιδαυρίος. Τὸ τραγικὸν ἐπιπέδιον τῶν Μηλίων, οὐδετέρων καὶ ἀποίκων Δωριέων, καὶ διὰ τοῦτο καταστραφέντων παρὰ τῶν Ἀθηναίων ἄνευ ἐλαχίστης αἰτίας, ἔτι περιπεθεστερόν γίνεται διὰ τοῦ διαλόγου Ἀθηναίων καὶ Μηλίων, τ' ἀπανθρωπότατα ἐκείνων ἐκδηλοῦντος φρονήματα. Ἐν αὐταῖς ἀποπερατοῦται τὸ πέμπτον βιβλίον, ἀπὸ τοῦ ἔκτου ἀρχεται πάλιν ὁ λεγόμενος ἐκ Σικελίας, ἢ Δεκελειῶν πόλεμος, δεκαετής καὶ αὐτὸς ὡς ὁ Ἀρχιδάμειος.

Ὡς τὸ σπουδαιότερον ἐπιχειρήμα τὸ τῆς Σικελίας, ἐξ οὗ ἐπῆλθεν ἡ ὅλη ῥοπή τοῦ πολέμου, διὰ δύο βιβλίων διηγείται ὁ Θουκυδίδης, μέχρι μὲν ἀφίξεως Γαλιππου καὶ Λακεδαιμονίων ἐν ἔκτῳ, ἀπ' αὐτῆς δὲ ἐν ἐβδόμῳ βιβλίῳ, οὐδὲν ἀρχαῖον ἢ σύγχρονον ἢ τοπογραφικόν, ἢ πολεμικόν, ἢ στρατηγηματικὸν παραλείπων πρὸς ἐνάργειαν, καὶ τὰ περὶ Ἀρμόδιου καὶ Ἀριστογείτονος παρεμβάλλων πρὸς διασάρκην τῆς κατ' Ἄλκιδου καταφοράς.

Μετὰ τὸ ἐν Σικελίᾳ τραγικὸν οἱ Ἀθηναῖοι, ἀντιὸν σκέπτωνται περὶ ὑπεροχῆς καὶ ἡγεμονίας, εἰς μεγίστην περιπέπτουσαν ἀμυχανίαν περὶ ἰδίᾳ ἀμύνης, καὶ τὴν ἀποστασίαν τῶν συμμάχων ἐπακολουθούσιν ἐσωτερικοὶ σπαραγμοί, ἔνθα καὶ ἡ δημοκρατία καταλύεται μετὰ ἑκατονταετηρίδα, ἀλλὰ προσκαίρως. Ἀστυχῶς τὸ ἔργον τοῦ Θουκυδίδου διακόπτεται κατὰ τὴν ἐν Κυνὸς σήματι ναυμαχίαν, μεθ' ἣν ἀναρρίπιζονται αἱ ἐλπίδες τῶν Ἀθηναίων.

Ἐκ τῆς βραχυτάτης ταύτης ἀνακεραλαιώσεως βλέπομεν, ὅτι ὁ Θουκυδίδης συνέγραψε μὲν τὴν ἱστορίαν κατὰ θέρη καὶ χειμῶνας συγχρονικῶς, ἀλλὰ διήρκεσε τὸ ὅλον εἰς περιόδους κατὰ τὴν σπουδαιότητα τῶν συμβάντων, καὶ πρὸ πάντων ἐξέχει ἀποδίδων τὸ οἰκτεῖον μέγεθος εἰς αὐτὰ. Ποτὲ δὲν θέλομεν εὑρεῖν, ὅτι μικρόν τι λεπτομερέστερον ἐξέθεσεν ὡς ἔχων ἀφθονώτερος πληροφορίας, ἢ πάλιν δι' ἐλλείψιν αὐτῶν ἐπιτροχάδην ὠμίλησε περὶ σπουδαιότερων. Τὰ τῆς Μήλου διὰ μακρῶν ἐξιστορεῖ, διότι τὰ μέγιστα ἐνδιαφερόμεθα μανθάνοντες μέχρι τίνος βιβλίου ἢ βίαια πολιτικὴ κατεπάτησε τὴν οὐδέποτε ἀτιμωρητὴ καταπατουμένην δικαιοσύνην.

Ὅσον ἐνεστὶ πιστῶς ἀπομνημονεύων τὰ γενόμενα ὁ Θουκυδίδης, δὲν ἐπαναλαμβάνει αὐτὰ δουλικῶς, ἀλλὰ, κατὰ τὴν ἰδίαν ὁμολογίαν, αὐτὸς συνθέτει τὰς διακηγορίας ἐπὶ σκοπῷ νὰ φέρῃ εἰς φῶς τὰς διανοίας τῶν πρακτόντων. Δὲν εἰναίμετοχος ἐπιδείξεως ῥητορικῆς δεινότητος ὁ ἄθυμαστος τῆς ἀπολογίας τοῦ Ἀντιφῶντος (Η'. 68), οὐδεμία δὲ μὴ τῶν δημηγοριῶν, καίτοι πολλῶν, εἶναι κενὴ ἐννοίας, ἀλλ' ἐν πάσαις καταφαίνεται τῶν πρακτομένων ἡ διάνοια. Τὸ φρόνημα τῶν πρακτόντων, καὶ αἱ γνώμαι τῶν πολλῶν, τὸ σύστημα τῆς πολιτικῆς ἐκάστης πόλεως, καὶ τὸ ἐνδόσιμον ἐφ' ἐκάστου τῶν πρακτομένων, εἶναι κατὰ Θουκυδίδην τὸ ἕτερον τῆς ἱστορίας στοιχείον, τὸ ἐμφατῶν τὴν ἠθικὴν εὐθύναν ἐκάστου καὶ τὴν συναιτιότητα. Ἡ πρόθεσις καὶ ἡ βούλησις εἶναι ψυχὴ τῆς ἱστορίας, τὸ δὲ ἀποτέλεσμα, ἄνευ ἐκείνων, εἶναι ἄπλοον σύμπτωμα ἐν τῇ φορᾷ τοῦ χρόνου παρερχόμενον καὶ κατ' οὐδὲν ἐνδιαφέρον τὸν νοῦν ἡμῶν, ὡς στερούμενον λόγου. Ἡ πρὸς ἄλληλα σχέσις τῶν γινόμενων ὡς ἔργον ἀνθρωπίου βουλήσεως, κατὰ τοὺς ἐγκειμένους ἐν τῆς πράγματι αὐτοῖς σκοπούς, εἶναι τὸ ἱστορικὸν θέμα κατὰ Θουκυδίδην. Ὡς ἐκ τούτου ἡ ἱστορία αὐτοῦ δὲν εἶναι διαδοχὴ συμβάντων, ἀλλ' ἀνάπτυξις ζωῆς καὶ ἐμφυχοῦ. Διὰ τοῦ ἀποτελέσματος ὅμως δὲν στεφανοῦται ἡ πρόθεσις ἐκάστου, ἀλλ' ἀνωτέρω ἐπικρατεῖ τάξις, εἰς ἐξόχους νόκας κατὰ δὴλος, ἀλλ' ἀδυνατοῦντας νὰ μεταδώσῃ τὴν ἰδέαν αὐτῆς εἰς τοὺς ὑποδεστέρους, παρασυρομένους ὑπὸ τοῦ σάλου τῶν παθῶν, μάλιστα διὰ μεγάλης τέχνης κυβερνωμένων, καὶ προσφιλιῶν εἰς τοὺς κολακεύοντας αὐτὰ.

Αὐτὴν τὴν ἀνωτέραν τάξιν ἐπιιδιώκει ὁ Θουκυδίδης νὰ διαφωτίσῃ. Τοὺς χρησμούς καὶ τοὺς θεισμοὺς σχεδὸν περὶ οὐδενὸς ἔχει, ὡς δεικνύει ἐν καιρῷ τοῦ λοιμοῦ περὶ τοῦ ἔπους: *Ἦξει Δωριακὸς πόλεμος καὶ λοιμὸς ἄμ' αὐτῶν*, ὅτι ὑπῆρχε διαφορούμενον, ἂν προσελέγετο λιμὸς: ἀλλὰ κατὰ φυσικὸν λόγον τότε ἐπεκράτησεν ἡ ἐκδοχὴ τοῦ λοιμοῦ, ἐνῶ, ἂν ἐπέλθῃ ἄλλος Δωριακὸς πόλεμος καὶ τὸν ἄμα λιμὸς, ἢ ἄλλη ἐκδοχὴ μέλλει νὰ ἐπικρατήσῃ.

Τὴν ἀνωτέραν τάξιν ἐμβλέπει ὁ Θουκυδίδης εἰς τὸ Δωρικὸν καὶ Ἰωνικόν, εἰς ἃ διαίρουνται οἱ Ἕλληνας ἐκ καταγωγῆς, αὐξήσαντα κατὰ λόγον τῶν ἐν αὐτοῖς ἐπικρατούντων στοιχείων (Α' 2, 13, 20 89). Πρὶν ἀναπτυχθῆναι τὸ ναυτικὸν οἱ Λακεδαιμόνιοι ἦσαν ἐπικρατέστεροι, ἡγεμονεύοντες ἀδιαφιλονηκτικῶς: ἀλλὰ μετὰ τὰ Μηδικὰ καὶ τὴν κατὰ θάλασσαν ὑπεροχὴν τῶν Ἀθηναίων, εἰς αὐτοὺς ἐξ ἀνάγκης περιήλθον τὰ πράγματα. Κατὰ Θουκυδίδην εἰς αὐτοὺς ἔπρεπε νὰ διακρίνουν ὡς θαλασσοκράτορας, καὶ διὰ τοῦτο τὸν πόλεμον ἀποδίδει εἰς τὸν φόβον τῶν Λακεδαιμονίων περὶ τῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηναίων, εἰς οὗς τὰ πολλὰ τῆς Ἑλλάδος ἦσαν ἤδη ὑποχέρι (Α'. 88). Ὁ ἐπικηθεῖος λόγος τοῦ Περικλέους ἀναντιρρότως ἐμφαίνει τὴν ἀνωτέραν ὑπόληψιν τοῦ ἱστορικοῦ περὶ Ἀθηναίων, καθ' ἃν ὁ

ρήτωρ πρὸ πάντων πραγματεύεται, ἀπὸ τίνος ἐπιτηδεύσεως καὶ πολιτείας καὶ ἀπὸ τίνων τρόπων ἐγένοντο μεγάλα τὰ τῶν Ἀθηναίων, ταῦτα δὲ συμβαίνουσαν ὅλως ἐναντία τῶν τῆς Σπάρτης. Πόσαι πόλεις, πόσαι νῆσοι, πόσαι ἀποικίαι ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἐν Εὐξείνῳ, ἐν Θράκῃ, ἐν Λιβύᾳ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ ἀπατέλουσαν τὸ Ἑλληνικόν. Ὅλα ταῦτα ἐγγίζον συνδέσμου, καὶ ἐπιμελείας συντόνου, καὶ πολιτικῆς συνέσεως, καὶ κυβερνητικῆς μετριοφύειας, διὰ νὰ μὴ συγκρούωνται πρὸς ἄλληλα, καὶ νὰ συντελοῦν πρὸς αὐξήσιν τῆς Ἑλληνικῆς δυνάμεως. Τοιαῦτα προτερήματα εὕρισκε ὁ Θουκυδίδης παρ' Ἀθηναίων, οἵτινες πᾶσαν γῆν καὶ θάλασσαν κατηνάγκασαν εἰς τὴν αὐτῶν τόλμην (Β'. 41). Ὁ Θεμιστοκλῆς ἐγνώρισε κάλλιστα διὰ τίνων μέσων οἱ Ἀθηναῖοι διατηροῦν τὴν ἡγεμονίαν ἀσφαλῶς καὶ ἀλκυνάστως, διὰ τῶν μακρῶν τειχῶν ὄχυροῦμενοι κατὰ πάσης ἐπιδρομῆς καὶ τὸ ναυτικὸν ὅσον ἐνεστὶ θεραπεύοντες (Α'. 92). Τοιαύτη ἦτο καὶ τοῦ Περικλέους ἡ πολιτικὴ (Β'. 13, 6), ἀλλ' αὐτὴ ἡ ἔργον τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀρχὴ ἐν μέσῳ δημοκρατίας δὲν δεικνύει, ὅτι τὰ πράγματα ἦσαν ἤδη ὑπέτερα τῆς διανοητικῆς δυνάμεως τῶν πολλῶν, καὶ ὅτι περιερχόμενα εἰς αὐτοὺς ἐμελλον νὰ ναυχήσουν: εἰς τοῦτο συνετέλεσαν οἱ μετὰ τὸν Περικλέα κολακεύοντες τὸν δῆμον, τὸν ὅποιον ὄθησαν εἰς παράτολμα ἐπιχειρήματα, ὡς τὸ τῆς Σικελίας.

Πόσον ἀκροσφραλῆς ἡ ἡγεμονία τῶν Ἀθηναίων ἐν μέσῳ δημοκρατικοῦ σάλου, καὶ φιλοταράχου σπουδαρχίας, διατηρούντων τούτων μὲν τὴν φιλίαν, ἐκείνων δὲ τὴν συμμαχίαν καὶ τῶν πλείστων τὴν ὑποταγήν, καὶ χρηζόντων χρημάτων πρὸς τὸ ναυτικόν, τὰ ὅποια ἀσμένως δὲν ἐδίδοσαν, περὶ οὗ ἐξ ἀκόσμιζ τάλαντα κατ' ἔτος (Β'. 13), ἀντὶ τῆς ὑπόουλου αὐτονομίας (Η'. 65). Μεταξὺ τούτων ἦσαν καὶ ἀποικοὶ Δωριέων καὶ ἐντεῦθεν πρὸ πάντων ὁ φόβος καὶ αἱ συγκρούσεις, ὡς συνέβη περὶ Ἐπιδάμμου καὶ Κερκύρας.

Καὶ αὐτὸ τῆς Σικελίας τὸ ἐπιχειρήμα δὲν κρίνει ὁ Θουκυδίδης ἐκ τῆς τελευταίας ἐκβάσεως ὡς γνώμης ἀμάρτυρα ὅλως, διότι τοιοῦτον δὲν ἐμελλε ν' ἀποβῇ ὀλέθριον τέλος, ἂν ἐγκαίρως ἐπέτλετο βροθία (Β'. 65), καὶ ἡ πολυδάπανος δαίαια καὶ τὸ φρόνημα τοῦ Ἀλκιβιάδου δὲν καθίστανον αὐτὸν ὑποπτον πρὸς τυραννίδα, ὥστε ἀφῆρσαν αὐτοῦ τὴν ἀρχὴν καὶ διέβαλον αὐτὸν οἱ Ἀθηναῖοι, ἐπιτρέψαντες εἰς ἀνεπιτηδειοτέρους τὸν πόλεμον, τὸν ὅποιον αὐτὸς κράτιστα διέθεσε (ΣΤ'. 16).

Αὐτὸ τὸ ἀκροσφραλῆς καὶ σχεδὸν ἐρήμερον καὶ ἀστατον τῶν πραγμάτων ἐκ μικρῶν κινδυνεύοντων, καθίστανε τοὺς ἀνθρώπους ἐμπροσθέντων καὶ βιαιοτέρους: ὅταν δὲ ἐπῆλθον αἱ δεινὰ περιπέτεια μετὰ ψυχολογικῆς ἐμφορῆσεως ὁ Θουκυδίδης χαρακτηρίζει τὴν ἐξάψιν τῶν παθῶν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν ὅλων τῶν κινῶν διαθέσεων, ὅτι ὁ ἀνθρώπος καὶ αὐτῶν τῶν θηρίων γίνεται ἀγριώτερος (Γ'. 82).

Ἡ ἱστορία τοῦ Θουκυδίδου γίνεται τοιοῦτοτρόπως καὶ τερπνοτάτη καὶ διδασκτικώτατη. Τερπνο-

τάτη μὲν διὰ τὸ πολύμικτον τῆς εἰκόνας, τὴν ἀντιθέσιν τῶν χαρακτήρων, καὶ τὴν περιπλοκὴν τῶν πραγμάτων. Ὀλίγοι πόλεμοι ἴσως δεικνύουσιν τοσαύτας μεταβολὰς τύχης, τοιαύτην πληθὺν συμμετασχόντων, κατὰ τὰς ἰδίᾳς ἐκάστου σκέψεις καὶ προθέσεις, τοσαῦτα ἀπροσδόκητα καὶ αἰφνίδια, συνάμα δὲ καὶ τοσαῦτα προβουλεύματα καὶ ἐπινοήματα. Ἀλλ' ἐν τούτοις οὐδέποτε συνταράσσεται ἡ διήγησις, ἀλλὰ προβαίνει εὐπρεπῶς καὶ ἀνευσποδῆς, ὥστε ὁ ἀναγνώστης συνορᾷ πάντοτε, ποῦ ὑπάρχει τὸ κρίσιμον.

Διδασκτικώτατος ὅμως γίνεται, διότι καθορώμεν τὴν ἀνθρώπινον διάνοιαν καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἀδυναμίαν, καὶ ἐν γένει τὸν ἀνθρώπον καθ' ὅλας αὐτοῦ τὰς ιδιότητας, τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς κακίας, τὴν σύνεσιν καὶ τὰ πάθη, τὴν πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ καλοῦ ἀσθένειαν καὶ τὴν πρὸς τὸ φθοροποιῖον ἀκάθεκτον ὀρμήν. Αἱ περιστάσεις, τὰ ἦθη, οἱ τρόποι, τὰ μέτρα καὶ ἐν γένει τὰ περὶ ὧν ὁ ἀγὼν διαφέρουν, ἀλλ' ὁ ἀνθρώπος εἶναι ὁ αὐτὸς, καὶ ὁ Θουκυδίδης καθ' ὑπέριστατον βελήν δεικνύει αὐτόν, ὅποῖος εἶναι. Ἐπὶ πᾶσι ὅμως ἐπικρατεῖ ἠθικὴ τάξις, καθ' ἣν τὰ πάντα διέπονται κατὰ τὰ ἐνυπάρχοντα στοιχεῖα, καὶ ὅσον ἂν φρίνονται τ' ἀνθρώπινα ἀστατα καὶ εὐμετάβλητα καὶ ἐκ μικρῶν κινδυνεύοντα, δι' αὐτῆς σώζονται ἐν τοῖς δειναιτέροις, ἢ πρὸς αὐτὴν ἀμαρτάνοντα σφάλλουν.

Ὁ νοῦς τοῦ Περικλέους, οὐ μόνον ἐμβραβεῖ τὰ δέοντα, ἀλλὰ καὶ ἐπιβάλλει αὐτὰ εἰς τοὺς Ἀθηναίους, οἵτινες ζῆμιον μὲν αὐτὸν χορηγικῶς, ἀλλ' ὑποτάσσονται. Μετ' αὐτὸν ὅμως ἐξ ἰδίου πταίσματος οἱ Ἀθηναῖοι πάσχουν, ὅσα ἐπαθον (Β'. 65). Ἡ ἱστορία γίνεται τοιοῦτοτρόπως ἔργον καὶ τῆς ἀνθρώπινου θελήσεως καὶ τῆς ἀνθρώπινου διανοίας, ἐν πᾶσι ὑπευθύνων. Τοῦτο τὸ σπουδαῖον θέμα, καθ' ὃ ἀποδίδεται μεγάλη ἀξία εἰς τὸν ἀνθρώπον, ὡς δημιουργὸν τῆς ἰδίας τύχης, δὲν ἀναπτύσσει ὁ Θουκυδίδης διαστρεβλῶν τὰ πράγματα, ἀλλὰ μετ' εὐλαβείας προσέχων εἰς τὴν ἐννοίαν αὐτῶν, καὶ πείθων ἡμᾶς ἐκ τῶν ὑστέρων, διότι δὲν ἐπιιδιώκει ἐπίδειξιν σοφίας ἐκ περισυρίας πανταχοῦ παρεμβλλομένης καὶ ἀκαίρως, ἀλλὰ καθιστᾷ ἡμᾶς σοφωτέρους διαγιγνώσκοντας τὰ τετελεσμένα.

Πόσον διαφέρει ὁ Ἡρόδοτος τοῦ Θουκυδίδου! ἐκεῖνος μὲν ἀφελῆς καὶ λέγων τὰ λεγόμενα καὶ ἐν παρεκβάσει πάντοτε, ὅπως φέρει ὁ λόγος, οὐδέποτε ἐπὶ μακρὸν τὸ αὐτὸ διηγούμενος, οὗτος δὲ μόνον τὰ ἐξηκριβωμένα κατὰ τὸ σύγχρονον καὶ κατὰ τὸν πρὸς ἄλληλα εἰρμὸν ἐξιστορῶν, ἄνευ μύθων καὶ ἰθυμασιῶν ἀκουσμάτων, καὶ ἂν ποτε καὶ τούτων γίνῃ μνεία τὸ ἐν αὐτοῖς πραγματικὸν πάντοτε ἐπιδεικνύον.

Καὶ ἐν τούτοις κατ' ἀμφοτέρους ἡ ἱστοριογραφικὴ τέχνη ἐν τοῖς αὐτοῖς ὑπάρχει, ἐν τῇ διακρίσει περιόδων κατὰ συστηματικὴν τάξιν, ἐν τῷ χαρακτηρισμῷ τῶν ἐξόχων προσώπων, ἐξ ὧν προβαίνουσι τὰ γενόμενα, καὶ ἐν τῇ καθόλου ἰδέᾳ, ἣτις ἀπεικονίζεται ἐν τοῖς ἱστορουμένοις.

Ἡ ἰδέα αὐτὴ προκύπτει ἀπ' ἐαυτῆς, κατὰ τὴν ἱστορουμένην παρ' Ἡρόδοτου ἐποχὴν, ἐνῶ τὰ παρὰ Θουκυδίδου ἱστορούμενα εἶναι τοσοῦτον περίπλοκα, ὥστε διὰ τῶν δημηγοριῶν οὗτος ἀφανῶς προσβάλλει τὴν ἔννοιαν. Καὶ ὁ Ἡρόδοτος μεταχειρίζεται δημηγορίας καὶ διαλόγους, ἀλλ' ἀπλῶς διὰ τὸ ζωηρότερον, ὡς λ. γ. οἱ Δημαράτου καὶ Εὐξέου διάλογοι τὰ μέγιστα συμβάλλουν πρὸς παράστασιν τῆς ἀπορίας τούτου καὶ τέλος πρὸς ἐνδειξὴν τῆς μετὰ τὴν ἦταν ἐκπλήξεως.

Δὲν νομίζομεν ὅμως ὅτι ἡ μέθοδος τοῦ Θουκυδίδου εἶναι ἀξία μιμήσεως. Ὅσοι τὸ αὐτὸ ἐδοκίμασαν κατασκευάσαν ψυχροὺς καὶ κενούς λόγους ῥητορίας χάριν, ἀπεχθεῖς καθιστῶντες τοὺς λαλοῦντας. Δὲν χρῆζει ὁ ἱστορικὸς τοιαύτης ὑποκρίσεως, ἐν συνόψει καὶ ἀνευ ἀποδεικτικῆς ἐπιρροῆς ἐξηγῶν τοὺς σκοποὺς καὶ τὰς διαθέσεις καὶ τὰς σκέψεις τῶν πρακτῶντων, εἶναι δὲ ἐξίσου πιστευτὸς αὐτὸς βεβαιῶν, ἢ κατασκευάζων δημηγορίαν.

Πολλάκις αὐτολεξεὶ δυνάμεθα νὰ ἐπικυρώσωμεν τὰ παρ' ἄλλου λεχθέντα, ἀλλὰ μικρὸν τι παραλλάσσοντες, καθαυτὸ τὴν ἀκμὴν τοῦ λόγου, φθειρομεν ὅλην τὴν ἔννοιαν, ἐνῶ εἰς αὐτὴν πρὸ πάντων προσέχοντες καὶ ἄλλας μεταχειριζόμενοι λέξεις ἐμεθα πιστότεροι. Τοῦτο ἐπραξέ, πιστεύομεν, ὁ Θουκυδίδης. Ἀλλ' ἐντούτοις αἱ δημηγορίαι αὐτοῦ δὲν εἶναι ἐλεύθεροι ῥητορικῆς κατασκευῆς, ὡς εἶναι ἐπόμενον, ὥστε ὁ Κράτιππος λέγει ὅτι ἐν ὀγδύῳ βιβλίῳ ὁ Θουκυδίδης παρέλειψε τὰς δημηγορίας ὡς ὀχληράς.

Εἰς τοῦτο τὸ ἀμάρτημα δὲν περιέπεσαν ὁ Τάκιτος, μετρίως παρενείρων λόγους, ἀλλ' ὡς ἐπὶ χαλκοῦ πίνακος ἐγγράσσαν τὰς κυρίας γραμμὰς ἐκάστης φυσιγνωμίας διὰ βαθείας ἐντομῆς. Ἀπέχομεν ὅμως, καίτοι ἐν μεγάλῳ πειρασμῷ, τῆς ἀναλύσεως καὶ αὐτοῦ τοῦ ἱστορικοῦ, περιοριζόμενοι εἰς τοὺς δύο πρώτους καθιδρυτάς τῆς τέχνης, οἵτινες δὲ ἐγραψάν κατὰ τὸ παράδειγμα ἄλλων, ἀλλὰ κατ' ἰδίαν ἐμπνευσί, καὶ ἐντούτοις κυροῦν τοὺς ἀλκυνθῆστας τῆς τέχνης κανόνας. Διὰ τοῦτο μεταβιβάζομεν εἰς τοὺς νεωτέρους, ὅπως ἴδωμεν, ἂν καὶ αὐτοὶ συννεύουν.

(Ἐπεται τὸ τέλος.)

ΚΙΟΡΟΓΛΟΥΣ.

Περσικὴ ἐποποιία.

(Συνέχεια. Ἴδε φυλλ. 205 καὶ 206.)

—οο—

Ὁ Κιόρογλου ἀκούων ταῦτα ἐξῆλθε διαλογιζόμενος:—Τὸ παιδίον τοῦτο εἶναι ἀγγλίνου, τοιοῦτος μ' ἔπρεπε νῆς.—Ὁ δὲ Αἰθῶν ἐξηκολούθει οὕτως:

—Οἱ ἔμποροι τοῦ, ὦ πάτερ, ἐμπορεύονται εἰς τὰ τέσσαρα μέρη τοῦ κόσμου. Χίλιοι ὑπηρεταὶ καὶ τῶν δύο φύλων ζῶσι μὲ τὰ ἐξοδά του. Δὲν ἀγχοῦ κανένα λογαριασμόν, ἀλλὰ διανέμει ἐλευθερίως τὰ δῶρά του κατὰ πέντε καὶ δεκαπέντε. Πίστευσέ με, ποιμὴν δὲν ἔχει τοιοῦτον ἦθος.

Ὁ Μῆρ Ἰπραχίμ λέγει:—Τί πρέπει νὰ κάμωμέν, υἱέ μου; Πῶς νὰ ἀποκτήσωμεν τὰ ἐνεακόσια πρόβατα;—Ὁ δὲ Αἰθῶν ἐξηκολούθησε τὸ ἄσμα του:

—Ἀπόπεμψέ τον στείλέ τον κατὰ διαβόλου. Κανείς ἀς μὴ παρατήρησῃ τὴν ἔλευσίν του. Οὔτε εἰς τὸν ὕπνον του ἀς μὴ τὸν ἴδῃ τις! Τοιοῦτος ἀνθρώπος, πίστευσέ με, δὲν δύναται νὰ εἶναι ποιμὴν. Τὸ ὄνομα τοῦ Αἰθῶν εἶναι προστηρημένον εἰς αὐτὸ τὸ ἄσμα. Σημεῖον σταυροειδὲς ἐσφαχθῆσθαι εἰς τὸ στήθος μου. Γνωρίζω, ἀκουσε καλά, τί θὰ πέσῃ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς μου.—Πάτερ, ὁ Αἰθῶν δὲν θὰ εἶναι τοῦ λοιποῦ υἱός σου.

Ὁ Κιόρογλου βλέπων ὅτι ὁ Αἰθῶν εἶχε μαντεύσει τί τρέχει, ἐκλίνε πρὸς αὐτὸν καὶ τῷ εἶπεν εἰς τὸ ὄπιον:

—Κακὸν παιδίον! διατί δὲν θέλεις νὰ ἔλθῃς μὲ ἐμέ διὰ νὰ ἴδῃς τὸ ποιμνιον; Ὁ δὲ δεῖξέ μου τέσσαρα ὠραία κλωβία προστηρημένα εἰς τὴν βλάχιν ὀναρίου, ἕκαστον τῶν ὁποίων περιέχει πολλοὺς κορυδαλοὺς, ὀρτύκια, πέριδικας μὲ κόκκινα ποδάρι, ἀηδόνας καὶ πλῆθος πτηνῶν καλλικελεύων. Μόλις φθάσωμεν καὶ θὰ σὲ δωρήσω καὶ αὐτὰ καὶ τὰ τέσσαρα κλωβία. Ὁ δὲ τὰ κρεμάσῃς εἰς τὸ ἐργαστήριόν σου, ὅπου θὰ ψάλλουν καὶ θὰ κελαιδοῦν ἀκαταπαύστως, καὶ θὰ χαίρῃς ἀκούων τὸ κελάδημά των.

Ὁ δὲ Αἰθῶν ἐκλαυσε καὶ εἶπε:—Δὲν ἔμπορῶ νὰ μὴ συγκατατεθῶ, ἀς ὑπάγωμεν, πάτερ.—Μάλιστα, ἀς ὑπάγωμεν, παιδίον μου, ὁ φίλος ἡμῶν, ὁ Ρουσαν βέης, θὰ ἐμποδίσῃ νὰ μὴ σὲ κρατήσουν εἰς τὰς πύλας τῆς πόλεως. Ἀς συμπαραλάβωμεν καὶ τινα δούλον.

Οὕτω λαβόντες τὰ χρήματα τὰ πρὸς τὴν ἀγορὰν τῶν προβάτων, ὁ Αἰθῶν, ὁ Κιόρογλου, ὁ Μῆρ Ἰπραχίμ καὶ ὁ δούλος ἀνεχώρησαν. Ἐνα παρασάγγην μακρὰν τῆς Ὀρραν, ἐφθάσαν εἰς τὸ ὄρος, περὶ τοῦ ὁποίου εἶπομεν, ὅπου ὁ ποιμὴν ἐβόσκει τὰ πρόβατά του. Ὁ κρεωπώλης ἰδὼν μακρόθεν τὸ ποιμνιον πλήρως χαρᾶς λέγει:—Τοῦτο εἶναι τὸ ποιμνιόν σου, Ρουσαν βέης;—Αὐτὸ εἶναι.—Ἀς ἀρχίσωμεν λοιπὸν τὴν διαπραγματεύσειν. Ἀς συμφωνήσωμεν πρῶτον τὴν τιμὴν καὶ ἔπειτα ἀς ἐξετάσωμεν πόσα εἶναι παχέα καὶ ὑγιῆ, καὶ πόσα τὰ ἰσχνὰ καὶ ἀνάπηρα.

—Θὰ κάμω ὅπως εὐαρεστεῖσαι.—Πόσα εἶναι τὰ πρόβατά σου;—Σὲ εἶπα τὸ πρῶτ' ὅτι ἔχω ἐνεακόσια πρόβατα.—Πόσα παχέα καὶ πόσα ἰσχνὰ;—Τὰ ζωντανά μου, εἴτε ἀρσενικά εἴτε θηλυκά εἶναι πάντοτε ὑγιῆ. Ὅλα μου τὰ πρόβατα εἶναι παχέα καὶ εὐρωστα. Κανὲν ἐκ τούτων δὲν ὑπερβαίνει τὸ δεύτερον ἔτος, καὶ αἱ προβατίνες δὲν ἐγέννησαν.—Καλά, ἡγόρασες αὐτὰ τὰ πρόβατα ἢ τὰ ἀνέθρεψες;

—Ὁ ψεύστης εἶναι χειρότερος ἀπὸ τὸν σκύλον, καὶ

διὰ τοῦτο θὰ σὲ εἶπω τὴν ἀλήθειαν· τὰ μὲν ἡμίση ἢ γόρασα, τὰ δὲ ἄλλα ἡμίση ἐγὼ αὐτὸς ἀνέθρεψα.—Πόσον θὰ πωλήσῃς τὸ καθέν;—Θέλω νὰ τὰ πωλήσω ὅλα ἑμοῦ.—Καὶ πότα τιμῶνται;—Ἀς εἶναι κατηραμένος ὅστις λέγει τὸ ψεῦδος· ἐγὼ θὰ σὲ εἶπω γυμνὴν τὴν ἀλήθειαν. Τὰ ἡγόρατα πρὸς πέντε γρόσια ἕκαστον, καὶ θὰ τὰ ἀγοράσῃς πρὸς ἕξ. Πρέπει νὰ ὠρελθῶ τοὐλάχιστον ἐν γρόσιον. Δὲν θέλω νὰ κερδήσω περισσότερο ἀπὸ σέ.

Ἐνῶ οὕτως ἐπραγματεύοντο, ὁ Αἰθῶν ἠκράζετο μετὰ πολλῆς προσοχῆς τὰ λεγόμενα. Λέγει λοιπὸν μὲ χαμηλὴν φωνὴν εἰς τὸν πατέρα του:—Ἐγὼ τὸν ἐμέθυσα, καὶ δὲν ἤξεύρει τί λέγει. Δὲν ἔμπορεῖ τις νὰ ἀγοράσῃ πρόβατον ὀλιγώτερον τῶν πέντε τουμηνίων. Μέτρησε τὰ χρήματα, πάτερ, ἀνυπερθέτως, καὶ ἀφοῦ τὰ λάβῃ δὲν θὰ ἔμπορῆσῃ πλέον νὰ μεταμεληθῇ, καὶ ἂν ἀκόμη ἀνανήψῃ.

Ὁ Μῆρ Ἰπραχίμ ἀνοίξας τὸν σάκκον τῶν χρημάτων, ἐμέτρησεν αὐτὰ καὶ ἔχυτεν ὑπερῶν εἰς τὸ κρέσπεδον τοῦ ἐνδύματος τοῦ Κιόρογλου, ὅστις βλέπων ὅτι τὰ ἡμίση τῶν χρημάτων ἐμετρήθησαν καὶ ὁ λογαριασμός ἐπροχώρει εἰς τὸ τέλος του, λέγει κατ' ἐαυτόν:—Πῶς θὰ ἀπαλλαγῶ ἀπὸ τοῦτον τὸν πικνοῦργον Τοῦρκον;—Τοιαύτην δυνάμιν εἶχεν εἰς τὰς χεῖράς του, ὥστε ἠδύνατο νὰ συντρίψῃ μεταξὺ τῶν δακτύλων του νόμισμα, καὶ νὰ ἐξάλειψῃ τὸν τύπον. Ἐξάλειψας οὕτω τὸν τύπον ἐνὸς γροσίου ἔβριψεν αὐτὸ μὲ θυμὸν ἐνώπιον τοῦ κρεωπώλου φωνάζων.—Αὐτὸ εἶναι κίβδηλον.—Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ δόλος δὲν διέφυγε τὴν ὀξύδερειαν τοῦ Αἰθῶν, εἶπε:—Ρουσαν βέης ἡμεῖς δὲν εἴμεθα πλούσιοι· ἐδανείστημεν τὰ ἡμίση τῶν χρημάτων τούτων· διατί τὰ φθείρεις κακεντρέχως;—Ὁ δὲ Κιόρογλου ἐπανελάθειν:—Αἰθῶν, υἱέ μου! δὲν ἔχω μὲν οὐτε σφύραν, οὔτε ἄκμωνα. Οἱ ἀχρεῖοι νομισματοκόποι ἐλητμήθησαν νὰ τυπώσουν τὰ σύμβολα τοῦ σουλτάνου ἐπὶ τοῦ γροσίου· καὶ πρέπει νὰ τὸ ἐξοδύσω μὲ ζηνίαν.—Λέγων τοιαῦτα ἐσηκώθη, ἔβριψεν ὅλα τὰ χρήματα κατὰ γῆς καὶ εἶπε μὲ θυμόν:—Ἰπάρχουν ἑκατὸν κρεωπῶλαι εἰς τὴν Ὀρραν· θὰ πωλήσω εἰς ἐκείνους μέρος τῶν προβάτων, εἰς σὲ δὲ τὰ ἐπίλοιπα.—Καὶ ἀπεμκρύνθη. Ἐπειδὴ δ' αἱ παρακλήσεις τοῦ κρεωπώλου ὑπῆρξαν ἀνωφελεῖς, καὶ ὁ Κιόρογλου ἦτο ἔτοιμος νὰ ἀναχωρήσῃ, ὁ Μῆρ Ἰπραχίμ ἀπελπισθεὶς λέγει εἰς τὸν υἱόν του:—Εἴθε νὰ ἀπέθνησκας βρέφος (1) Αἰθῶν· ὕπαγε, τρέξε κατόπιν του, καὶ παρακάλεσέ τον νὰ ἔλθῃ νὰ τελειώσωμεν τὴν συμφωνίαν· ἴσως σὲ ἀκούσῃ.

Ὁ Αἰθῶν εὐθὺς ἐφθασε τὸν Κιόρογλου, καὶ πιάσας τὰς χεῖράς του τὸν παρεκάλεσε λέγων:—Σὲ παρακαλῶ, μάρμαρα μου, μὴ θυμόνης, ἐπίστρεψε.—Ὁ δὲ Κιόρογλου, προσποιούμενος ὅτι κατηλλάγη, ἐπιστρέφει, καὶ καταλαμβάνει τὴν προτέραν θέσιν. Ὅτε ἐμετρήθησαν ὅλα τὰ χρήματα εἶδεν ὅτι ἔλειπον εἰσέτι τριάκοντα τουμηνία. Ὁ κρεωπώλης λέγει:—Ρουσαν βέης, εἶπέ τὸν ποιμὴν νὰ φέ-

ρη τὰ πρόβατα ἐδῶ διὰ νὰ ὑπάγωμεν εἰς τὴν πόλιν, ὅπου θὰ τὸν πληρώσω τὰ ἐπίλοιπα χρήματα, κοιμᾶσαι εἰς τὴν οἰκίαν μου καὶ ἀναχωρεῖς αὐριον τὸ πρῶτ'.—Ὁ Κιόρογλου ἐπανελάθειν:—Δὲν πηγαίνω πλέον εἰς τὴν Ὀρραν, διότι ἤκουσα ὅτι ὅσοι διανυκτερεύουν ἐκεῖ μὲ χρήματα, δολοφονοῦνται. Πρέπει νὰ μὲ τὰ πληρώσῃς ἐδῶ.—Δὲν εἶμαι κλέπτης, Ρουσαν βέης. Καὶ ὅμως θὰ κάμω καθὼς ὀρίζεις. Μείνε ἐδῶ μὲ τὸν Αἰθῶν· καὶ σὺ, τέκνον μου, ἔσο εὐθυμὸς καὶ διασκεδάζε τὸν μάρμαρα μας μὲ τὴν συντροφίαν σου, ἕως ὅτου νὰ τρέξω εἰς τὴν πόλιν διὰ νὰ φέρω τὰ ὑπόλοιπα τῶν χρημάτων.

Οὕτως ὁ κρεωπώλης ἀνυπέτως κατέλιπε τὸν υἱόν του εἰς τὰ χεῖρας τοῦ Κιόρογλου, καὶ ἀναβὰς τὸ παληλόγον του ἀνεχώρησεν εἰς Ὀρραν.

Ὁ Κιόρογλου, προφασισθεὶς νὰ ὑπάγῃ πρὸς ζήτησιν τῶν προϋποσχεθέντων εἰς τὸν Αἰθῶν τέσσαρων κλωβίων, κατέλιπεν αὐτὸν μὲ τὸν δούλον, ἐνῶ ἐπέστρεψε πρὸς τὸν ποιμῆνα. Ἐνεδύθη τὴν πανοπλίαν ὡς καὶ τὰ δεκαεπτὰ ὅπλα του. Τότε ἠρώτησε τὸν ποιμῆνα:—Ποῦ εἶναι τὸ ἀλογόν μου;—Ὡ! εἴθε νὰ κρημισθῇ ἡ οἰκία σου! Καὶ τὸ ἀλογόν σου εἶναι τρελλὸν ὅπως καὶ σὺ. Ἐδεσα καὶ τοὺς τέσσαρας πόδας του εἰς αὐτὴν τὴν χαράδραν, καὶ δὲν ἔμπορῶ νὰ σὲ βεβρωσῶ ἐὰν ἀπέθανεν ἡ ζῆ.—Ὁ Κιόρογλου τὸν λέγει:—Ἀθλίε! θὰ μιάνω τὸν τάφον τοῦ πατρός σου!—Ἐβλαψες τὸ ἀλογόν μου, υἱέ σκύλου!—Καὶ ἔτρεξεν ἀνυπερθέτως εἰς τὴν χαράδραν, ὅπου εἶδε τὸν Κιράτ δεμένον οὕτως ὥστε δὲν ἠδύνατο νὰ κινηθῇ. Ἀπέσπασε τὰ δεσμά του ἵππου του, τὸν ἐπέσαξεν, ἐσφιγξέ τὸν ἱμάντα, ἔπειτα φιλήσας τοὺς δύο ὀφθαλμούς του ἀνέβη καὶ ἔδραμε πρὸς τὸν Αἰθῶν. Ἐπῆρε κατὰ πρῶτον τὸν σάκκον τῶν χρημάτων καὶ προσήρτησεν ὀπίσω τοῦ ἐπιπίου μὲ ἱμάντας.—Ἀς ὑπάγωμεν τώρα, Αἰθῶν μου, ἀνάβα ὀπίσω μου καὶ ἀς ὑπάγωμεν!—Πολεμιστά, μὲ ἐμπαιζεις. Ὁ μάρμαρας μου Ρουσαν βέης θὰ ἔλθῃ μετ' ὀλίγον, καὶ θὰ σὲ καταβῆλῃ μὲ ἐν κτύπημα τοῦ βροχάλου του.—Τρίψε τοὺς ὀφθαλμούς σου, Αἰθῶν, καὶ κύτταξε· δὲν γνωρίζεις τὸν μάρμαρα σου;—Ὁ Αἰθῶν τὸν ἐκύτταξε προσεκτικῶς, καὶ εἶπε:—Μάλιστα, εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Ρουσαν βέης· τὸ ἐνδύμα του μόνον δὲν εἶναι τὸ αὐτό.

Τότε ἤρχισε νὰ κλαίῃ καὶ νὰ φωνάζῃ:—Μάννα μου! πάτερ μου! ποῦ εἶσθε;—Τὰ δάκρυά του ὅμως καὶ αἱ παρακλήσεις τῷ ἐχρησίμευσαν ὀλίγον. Ὁ Κιόρογλου τὸν ἐσήκωσε καὶ τὸν ἔβαλεν ὀπισθεν του, καὶ τὸν προσήρτησε μὲ σάλι εἰς τὴν ζώνην του. Μετὰ ταῦτα ἐκίνησεν τὸν ἵππον, τὸν ἐμαστίγωσε, καὶ ἔφερε μετ' ἐαυτοῦ τὴν λείαν του. Ὁ δὲ εὐπιστος δούλος τοῦ κρεωπώλου ἐνόμιζεν ὅτι ὅλα ταῦτα εἶναι παιδιὰ τις. Ἐτρεξεν ὅμως ὀπισθεν κρᾶζων:—Φθάνει ὁ ἀστείμνος.—Τελευταῖον ὀργισθεὶς εἴλκυσε μάχαιραν, καὶ ὑψώσας αὐτὴν ἐμπροσθεν τοῦ Κιόρογλου εἶπεν:—Ἄφησε τὸ παιδίον, εἶδεμὲ σὲ τρυπῶ.—Ὁ Κιόρογλου λέγει:—

(1) Φησὶς φιλοφρονητικὴ ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Πέρσας.

Κύτταξε τούτον τὸν κλώηκα! Πρέπει νὰ τὸν εὐχριστήσω καθὼς πρέπει.—Καὶ ῥίψας τὸ ῥόπαλον κατὰ τοῦ δούλου, ἔσπασε τὸ κρῆνον του ὡς κερῶλην μήκωνος.

Ὁ ποιμὴν ἰδὼν τὸν φόνον ἔγεινε σύννους· καὶ, ἔμπροσθεν ἤρχισε ν' ἀπαγγέλλῃ τὰς εὐχὰς τὰς εἰς ψυχροῦν κούφοντα. Ὁ Κιόρογλου τὸν προσέταξε νὰ πλησιάσῃ καὶ νὰ ἀνοίξῃ τὰ ὠτὰ του· καὶ λύσας τὸ βελάντιον τῷ ἔρριψεν ἱκανὰ χρήματα καὶ ἠρώτησε.—Βοσκέ, εἶδες κάμηλον; (1) Ὁ δὲ ἐπανέλαβε.—Πρόβατον δὲν εἶδα.—Ὁ Κιόρογλου λέγει· Βοσκέ, ὕπαγε νὰ μεταφέρῃς παρενθὺς τὸ ποίμνιον τοῦτο εἰς τὴν πόλιν. Ἐντοσούτω ἐγὼ θὰ ἀρπάσω τὸν Αἰθάζ. — Οὕτως ὁ ποιμὴν ὠδήγησε τὸ ποίμνιον του εἰς τὴν Ὀρραν, ἐνθ' ὁ Κιόρογλου ἔφερε τὸν Αἰθάζ εἰς τὸ Σκμλί Πέλ. Τὸ παιδίον τεθλιμμένον ἐπράζε κλαίον.— Οὐαὶ εἰς ἐμέ! καταλείπω τὴν θεῖαν μου· ἐγκαταλείπω τὴν γυναῖκα τοῦ θεῖου μου. Οὐαὶ εἰς ἐκεῖνους, οὐαὶ εἰς ἐμέ!—Οἱ ὀρθοκλμοὶ τοῦ εἶχαν κοκκινίσει καὶ ἐξογκωθῆ ὡς μῆλα. Ὁ Κιόρογλου τότε αὐτοσχεδίασεν οὕτω·

— Σὲ λέγω, Αἰθάζ, δὲν πρέπει νὰ κλαίῃς. Μὴ τυχῆταις τὴν καρδίαν σου μὲ τοὺς θρήνους σου.

Ὁ δὲ Αἰθάζ ἀπήντησεν οὕτω·

— Λέγεις ὅτι δὲν πρέπει νὰ κλαίω! Πῶς δύναμαι νὰ κρατήσω τὰ δάκρυα, ὦ Κιόρογλου; μὲ λέγεις νὰ μὴ σὲ τυχῆτω μὲ τοὺς θρήνους μου; Πῶς δύναμαι νὰ μὴ εἶμαι τεθλιμμένος;

Τότε ὁ Κιόρογλου ἔψαλε·

— Ἐπέστραφα ἀπὸ τοὺς ἀγρούς, ἐπέστραφα ἀπὸ τὰς ἐρήμους καὶ ἠρώτων τοὺς ποιμένους ἐάν σὲ εἶδον. Σὲ ἐχώρισα ἀπὸ τὸν γηραιὸν πατέρα σου· Αἰθάζ, μὴ κλαίῃς.

Ὁ δὲ Αἰθάζ ἔψαλεν οὕτω·

— Ἐγίμισες τοὺς σάκκους μὲ χρήματα· διέσχισας τὸ βέλος τῆς καρδίας μου· ἐκύρτωσες ὑπὸ τὴν θλίψιν τὴν ῥάχιν τοῦ πατρὸς μου. Πῶς δύναμαι νὰ κρατήσω τὸν θρήνον, ὦ Κιόρογλου;

Ὁ δὲ Κιόρογλου ἔψαλε·

— Δὲν εἶμαι βέης δὲν εἶμαι Χάν; Δὲν θὰ εἶμαι διὰ σὲ πατήρ, γονεὺς φιλόστοργος; Μὴ κρῆζης, μὴ κλαίῃς; Αἰθάζ.

Ὁ Αἰθάζ ἀπήντησεν·

— Ὡ ἀνθη μου, σὰς ἀρῆκα εἰς τὸν κῆπον! ἔγκατέλειψα κκλλοῦν τῶν ὁποίων ἡ ζῶνη εἶναι ἀξία ἀσπασμῶν, κατέλειψα ὀπίσω μου τὸ ὄνομα καὶ τὴν οἰκογένειάν μου! Πῶς δύναμαι νὰ κρατήσω τὰ δάκρυα, ὦ Κιόρογλου;

Αὐτὸς δ' ἔψαλε·

— Πῶς πλέον τὰ δάκρυα, σὲ παρακαλῶ, εἰ δὲ μὴ θὰ μὲ κάμῃς νὰ κλαίω καὶ ἐγὼ ὡς παιδίον ἢ γραῖα. Θὰ γένῃς πολεμιστής, θὰ ἀποκτήσης τὴν φήμην καὶ τὴν ὑπερηφάνειαν τοῦ Κιόρογλου. Μὴ κλαίῃς πλέον.

Ὁ Αἰθάζ λέγει.— Ἀκουσα ὅτι ἦσο πολεμιστής· πρέπει τότε νὰ μὲ μεταχειρισθῆς ὡς ἀρμόζει εἰς πολεμιστήν. Δὲν δύναμαι νὰ εἶπω ἐάν εἶσαι ἀν-

δρείος τις ἢ ἀχρεῖος. Πῶς λοιπὸν δύναμαι νὰ μὴ κλαίω;

Ὁ Κιόρογλου ὑπεσπῆθη ὅτι θὰ τὸν υἱοθετήσῃ, ὅτι θὰ ζῆ ἐν ἀρθονίᾳ καὶ ὅτι θὰ τὸν καταστήσῃ πολεμιστήν· καὶ ἐξηκολούθησεν τὴν πορείαν των εἰς τὸ Σκμλί Πέλ.

Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ὁ Μιρ Ἰπραχίμ, ὁ κρεωπώλης, φθάνει εἰς τὴν οἰκίαν του διὰ νὰ λάβῃ χρήματα καὶ λέγει εἰς τὴν γυναῖκά του.— Ἀπῆντησα σήμερον ποιμένα τινά, μέγα βλάκα. Μοῦ ἔλειψαν τινὰ τουμάνια διὰ νὰ πληρώσω τὰ πρόβατα καὶ τῷ ἀρῆκα τὸν Αἰθάζ ὄμηρον. Ὑπαγε καὶ προσπάθησε νὰ εὕρῃς χρήματα ταχέως.— Ἡ σύζυγός του τρέχει εἰς συγγενεῖς τινὰς καὶ φίλους· καὶ, ἀφοῦ συνεπλήρωσε τὸ ἀναγκαῖον ποσόν, τὸ ἔφερεν εἰς τὸν κρεωπώλην. Οὗτος δὲ ἀναβὰς μετὰ σπουδῆς τὸ παλῆαλογόν του ἐπανῆλθε ταχέως εἰς τὸ ποίμνιον. Ἀλλὰ μόλις ἐξεληθὼν τῆς θύρας εἶδε τὸν ποιμένα εἰσερχόμενον εἰς τὴν πόλιν μὲ αὐτὸ τοῦτο τὸ ποίμνιον.— Βοσκέ, εἶσαι ἀπατεῶν, κλέπτης! Μὲ τί δικαίωμα φέρεις τὰ πρόβατά μου εἰς τὴν πόλιν; Ἐγὼ τὰ ἠγόρασα, τὰ ἐπλήρωσα.— Ὁ δὲ ποιμὴν λέγει.— Δὲν σὲ καταλαμβάω.— Ὁ Μιρ Ἰπραχίμ ἠρώτησε.— Πῶς! δὲν εἶσαι σὺ ὁ ποιμὴν τοῦ Ρουσάν βέη;— Παραλαλεῖς ὡς νὰ εἶχες πυρετόν. Δὲν γνωρίζω ποῖος εἶσαι, οὔτε δύναμαι νὰ εἶπω ποῖος εἶναι ἐκεῖνος τὸν ὁποῖον ὀνομάζεις Ρουσάν βέη.— Ἀθλιε! δὲν μὲ ἐπώλησατε αὐτὰ τὰ πρόβατα πρὸ ὀλίγου; Δὲν ἐλάβατε τὰ χρήματα;— Φύγε, ψεύστα. Τὰ πρόβατα εἶναι ἰδιοκτησία τοῦ Ρεῖχάν Ἀράπ, καὶ τὰ φέρω εἰς τὴν πόλιν διὰ νὰ τὰ ἀμείλω. Τὰ πρόβατα τὰ ὁποῖα ἀμείλονται εἰς τὴν ἀγορὰν πωλοῦνται εἰς μεγαλειτέραν τιμὴν.

Ταῦτα ἀκούσας ὁ ποιμὴν ἠσθάνθη ψυχρὸν ἰδρώτα ἐξερχόμενον ἐκ τοῦ δερματός του. Κατέβη διὰ νὰ ψάξῃ τοὺς μαστοὺς τῶν προβάτων καὶ ἰδὼν ὅτι ἦσαν πλήρεις γάλακτος εἶπεν.— Ὁ κομπαστὴς οὗτος, ὁ Ρουσάν βέη, ἔλεγεν ὅτι μοὶ ἐπώλει τὸ ποίμνιον του, ὅτι εὕρισκοντο μόνον ἀρσενικά, ἢ πρόβατα τὰ ὁποῖα ποτὲ δὲν ἐγέννησαν. Ἀναμφιβόλως αὐτὸς ἦτον ὁ Κιόρογλου, ὅστις, ἀφοῦ μὲ ἠπάτησε, φαίνεται ὅτι ἤρπασε τὸν Αἰθάζ καὶ ἀνεχώρησε. Δὲν εἶδες δύο παιδιά εἰς τὸ θουνόν;— Ὁ ποιμὴν ἀπεκρίθη.— Μάλιστα, εἶδα δύο νέκα παιδιά παίζοντα καὶ παλαιόντα ὁμοῦ εἰς τὸ θουνόν.

Ὁ Μιρ Ἰπραχίμ ἀναβὰς τὸ παλῆαλογόν του μετὰ μεγάλης βίας ἔτρεξε καλπάζων, μὴ εὐρὼν δὲ εἰς τὸ θουνόν εἰμὴ μόνον τὸ πτώμα τοῦ δούλου του, ἢ γλῶσσα του ἐκολλήθη εἰς τὸν λάρυγγά του καὶ ἤρχισε νὰ κτυπᾷ τὴν κεφαλὴν του τόσον σφοδρῶς, ὥστε ἔπεσεν ἐκ τοῦ ἵππου. Ἀπελπισθεὶς δὲ ἔρριψθη κατὰ γῆς, καὶ χύσας κόριν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἀνεβόησεν.— Οὐαὶ εἰς ἐμέ! ἤρπασε τὸν υἱόν μου.

Ὁ Μιρ Ἰπραχίμ εὐρέθη εἰς τὴν ἀξιοθρήνητον ταύτην κατὰστασιν ὑπὸ τοῦ Ρεῖχάν Ἀράπ, πλου-

(1) Εἶδες τὴν κάμηλον; φράσις παροιμιώδης συνήθης παρὰ Πέρσας.

σίου ἀρχοντος ὅστις ὑπήγαγεν εἰς κυνηγέσιον συνοδεύομενος ὑπὸ ἑκατὸν ἐξήκοντα ἵππέων. Ἀφοῦ πλησιάσας παρατήρησεν ὅτι ὁ τεθλιμμένος ἐκεῖνος ἀνὴρ ἦτο ὁ γυναικάδελφός του.— Πῶς! σὺ εἶσαι, Μιρ Ἰπραχίμ! Πρὸς τί τὰ δάκρυα ταῦτα, καὶ τί ἀπελπισία.— Ὁ τάλας πατήρ, ἔστερημένος τοῦ λόγου ὡς ἐκ τῆς λύπης, μόλις ἠδυνήθη νὰ προσφέρῃ ταῦτα.— Τὸν ἤρπασε . . . τὸν ἤρπασεν . . . Ὁ Ρεῖχάν Ἀράπ τὸν ἠρώτησε μὲ θυμόν.— Γιὰ πατρός πυρποληθέντος, καὶ ὑπὸ τίνος ἠρπάγη;— Ἡμίσεια ὄρα περῆλθεν ἕως οὗ συνέλθη εἰς ἐκυτόν ὁ Μιρ Ἰπραχίμ, καὶ εἶπε.— Τὸν ἐπώλησα εἰς τὸν Κιόρογλου τὸν ἤρπασε καὶ ἔφυγεν.— Οὐμίλει σαφῶς. Ἐάν τῷ ἐπώλησες πράγμα τι, εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ λάβῃ τὴν ἰδιοκτησίαν του. Μετὰ πολλὰς ἐρωτήσεις ὁ Ρεῖχάν Ἀράπ διελογίσθη.— Ὡ Κιόρογλου. Εἶσαι αἰσχρὸς! Ἐπέρασε τὴν μικράν σου χεῖρα (1) ἐπὶ τὴν κεφαλὴν μου, καὶ ἤρπασες τὴν κόρην τοῦ ὀφθαλμοῦ μου. Ἐκάλεσε τοὺς ἵππους του καὶ εἶπε.— Παιδίον, θὰ τρέξω κατόπιν του, ἀκολουθήτέ με.— Τύτε ἔτρεξαν πρὸς καταδιώξιν τοῦ Κιόρογλου, ὁδηγούμενοι ἀπὸ τὰ ἔχνη τοῦ ἵππου του.

Ὁ Ρεῖχάν Ἀράπ ἀνέβαινε φορβὰδ' ὁ Κιόρογλου ἐνθ' ἐβάδιζε χωρὶς νὰ γνωρίζῃ τίποτε, παρατήρησε τὸν Κιράτ σείοντα τὰ ὠτὰ του, τὸ ὁποῖον ἦτο βέβαιον σημεῖον τῆς παρουσίας τῆς φορβὰδος μακρὰν οὔσης περὶ τὸ ἐν μίλιον. Ὁ Κιόρογλου λέγει κατ' ἐκυτόν.— Ὁ Κιράτ ἠσθάνθη φαίνεται τὴν φορβὰδα τοῦ Ρεῖχάν Ἀράπ. Ἐπληροπορήθη ἀναμφιβόλως ὄλα, καὶ τρέχει κατόπιν μου: Ἡτένισε τὸν οὐρανὸν καὶ ἰδὼν μέλανα· χῆνας ἵπταμένους ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς του εἶπεν.— Ἄς ῥίψω τὸ βέλος μου εἰς τὸν ὀδηγὸν τῆς ἀγέλης· καὶ ἂν μὲν πέσῃ τὸ πτηνόν, θὰ νικήσω, ἐάν δὲ τὸ βέλος ἐπᾶνέλθῃ μόνον, ὁ Αἰθάζ δὲν θὰ εἶναι ἰδικός μου. Λαβὼν τότε βέλος ἐκ τῆς φαρέτρας καὶ θέσας ἐπὶ τοῦ τόξου, ἐξέκόντισεν αὐτὸ εἰς τὸν ἀέρα μετ' ὀλίγον ὁ χῆν ἔπεσε πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ ἵππου του.

Ὁ Κιόρογλου ὑπερῆχ' ἀπέτπασε δὲ ἐκ τῶν ὀριζοτέρων πτερῶν τοῦ χῆνος, καὶ λαβὼν τὸν πῖλον τοῦ Αἰθάζ τὰ προσήρτησεν ἐν εἰδει λόφου εἰς αὐτό. Ὁ Αἰθάζ εἶπεν.— Ἐτρύπησας μὲ αὐτὰ τὰ πτερὰ τὸν πῖλον μου. Ἐγὼ ὄραϊν ἀνεψιάν, ἢ ὁποῖα θὰ μὲ κάμῃ ἄλλον νῖον.— Ὡ υἱέ μου, ἐπανέλαθεν ὁ Κιόρογλου, ἐνόσφ' θὰ διαμένῃς εἰς τὴν οἰκίαν μου τὰ ἐνδύματά σου θὰ εἶναι ἐκ χρυσοῦ καὶ μετάξης.— Ἀκούσας τοῦτο ὁ Αἰθάζ ἐθρήνησε πικρῶς. Ὁ Κιόρογλου δὲ διὰ νὰ τὸν παρηγορήσῃ ἔψαλε τὸ ἐπόμενον ᾄσμα·

— Πόσον ὄραϊν φαίνεται ἡ κεφαλὴ σου μὲ αὐτὸ τὸ πτερὸν! εἶναι ὡς ἡ κεφαλὴ γερανοῦ ἀβρένος· θὰ φυλάττω, (2) θὰ ἐπαγρυπνῶ αὐτὴν ἐπιμελῶς. Ἐ-

(1) Διὰ τὴν μὲ ἠπάτησε καὶ κατήχησε.

(2) Νερεμπαιτιάς. «θὰ περιεφύρωμαι περὶ τὴν κεφαλὴν σου,» φράσις προσηλοῦσα ἐκ συνθέσεως ἀσπαστικῆς. Ὅταν δυστυχία τις ἐπαυῖται νῖνα, διὰ νὰ τὴν προλάβωσι, περιεφύρωσι τρεῖς πρόβατον

γῶ σὲ ἐζήτησα εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ σὲ κῦρα εἰς τὴν γῆν. Μὴ κλαίῃς, μικρὴ μου γερανή. Ἡ τοξοειδὴς γραμμὴ τῶν ὀφθαλμῶν σου ἐχαράχθη διὰ τῆς γραφίδος τοῦ Παντοδυναμού. ἔχεις τὴν ἀπαιτουμένην ἡλικίαν, εἶσαι δέκα πέντε ἐτῶν, ὦ νεανίσκος! Ἐξ ὄλων τούτων τῶν πολιτευθῶν εἰς μόνον λείπει ἀκόμη τὰ ἵπποτικά δηλ. ἀνδραγαθήματα· θὰ γένῃς πρωτότοκος πολεμιστοῦ. Θὰ καλύψω τὴν κεφαλὴν σου μὲ πῖλον χρυσοῦν. Ὡ μικρὴ μου γερανή! μὴ κλαίῃς.— Μετὰ τινὰ διακοπὴν ὁ Κιόρογλου ἔψαλε καὶ ταῦτα·— Σὲ εἶδα καὶ ἐχάρη ἡ καρδία μου· θὰ γνωρίσης ὅτι ἐγὼ εἶμαι ἀληθὴς Τουρκομάνος Τυκά. Τὸ ὄνομά μου εἶναι Κιόρογλου ὁ κρῖος. Εἶμαι γνωστότατος εἰς τὴν Τουρκίαν ὄλην. Αἰθάζ, γερανοκέραλε, μὴ κλαίῃς πλέον.

Ἄς ἐπανέλθωμεν τῶρα εἰς τὸν Ρεῖχάν Ἀράπ. Ἐγνωρίζον οὗτος ὄλας τὰς ὁδοὺς καὶ στενωποὺς περὶ τὴν Ὀρραν· ἔξευρεν ὡσάκτως ὅτι ὁ Κιόρογλου ἤρχετο ἐκεῖ πρῶτον ἤδη, καὶ ὅτι δὲν ἐγνωρίζε τὸν τόπον. Ὑπῆρχε δίοδος στενὴ ὑπεράνω βραχέου, τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ περάσῃ τις διὰ τινος πράγματος ὀμοιάζοντος γέφυραν. Πρὶν ὁ Κιόρογλου δυνηθῆ νὰ περάσῃ τὴν γέφυραν ταύτην, ὁ Ρεῖχάν Ἀράπ εἶχε φθάσει ἐκεῖ διὰ τινος ἐλιγμοῦ καὶ κατέλαβε τὴν εἰσοδὸν αὐτήν. Ὁ Κιόρογλου βλέπων ὅτι ἡ ὁδὸς εἶχεν ἀποκλεισθῆ, ἀπεφάσισε νὰ ἀναβῆ τὸ ὄρος· τὸ ὁποῖον ὑψοῦτο ὄρθιον παρὰ τὴν γέφυραν. Ἐκέντησε τὸν Κιράτ καὶ ἐμαστιγώσεν αὐτόν. Ὁ Κιράτ ἀνέβη τὸ ὄρος ὡς ἀγρία αἰεὶ καὶ μετ' ὀλίγον κατέλαβε τὴν ἀκρώρειν. Ὁ Κιόρογλου περιβλέψας τότε πανταχοῦ εἶδε μόνας τὰς καθέτους πλευρὰς τῶν φρικαλέων κρημνῶν· δὲν ἐφάνετο δὲ οὐδεμίαν δίοδον· μόνον εἰς τὴν ὑπώρειαν μιᾶς τῶν πλευρῶν τούτων ὑπῆρχε φάραγξ πλάτος μὲν δώδεκα, μῆκος δὲ ἑκατὸν μέτρων ἔχουσα. Ὁ Κιόρογλου σταθεὶς ἐσπέπτετο περὶ τοῦ πρακτέου.

(Ἐπεται συνέχεια.)

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΣΑΚΧΑΡΟΣ.

— 000 —

Πιθνὸν ἀναγινώσκων τις τὴν ἀνωτέρω ἐπιγραφήν νὰ ἐκφωνήσῃ τὸ ἀρχαῖον ἐκεῖνο· « μῦρον ἐπὶ φακῆ. » Τὸ κατ' ἐμὲ θυμῶ δὲν θεωρῶ τὴν ὑπόθεσιν τοσοῦτω εὐτελεῖ. Προσάκις τὸ σάκχαρον, δὲν λέγεται πλέον ἠδύνει, ἀλλ' ἀποδίδει πρὸς ἡμᾶς ὑγείαν διὰ τῶν εὐεργετικῶν αὐτοῦ ἀρετῶν! Πλὴν τούτου, εἰς πόσας μυριάδας ἐργατῶν προμηθεύει τροφήν,

μᾶλλον περὶ αὐτόν, καὶ ἔπειτα τὰ διανέμουν εἰς τοὺς πτωχοὺς ἢ τὸ ἔφαρμάζουσιν. Ὅταν ἡ εὐχὴ τῆς Παρθίας ἐπισκέπτεται τινὰ κόμην, οἱ χωρικοὶ προπαντοῦσιν αὐτὴν, φιλοῦσι τὸ κράσιον τοῦ ἱματίου ἢ τὸν περηνιστήρα του, καὶ ἐξαίτουσιν εἰς δεξιὰ ἐκείνης νὰ περιφέρωνται περὶ τὸν ἵππον· εἰς εὐὴ φράσις δὲ οὐρὴν βεγερεθῆν, δηλ. ἐπικλοῦμαι τὸ τὰ μάλιστα ἐξόν.

και εις ποσα Κράτη, ως εις την Γαλλίαν φέρ' ει-
πειν, χορηγεί εισοδήματα! Δέν είναι άρα άτοπος
ή περι αυτού έρευνα: ποία ή άρχή κατά τους άρ-
χαιούς χρόνους, όποία ή πρόοδος κατά τον με-
σαιώνα, και τίνες οι τρόποι τής κατασκευής ή πι-
ρασκευασίας αυτού κατά τας εποχάς τής άμαθείας
και του σκότους, ότε ή ιδιότητ των σακχαρο-
ποιών επιστήμη έκοιμάτο εις τὰ έργαστήρια των
φαρμακοποιών;

ρία δέν επωνόμαζεν αυτον Άραθόν, έδυνάμεθα νά
πράξωμεν ήμεις τούτο άδιστάκτως, προσθέτοντες
και τον έφεξής άφροισμόν: *Είπέ με τί τρώγεις και
θα σε είπω τίς είσαι.* Άνέγνων λοιπόν ότι περι τὰ
μέσα τής ΙΔ' έκατονταετηρίδος, ήπύρχον έν Λονδί-
νω κώνοι και κόνες και τεμάχια σάκχαρος και πλη-
θος άλλων σακχαρωτών, των όποιων δέν σώζετα-
μέν ό τρόπος τής κατασκευής, δέν πρέπει όμως
και νά πενθώμεν τήν στέρησιν. Άς αναζητήσωμεν

Καλλιέργεια του σάκχαρος.

Όφείλω κατ' άρχάς νά είπω τί με παρεκίνησε
νά επιχειρήσω τας έρευνας ταύτας. Όμεις οι έμ-
ποροι, καθώς άμεριμνούμεν περι των παρελθόντων,
ούτω και περι του μέλλοντος όλίγον φροντίζομεν
καθ' όλα δεχόμεθα τὰ γενόμενα καταγινόμεθα
περι τήν βελτίωσιν όσάκις μάλιστα πρόκειται περι
πραγμάτων κατασκευαζομένων, και ποτέ δέν εξε-
τάζομεν όποια ήσαν πρό ήμών αι μέθοδοι τής βιο-
μηχανίας εξ ής σήμερα ζώμεν και εύδαιμονούμεν.
Έζων άρα κάγω πρό πολλού έχων τήν πεποίθησιν
ότι οι καθ' ήμάς κώνοι του σάκχαρος είναι έφευρε-
σις των νεωτέρων χρόνων, μόλις αναθαίνουσα εις
τό τελευταίον τέταρτον τής ΙΗ' έκατονταετηρίδος.
Τὰ πρώτα διυλιστήρια συνεστήθησαν, ως γνωστόν,
έν Νάντη τής Γαλλίας τό 1770 έτος, μετεφέρθη-
σαν έπειτα εις Αύρηλιαν, εκειθεν δέ εις Παρισίους,
όπου άνεπτύχθησαν όπωςούν περι τας άρχάς τής
προούσης έκατονταετηρίδος.

Αναγινώτων όμως τό παρελθόν έτος τό περι
τής αιχμηλωσίας του βασιλέως Ιωάννου σύγγραμ-
μα του δουκός Ωμάλ, άπήντησα άπορων τό εξής
έμπορικόν γεγονός, ουχι άνάξιον προσοχής.

Έάν ό βασιλεύς Ιωάννης έδειξε κατά τήν περι
Πικταύιον μάχην πολλήν μέν άνδρείαν ως στρα-
τιώτης, μεγίστην δέ άνικανότητα ως στρατηγός,
έν Λονδίνω όμως έδακτυλοδεικτείτο διά τήν άκατά-
σχετον αυτού κλίσιν προς τὰ νόστιμα και όρεκτικά
ραγητά και τοςούτον μάλιστα, ότε αν ή ιστο-

λοιπόν τας πηγές του σάκχαρος τό όποιον έγλύ-
κινε τήν έξορίαν του αιχμηλώτου ήγεμόνος.

Τό σακχαροκάλαμον κατάγεται έκ των Ινδιών,
καταλληλοτάτων εις τήν άνάπτυξιν αυτού, διότι
ή μέν γη είναι υγρά τό δέ κλίμα θερμότατον. Ό δέ
λέξις σάκχαρ, παράγεται παρὰ τής των Σανσκρι-
τών *σαρκαρά*, ήτις δέν σημαίνει τον χυλόν του κα-
λάμου, αλλά τεμάχιον έκ τούτου υποτίθεται ότι εξη-
ραίνετο και επηγνύετο ό χυλός ούτος. Ό υπόθεσις
δέ αυτη γίνεται πιθανώτερα ένεκα άλλης τινός λέ-
ξεως τής *κανδά*, σημαίνουσης σίραιον (σιρόπι) πε-
πηγός ή *κάνδιον*, ως λέγομεν σήμερα. Έντεθεν
συμπεραίνομεν μετά τινος πιθανότητας ότι έν Ιν-
δίη παρασκευάζετο, ουχι δι' άποκρυσταλλώσεως,
άλλά διά τινος άλλου βαναύσου τρόπου, και άπε-
στέλλετο εις τήν Ελλάδα και τήν Ρώμην προς
χρήσιν τής Ιατρικής. Πρό των κατακτήσεων του
Άλεξάνδρου ήτο άγνωστον έν Ευρώπη υποδεικνύε-
ται δέ υπό των Έλλήνων και Λατίνων συγγρα-
φών ως βυστόν ή πεπηγός. Και πολλοί μέν ώμί-
λησαν, άλλ', ως φαίνεται, ουδεις είδεν αυτό.

Ό Αράβιος πρώτος των Έλλήνων λέγει ότι
υπάρχει παρὰ τοίς Ινδοίς και κκείται *σάκχαρι*.
Τούτο λέγει και ό Θεόφραστος. Ό δέ Σράβων (β.β. ΙΕ')
όμιλει περι καλάμων ότι ποιοσι μέλι άνευ μελισ-
σών. Ό Διοσκορίδης όνομάζει αυτό μέλι στερόν.

Τρεις επωνυμίας έδωκαν και οι Λατίνοι εις αυ-
τό, αλλά πλέον άορίστους. Ό Σενέκας βεβαιούι (Έπ.

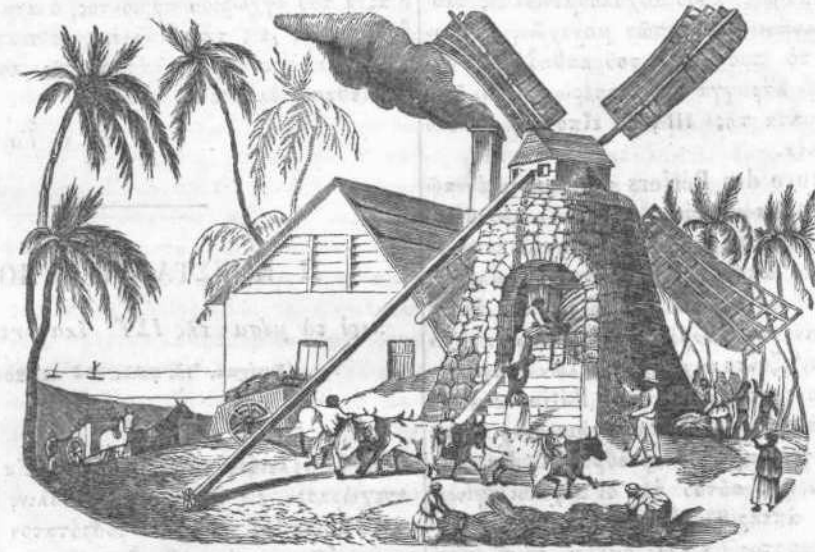
84) ότι έν Ινδίη εύρίσκεται μέλι επί των φύλλων
των καλάμων, γινόμενον είτε έκ τής δρόσου του
κλίματος, είτε έκ του εξώδους και γλυκέος χυλού
αυτού τούτου του καλάμου.

Ό δέ Λουκανός λέγει:

*Quique bibunt tenera dulces ab arundine
succos* ήτοι οι πίνοντες τό γλυκύ βυστόν των
τροφερών καλάμων.

σκευασίας. Τό 1176 έτος ό βασιλεύς Γουλλιέλμος
Β' έδωκεν εις τό έν Μοντρεάλ μοναστήριον μύλον
ίνα αλέθωσι τὰ μελιτοκάλαμα άγροί καλάμων έ-
καλλιεργούντο εις τό Πάνορμον, και έκ Σικελίας
μετεφέρθησαν κάλαμοι εις Γρενάδη και Μαδέραν
και Αμερικήν.

Αί σταυροφορίαι κατέστησαν άναμφιβόλως κοι-
νοτέρην τήν χρήσιν του σάκχαρος, τό όποιον οι

Μύλος σάκχαρος.

Ό Πλίνιος, έν τή φυσική αυτού ιστορία, αναφέ-
ρει τό σάκχαρ ως φάρμακον. « Και ή Άραβία
προάγει σάκχαρ, καλλίτερον όμως τό τής Ινδίας.
είναι μέλι εξαγόμενον έκ καλάμων, λευκόν ως κόμ-
μι, εύκόλως θραυόμενον υπό των όδόντων και έ-
χον σχήμα μεγάλου λεπτοκαρού: γίνεται δέ χρής-
σις αυτού υπό των Ιατρών μόνον. »

Ό Γαληνός, όστις έγραφεν επί των Άντωνίνων,
λέγει ότι τό σακχαροκάλαμον μετεφέρθη εξ Ιν-
διών εις τήν Βυδαιίμονα Άραβίαν. Τήν Ζ' έκατον-
ταετηρίδα, ό εξ Ισπάλας επίσκοπος Ισιδωρος
βεβαιούι ότι οι Ινδοί, εκθλίβοντες καλάμους εξα-
γουσι και πίνουσι γλυκύτερον χυλόν, δέν λέγει ο-
μως έν τό σακχαροκάλαμον εκκαλλιεργείτο έν Βυ-
ρώπη. Επί τέλους ό Τζέτζης, Έλλην συγγραφεύς
του Βυζαντίου, γράφον τήν ΙΒ' έκατονταετηρίδα,
ώνόμασε τό σακχαροκάλαμον *γλυκικάλαμον*, ως
και οι Λατίνοι μετά ταύτα *cannamelina* και *can-
namellis*.

Ατελώς άρα έγνώρισαν οι άρχαίοι τό σακχαρο-
κάλαμον και τον εξ αυτού πολυτίμον χυλόν, ουδ' έ-
γεύοντο τούτου. Ηγνώουν τήν άποκρυστάλλωσιν
αυτού, και εξ Ινδιών έλάμβανον μέλι πεπηγός, ή
ζύμην άηδής, διότι ή γλυκύτης και τό άρωμα αυ-
του ήλλοιούντο βεβαίως ένεκα τής ζυμώσεως. Σάκ-
χαρ λοιπόν των άρχαίων ήτο αυτό τό μέλι.

Τήν άποκρυστάλλωσιν του σάκχαρος έφεύρον, ως
φαίνεται, πρώτοι οι Άραβες, ότινες, ότε κατέκτη-
σαν τήν Σικελίαν, μετεκόμισαν ένταύθα τό σακχα-
ροκάλαμον, μετ' αυτού δέ και τον τρόπον τής παρα-

σταυροφόροι είδον έν Συρία και επανερχόμενοι εύ-
ρον έν Σικελία. Ό Vincent de Beauvais (ΙΓ'
αιών) έν τῷ Κατόπτρῳ τής φύσεως, όμιλεί περι του
σάκχαρος όπως ουδεις πρό αυτού. « Πολλά, λέγει,
είναι τὰ είδη των καλάμων, μεταξύ των όποιων
υπάρχει μελιτοκάλαμον, εξ ου άποσταλάζεται σάκ-
χαρ και κάνδιον διό και σάκχαρος κάλαμος κα-
λείται (*). » Τό κερυσταλλωμένον ήτοι τό έντε-
λέστερον σάκχαρ, ήτο άρα γνωστόν τήν ΙΓ' έκα-
τονταετηρίδα.

Από δέ τής ΙΔ', τό σάκχαρ έγένετο έν Γαλλία
και βιαιλικών ψηφισμάτων υπόθεσις. Φίλιππος ό
Καλός έν έτει 1305 άπηγόρευσε τήν εξαγωγήν αυ-
του εις τόπους έχθρικός προς τήν Γαλλίαν δια-
κειμένους. Τό δέ 1353 προσετάχθησαν οι φαρμα-
κοποιοί νά μη παρασκευάζωσι διά μέλιτος ό,τι
έπρεπε νά γίνεται μετά σάκχαρος. Τήν ΙΕ' έκα-
τονταετηρίδα υπάρχει και άνέκδοτόν τι περι τού-
του. Ό έξ Όλλανδίας άγια Λιδοούνη, ζώσα αυστη-
ρότατον άσκητικόν βίον, έτρέφετο μόνον διά σάκ-
χαρος. Εύγνώμον δέ τό χριστιανικόν πλήρωμα ανοί-
γει τας θύρας των μοναστηρίων εις τό καθηγιασ-
μένον τούτο προϊόν, και ούτω γενάται ή τέχνη των
σακχαροπλαστών. Αλλά μήπως και όλα τὰ νόστιμα
ραγητά δέν έφευρέθησαν υπό των μοναχών; Και
ποιον άμάρτημα ώραιότερον του τρώγειν γλυκύσμα-

(*) *Cannarum* plura sunt genera: inter quae *cannamel-
lis* habetur, unde *zuccharum* et *candi* sumitur; propter
quod et *cana* *zuccharina* appellantur.

τα; Τιμῶσιν ἄρα ἀδιακόπως τὴν μνήμην τῆς ἀγίας Διδουίνης οἱ τρώγοντες κορυφῆτα καὶ μασσαπάδας καὶ μπακλαβάδας καὶ γαλατομπούρικα καὶ μπισκότα καὶ τοὺς νεήλυδας ἐργολάβους καὶ τὰ λοιπὰ γλυκύσματα, ὅσα ἐπενόησαν οἱ μονάζοντες ὅπως συγκρατοῦσι τὸ τρυχὺ τοῦ ἀσκητικοῦ αὐτῶν βίου.

Τὴν ΙΣΤ' ἑκατονταετηρίδα ἡ παρασκευασία τοῦ σάκχαρος ἐβελτιώθη μὲν ἀξιολόγως, ἀλλ' ἡ βελτιώσις ἔμεινε στάσιμος, καθὼ ἀσχολουμένων εἰς ταύτην τῶν φαρμακοποιῶν καὶ τῶν μοναχῶν, τούτων μόνον ἐχόντων τὸ προνόμιον τοῦ καθυδρῶναι διὰ γλυκυσμάτων τὸν λάρυγγα τῶν πατέρων ἡμῶν. Μόνον δὲ περὶ τὰ μέσα τῆς ΙΗ', ὡς εἴπομεν, ἐγένετο ἀληθῆς βιομηχανία.

Ὁ Bonaventure des Périers περιγράφει ἐν τῷ Cymbalum mundi τὸν τρόπον τῆς παρασκευασίας, ὅστις ἦτο ἀπαράλλακτος ὡς ὁ πρὸ εἰκοσίου ἐτῶν ἐν χρήσει κατὰ τὰς ἀποικίας· ἀλλὰ καὶ ἡ διύλισις, καὶ τὸ κωνοειδές σχῆμα τοῦ σάκχαρος, καὶ ἄλλοι τινὲς τρόποι ἐγένοντο ἀπαράλλακτοι ὅπως καὶ ἐν τῇ Εὐρώπῃ συνειβίζοντο οὐχὶ πρὸ πολλῶν ἐτῶν.

Τὴν ΙΖ' ἑκατονταετηρίδα ὁ Gui Patin λέγει ἐν τινι ἐπιστολῇ ταῦτα· « Συνδιαλεγόμενος χθὲς τὸ ἑσπέρας μετὰ τοῦ πρώτου προέδρου K. Lamignon, ἠρωτήθην πρὸ αὐτοῦ ἐὰν οἱ ἀρχαῖοι ἐγίνωσκον τὸ σάκχαρ· ἀπεκρίθη δὲ καταρχατικῶς, προσθεὶς ὅτι ὁ Θεόφραστος (XVII) ὁμιλεῖ ἐν τῷ περὶ μέλιτος, οὐτινος λέγει τὰς γενέσεις τριττάς ἀπὸ ἀνθῶν, (τὸ κοινὸν μέλι), ἐκ τοῦ ἀέρος, (τὸ μάνα τῶν Ἀράβων), καὶ ἀπὸ καλαμῶν, (τοῦτο τὸ σάκχαρ). Ἀλλὰ καὶ ὁ Πλίνιος ὀνομάζει αὐτὸ ἄλλας Ἰνδικόν· ὁ δὲ Γαλνῶς καὶ Διοσκορίδης τὸ ὀνόμασαν σάκχαρ, σπανιώτατον τῷ καιρῷ ἐκείνῳ. »

Ὁ Ἰησοῦτης Legrand d'Aussy ἐν τῇ περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ τῶν Γάλλων βίου ἱστορίᾳ, δημοσιευθείσῃ τὸ 1782, λέγει περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ σάκχαρος ὅτι γινώσκουμεν σήμερον διηγεῖται ὅμως ὅτι τὸ 1778 δύο ἀδελφοὶ ἐκ Βουρδιγάλων, οἱ Boucherie, ἀνήγγειλαν ὅτι ἐβελτίωσαν ἀξιολόγως τὴν διύλισιν αὐτοῦ. Ἐνῷ οἱ ἄλλοι ἐξ ἑκατῶν λιτρῶν ἀκαθαρστοῦ σάκχαρος ἐξῆγον συνήθως 67 λίτρας καθαροῦ, αὐτοὶ ἐθεδαιούνην ὅτι ἐξῆγον διὰ νέου τρόπου 90. Ἐντοσοῦτῳ δύο μὲν χημικοὶ ἀνεσώθησαν τὴν ἀξίαν τῆς βελτιώσεως, οἱ ἄλλοι δὲ διυλισταὶ ἀντιζήλιας ἕνεκα, δὲν συγκατένευσαν νὰ παραδεχθῶσι τὸν νέον τρόπον. Οἱ ἀδελφοὶ ὅμως κατέστησαν ἐν Βερσὺ διυλιστήριον κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, τὸ ὁποῖον ἀπέκτησε πολλὴν φήμην. Εἰ δὲ καὶ κάλιον ἦτο τὸ παρ' αὐτῶν παρασκευαζόμενον σάκχαρ, δὲν εἶχαν ὅμως καὶ τιμὴν ἀνωτέραν.

Ἡ ἐπανάστασις τῆς Γαλλίας καὶ οἱ πρῶτοι πόλεμοι τῆς Αὐτοκρατορίας, ἀνεχαίτισαν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Γαλλικῆς βιομηχανίας· τὸ δὲ 1810 τὸ ἀπαγορευτικὸν σύστημα, καταστρέψαν τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐμπορίας, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν γέννησιν τοῦ ἐγγωρίου σάκχαρος, προτιμηθέντος πρὸς τοῦτο ἐξ ὅλων τῶν σακχαροφόρων φυτῶν τοῦ πορφυροῦ τεύτλου (κοκκινογουλίου).

Καὶ ἐπλουτίσθη μὲν ἡ ἐπιστήμη διὰ πολυτίμου ἀνακλύψεως, ἀλλὰ μόνη ἡ εἰρήνη ἀναπτύσσει τὰ τοιαῦτα εὐεργετήματα. Ἀπὸ τοῦ 1820 μέχρι τοῦ 1830 ἔτους τέσσαρες νομοὶ τῆς Γαλλίας προήγαγον ὅπως οὖν τὴν κατασκευὴν τοῦ σάκχαρος· οἱ γεωργοὶ κατέσκευάζον τοιοῦτο χάριν τῶν ἰδίων ἀναγκῶν, ἔστειλλον δὲ καὶ εἰς Παρίσιους, ὅπου ὅμως κατεφρονεῖτο. Ἀλλὰ μικρὸν κατὰ μικρὸν ἀνεγνωρίσθη ἡ ἀξία τοῦ ἐγγωρίου προϊόντος, ὁ ἀτμός συνετέλεσε δραστηρίως εἰς τὴν διύλισιν, ἡ τιμὴ ἐμετριάσθη, καὶ ὄλαι σχεδὸν αἱ κλάσεις τῆς κοινωνίας μεταχειρίσθησαν ἕκτοτε τὸ σάκχαρ.

(Κατὰ τὸ Γαλλικόν.)

Η ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΙΣ

περὶ τὰ μέσα τῆς ΙΣΤ' ἑκατονταετηρίδος.

(Συνέχεια. ἴδε φυλλ. 205 καὶ 206.)

—ooo—

Ἐδῶ τελειώνει ἡ πρώτη πρεσβεία τοῦ Βυθῆος. Ἀνεχώρησεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐβῆσεν τὴν 24 Ἰουλίου πᾶσιν σποδρότατον συνεχῆ πυρετόν. Ἐμεινεν ἐνταῦθα δεκατέσσαρες ἡμέρας μέχρις ἐντελοῦς ἀναρρώσεως, καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Βιέννην ἵνα δώτῃ λόγον εἰς τὸν αὐτοκράτορα, καὶ νὰ πράξῃ τὰ περαιτέρω κατὰ τὴν ἀληθῆς ἐξέκμηθου ἀνακωχῆς.

Μετὰ τὴν ἐπάνοδόν του εἰς Βιέννην, ὅπου ἀνυπομόνως ἐπεριμένετο, εὗρηκε τὸν διάδοχον τοῦ Φερδινάνδου Μαξιμιλιανὸν ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ εἰς τοῦτον ἀνήγγειλε τὰ τῆς πρεσβείας, παραδοῦς καὶ τὰς ἐπιστολάς τοῦ Σουλεϊμάνου. Ἡ διαμονὴ του εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην ὑπῆρξεν ὀλιγοχρόνιος, ὅσον ν' ἀναλάβῃ τὰς δυνάμεις του, διότι οἱ κόποι καὶ αἱ συχαὶ καὶ πολὺπονοι περιόδεξι, τοσοῦτον τὸν εἶχον καταστήσει ἰσχνόν, ὥστε πολλοὶ φίλοι ἐπίστευαν ὅτι τὸν ἐπὸ τῆς ἀσθενείας θάνατον οἱ Τούρκοι. Ὅλα ταῦτα τὸν παρεκίνησαν νὰ ζητήσῃ ν' ἀπαλλαγθῇ ἀπὸ τὰ πολιτικὰ τῆς Τουρκίας· ἀλλ' ὁ Μαξιμιλιανός, μὴ δυνάμενος νὰ τὸν ἀναπληρώσῃ δι' ἄλλου ἀρμοδιωτέρου, τὸν διέταξε νὰ φέρῃ ἐκ νέου γράμματα πρὸς τὸν Σουλεϊμάνον, καὶ νὰ διαιτηθῇ εἰς Κωνσταντινούπολιν μέχρι συνομολογήσεως νέας συνθήκης. Ἀνεχώρησε λοιπὸν καὶ δευτέρον ἀπὸ Βιέννην τὸν Νοέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους, καὶ μετὰ διήμερον ὁδοιπορίαν, ἐβῆσεν εἰς Κωνσταντινούπολιν κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Ἰανουαρίου.

Κατὰ κακὴν του τύχην τὰ νέα γράμματα δὲν ἤρσαν εἰς τοὺς Τούρκους μεγαστᾶνας, καὶ ἐπὶ τινας ἡμέρας τὸν ἔλεγαν, ὅτι πιθανόν εἶναι ὁ Σουλτᾶνος, ὅστις πρὸ μικροῦ ἐπέστρεψε νικηφόρος καὶ ὑπερήφανος ἀπὸ τὴν κατὰ Περσῶν ἐκστρατείας, νὰ τὸν ὀργισθῇ καὶ βίβῃ εἰς εἰρκτὴν, ἢ νὰ τὸν ἀποπέμψῃ ἠκρωτηριασμένον τὴν βίαν καὶ τὰ ὠτία εἰς

τὸν κύριόν του τὸν Μαξιμιλιανόν. (1). Τάχτην τὴν ἀλαζονείαν ἐξιστορῶν ὁ πρέσβυς λέγει, ὅτι ἡ πολυχρόνιος εὐτυχία τῶν Ὀθωμανικῶν ὀπλων ἐνέπνευσεν εἰς τὸν Σουλεϊμάνον καὶ τοὺς πασσάδας τοιαύτην ἀλαζονείαν ὡς ἐνομιζοντο ἱκανοὶ πᾶσαν δυσκολίαν νὰ ὑπερνικήσωσι, καὶ πᾶσαν βασιλείαν νὰ κατακτήσωσι (2). Μόνος ὁ Ῥουστάν, ὁ μέγας βεζύρης, ἀνακτήσας τοῦ Σουλτάνου τὴν εὐνοίαν, ἀνεκούφιζε τὴν ταλαιπωρίαν τοῦ πρέσβεως, καὶ διὰ τῆς φροντίδος αὐτοῦ, κατέλυσεν εἰς οἰκίαν ὑψηλὴν, πανταχόθεν περικυκλωμένην ἀπὸ τείχη, βλέπουσαν τὴν Προποντιδα, τὸν χιονοσκεπῆ Ὀλυμπον, καὶ μέγα μέρος τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπροτίμησε νὰ καταλύσῃ ἐντὸς τῆς πόλεως, καὶ ὄχι εἰς τὸ Σταυροδρόμιον ὅπου ἦταν ἄλλοι πρέσβεις, διὰ νὰ ἦναι πλησιέστερον τῶν Ὀθωμανῶν, καὶ ταχύτερα νὰ μανθάνῃ πάντα τὰ ἀφορῶντα τὰς ὑποθέσεις τοῦ κράτους (3). Ἡ θέσις τῆς οἰκίας ταύτης ἦτο, νομίζω, πλησίον τῆς Ἀγίας Σοφίας, ἐπὶ τῆς βυσιλικῆς ὁδοῦ τῆς ἀγοῦσας πρὸς τὸ ἵπποδρόμιον. Φρουροὶ εἶχεν ἐκ τῶν Γενιτζῶρων τινάς, λεγομένους Τζαουσαδάδες, κατὰ τῶν ὁποίων πολλὰκις πικρότατα παραπενοῖται. Τὸν ἐφρούρουσαν ὡς αἰχμάλωτον μᾶλλον ἢ ὡς πρέσβυν, μὴ συγχωροῦντες ξένους νὰ εἰσεέλθωσι, πολλὰκις δὲ καὶ τὸν πρέσβυν αὐτὸν ἐξερχόμενον ἐμποδίζοντες. Περὶ δύοσιν ἡλίῳ ἐκλείαν τὰς πύλας ὄλας τῆς οἰκίας, καὶ λαμβάνοντες τὰς κλεῖς, ἤρχοντο πάλιν ἐνωρίς τὸ πρωὶ καὶ ἠνοιγαν. Τοιοῦτοτρόπως ἔμεινε τὴν νύκτα κατάκλειστος μεθ' ἐνὸς φρουροῦ, μὴ δυνάμενος, ὡς λέγει, μήτε ν' ἀνοίξῃ μήτε νὰ κλείσῃ. Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ἐπὶ πολλὴν καιρὸν ὁ βίος του· μὴ ἔχων μήτε μίαν μετὰ ξένων ἢ φίλων συκοινωνίαν, ἐσύναξεν εἰς τὴν εὐρύχωρον οἰκίαν του ὄρνεα, καὶ παντοῖα ἐγγώρια τετράποδα, τῶν ὁποίων τὴν γέννησιν, τοὺς ἔρωτας καὶ τὰ ἔθιμα λεπτομερῶς ἐκθέτει. Πολλὰ παρὰ τοῦ Βυθῆος περιγραφόμενα ζῶα ἦσαν τότε νέα εἰς τὴν Εὐρώπην, καὶ τότε τῶσων ἀγνώστων ζῶων ἔθιμα ἐτι καὶ σήμερον ἀναγινώσκονται, ἕνεκα τῆς γλαφυρότητος τοῦ ὕφους του.

(1) Τοιοῦτον ἀπάνθρωπον ἀκρωτηριασμὸν ὑπέστησαν οἱ πρέσβεις τοῦ Σουλεϊμάνου παρὰ τῶν Οὐγγρων ὀλίγον πρότερον. Δὲ εἶναι λοιπὸν παράδοξον ἂν οἱ Τούρκοι ἐζήτησαν τῆς ἀντιχριστιανικῆς ταύτης πράξεως ἐκδίκησιν.

(2) Τρεῖς, λέγουσιν, ἦσαν αἱ ἐπιθυμίαι τοῦ Σουλεϊμάνου, νὰ τελειώσῃ τὸν μεγαλοπρεπῆ του ναόν, νὰ ἐπισκευάσῃ τῶν Βυζαντινῶν τὰ ἀρχαῖα ἱεραγωγεῖα, καὶ νὰ κατακτήσῃ τὴν Βιέννην. Καὶ τὰ μὲν δύο ἐτετέλεσεν, ἀλλ' εἰς τὸ τρίτον ἐματαιώθησαν οἱ πόθοι του· διὰ τοῦτο ἐκάλεε πάντοτε τὴν Βιέννην, ἀτιμίαν καὶ αἰσχρὸν αὐτοῦ. Dedeus et ignominiam suam. σελ. 384.

(3) Συνθήκη ἦτο τότε νὰ διδῷ δωρεάν ὁ Σουλτάνος κατοικίαν εἰς τοὺς πρέσβεις, καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐχορήγηε ἡ διοίκισις κατ' ἔτος τετρακόσια χρυσὰ δοκάτια (quadringenti auree, quos ducatos vocant). Ἀλλ' ὁ Βυθῆς, διὰ ν' ἀπαλλαγθῇ ἀπὸ τοιοῦτο κατάλυμα, ὑπεσχέθη εἰς τοὺς Τζαουσαδάδες, νὰ πληρώσῃ ὁ ἴδιος τὰ ἐξοδα τοῦ νέου. Ἐπειδὴ δὲ ἐχρημάζετο ἀνωτέρα ἀδεια διὰ νὰ μετακινήσῃ, ἔλαβεν αὐτὴν διὰ φροντίδος τοῦ μεγάλου Βεζύρου Ῥουστάν.

Ἀρίων τὰ τοιαῦτα διηγήματα, καὶ πάμπολλα ἄλλα ἀφορῶντα τὰς ἀνταρσίας τῶν υἱῶν τοῦ Σουλτάνου, ἐρχομαι εἰς τὰ ἀκόλουθα, τὰ ὅποια λεπτομερῶς διηγείται εἰς φίλον του τινά, διὰ νὰ μὴ ἀκούσῃ ἀλλαγθῆν αὐτὰ καὶ ταραχθῇ. « Ἐνῷ ἡ Οὐγγαρία εὕρισκτο εἰς ταρχάς, ἐφθάσε πρὸς ἐμὲ γραμματοφόρος τοῦ Καίσαρος. Οἱ πασσάδες δὲν τὸν ὠδήγησαν κατ' εὐθείαν πρὸς ἐμὲ κατὰ τὸ σύνθημα, ἀλλ' ἠθέλησαν πρότερον νὰ τὸν φέρωσιν εἰς τὸ Διθάνιον, ἐπιθυμοῦντες νὰ μάθωσι πρὸ ἐμοῦ τί ἐμπεριείχον αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Καίσαρος. Ὑπαπετεύοντο ὅτι κρύπτων τὰ πλεῖστον δὲν ἐκοινοποιοῦν πιστῶς τὴν ἐνοίαν τῶν γραμμάτων. Ὁ γραμματοφόρος, πρὸ βλεπόντων τὰ μέλλοντα, ἐκρούψε τὰς ἐπιστολάς τοῦ Καίσαρος, καὶ ἔδειξε μόνον τὰς τῶν φίλων. Ἀρχή-τερα εἶχεν εἰδοποιηθῆ παρὰ τοῦ διερμηνέως αὐτῶν Ἰβραχίμ, Πολωνοῦ (1), ὅτι αἱ ἐπιστολαὶ αἱ διαπραγματευόμεναι ἀποκρύφους ὑποθέσεις ἐγράφοντο ὄχι μὲ γράμματα κοινά, ἀλλὰ μὲ νέον εἶδος σημειῶν, λεγομένων τζιφραι (2). Ἐνῷ ἐξέταζαν τὰ γράμματα ὄλα, ἔπεσαν τυχαίως εἰς ἐπιστολὴν φίλου μου τινὸς Βουργουνίου Γραμματικοῦ. Ἀπέδειξεν ὁ Ἰβραχίμ, ὅτι ὁ λεπτότατος ἡχάρτης, ἦτο γραμμένος μὲ γράμματα διαφανῆ, καὶ κατὰ τρόπον ἀσυνείθιστον. Εἶπεν ὅτι εὗρηκε τὴν ὑπόθεσιν, καὶ παραιτήσας τὰς ἄλλας τοὺς ἐθεδαιώσεν ὅτι αὐτὴ περιεῖχε τὸ ζητούμενον. Ταύτην ἀποσφραγίσαντες οἱ πασσάδες, ἐπρόσταζαν νὰ τὴν ἀναγνώσῃ καὶ ἐρμηνεύσῃ. Ὅλοι ἐστέκοντο μὲ ἀνοικτὸν στόμα. Ὁ δὲ Ἰβραχίμ εἶπεν ὅτι εἶναι ἀνίκανος νὰ γνωρίσῃ οὔτε ἓνα γράμμα. Οἱ πασσάδες ἐθύμωσαν, καὶ τὸν ἠρώτησαν, ἂν δὲν ἔμαθε πατέ, ἢ ἂν ἐξέμαθε παντελῶς τὰ χριστιανικὰ γράμματα. Ἐκείνος δὲ ἀπεκρίθη, ὅτι τοιαῦτα γράμματα ἀναγινώσκουν μόνον οἱ μυστικιστῶν βουλοὶ τῶν Ἡγεμόνων, καὶ ὅτι ὁ ἴδιος δὲν τὰ γνωρίζει καλά.—Ἄν λοιπὸν οὕτως ἔχη, εἶπον ἐκεῖνοι, διατί δὲν τρέχεις εἰς τὸν γραμματέα τοῦ Βενετοῦ Βαίλου, ἢ τοῦ Φλωρεντινοῦ; Ἄνευ ἀργοπορίας ὑπάγει ἐκεῖ ὁ Ἰβραχίμ. Τὰ γράμματα ἦσαν τόσον καθαρῶς γραμμένα, ὥστε ἀνεγινώσκοντο καὶ ἀπὸ δεκαετῆ μερικία. Ἀμφότεροι οἱ γραμματεῖς, μαθόντες ὅτι ἦσαν πρὸς ἐμὲ γραμμένα, πάραυτα τ' ἀπέβησαν, προσσιζόμενοι ὅτι τοιαῦτα δὲν ἀναγινώσκονται πάρεξ ἀπ' ἐκεῖνον μετὰ τοῦ ὁ-

(1) Οὗτος ἦτο τότε ὁ πρῶτος διερμηνεύς τῶν Τούρκων. Ebrahimus primarius Turcae interpretes. σελ. 319. Ἀλλαχοῦ τὸν λέγει Primarius dragomanus (338) ἔξῃσπερ ἐκ τῆς θέσεώς του ἕνεκα τοῦ Γάλλου πρέσβεως Λαθινίου, ὁ Βυθῆς τὸν ἐλυπήθη, μολονότι, κατὰ τὸ λέγειν του, ἀντενῆργε εἰς τὰ ζητήματά του, καὶ διὰ παρακλήσεως αὐτοῦ ἔλαβε πάλιν τὴν πρότερον του θέσιν, ὅτε καὶ εἰλικρινέστερον συνήργε εἰς εὐδόωσιν τῶν ὑποθέσεων τοῦ Βυθῆος. σελ. 339. Οἱ Ὀθωμανοὶ καὶ τότε, ὡς καὶ πολλὰ μετὰ ταῦτα, εἶχαν ἀλλογενεῖς διερμηνεῖς, Ἑβραίους, Λατίνους, ἰερόματας καὶ Ἰταλόν τινα Γάσπαριν (1618), ἠγεμόνα ἀκόλουθος ἐγκατασταθέντα τῆς Μολδαβίας. Κατὰ τὸ 1660, ἀρχίζουσι οἱ Γραικοὶ διερμηνεῖς ἀπὸ τὸν Παναγιωτάκην, πρότερον διερμηνεῖα τοῦ Γερμανοῦ πρέσβεως. Ἰδ. Ἀόγιον Ἑρμην. Ἰουνίου 1818.

(2) Quos ziffra vocaremus.

ποίου ἦσαν, συμπεφωνημένα τὰ σημεῖα. Ἐπιστρέψαντος τοῦ Ἰβραήμ ἀπράκτου, ἐσκέφθησαν οἱ πασάδες περὶ τοῦ πρακτέου. Τότε εἶς (τὸν ὁποῖον ἀγνωσῶ) ἔδωκε τὴν ἀλόλουθον γνώμην· εἰς τὴν πόλιν ταύτην εὐρίσκεται Πατριάρχης, πολλῶν γραμμάτων ἔμπειρος. Οὗτος, ἐπειδὴ εἶναι καὶ γέροντα καὶ χριστιανός, εἶναι νομίζω, ἱκανός ἢ ἀναγνώστη τὰ γράμματα ταῦτα, ἀλλέως οὐδεὶς ἄλλος. Ὅλοι ἐσυμφώνησαν. Ἄλλ' ὁ Πατριάρχης εἶπεν ὅτι οὐδὲ ἰὼτα ἐξ αὐτῶν γνωρίζει ὅτι τὰ γράμματα οὔτε Ἑλληνικά, οὔτε Λατινικά, οὔτε Ἑβραϊκά, οὔτε Χιλιδαϊκά εἶναι. Οὕτω ἀκέρως ἐπανήλθεν ὁ Ἰβραήμ. Τότε ὁ Χαλὴ Πασάς, μετὰ τὴν συνήθη αὐτοῦ ἀνοήσιαν, εἶπε στραφεὶς πρὸς τὸν Ρουστάν·— Ἀδελφέ, ἐνθ' ἡμῶν, ὅτι εἶχα πρότερος κειρὸν ὑπὲρ τῆν Ἰταλὸν ἔμπειρον ὄλων τῶν γλωσσῶν καὶ γραμμάτων· ἂν οὗτος ἔζη, δὲν ἀμφιβάλω ὅτι ἠδύνατο ἢ ἀναγνώστη καὶ μεθερμηνεῦσθαι τὰ γράμματα ταῦτα· ἀλλὰ πρὸ κειροῦ ἀπέθανεν. Ἀγνοοῦντες λοιπὸν τί ἄλλο νὰ πράξωμεν, ἀπερῆσαν ἢ ἀποστείλωσι πρὸς ἐμὲ τὰ γράμματα ἀπὸ τῶν ὁποῖα οὐδὲν πλέον ἐπερίμεναν. Ταῦτα πάντα μαθὼν ἀπὸ τὸν Ἰβραήμ (διότι δὲν ἠδύνατο νὰ μετὰ κρύψῃ), σποδρότατα ὠργίσθη διότι παρεμπόδισαν τὰς ἐπιστολάς μου μὴ σεβόμενοι τὸ δημόσιον δίκαιον καὶ τὸν Καίσαρα αὐτὸν, ἀπὸ τὸν ὁποῖον προέρχονται. Τὸν διέταξα νὰ περιμένῃ ὅπως μεταφέρῃ τὴν ἐπαύριον εἰς τοὺς πασάδας τινὰ ἐξ αὐτῶν τῶν γραμμάτων μεταφρασμένα. Ἐμφανισθέντα τὴν ἐπιούσαν εἰς τὸ Διδάβιον, ἠρώτησαν αὐτὸν οἱ πασάδες ἂν ἀνέγνωσα τὰ γράμματα. — Τόσον εὐκόλα, ἀπεκρίθη ὁ Ἰβραήμ, ὅσον καὶ τὸ ὄνομά του· ἐνταῦθα δὲ ἀνήγγειλεν εἰς αὐτοὺς τινὰ τὰ ὁποῖα ἐπεθύμουν νὰ τοῖς διακονήσω. Τότε, εἶπεν ὁ Ρουστάν, ὁ πρέσβυς οὗτος εἶναι νέος, καὶ καταλαμβάνει ὅσα δὲν ἠδύνηθη γέρον Πατριάρχης ἢ ἀναγνώστη· ἀναμφιβάλως θέλει γενῆ μέγας ἄνθρωπος ἂν γράσῃ (1).

Μετὰ τινὰς ἡμέρας ἐνῶ συνδιελέγεται ὁ πρέσβυς μετὰ τοῦ Ρουστάν περὶ κοινῶν ὑποθέσεων, στραφεὶς οὗτος πρὸς ἐκείνους μετὰ φιλοφρονέσκατον τρόπον, ἐζήτησε νὰ τὸν πείσῃ νὰ γίνῃ Ὀθωμανός, ὑποσχέσθαι αὐτῷ δῶρα καὶ ἀξιώματα παρὰ τοῦ Σουλτανοῦ, καὶ τὴν βεβαίαν τῆς ψυχῆς του σωτηρίαν. Αἰνίττεται δὲ ὁ πρέσβυς ὅτι τὰ γράμματα καὶ ἡ εὐχρῆς αὐτῶν ἀναγνώσις ἐγέννησαν εἰς τὰς κεφαλὰς τῶν Τούρκων μεγάλην ἰδέαν περὶ τῆς μακροχρόνου αὐτοῦ.

Τὴν διήγησιν ταύτην συγχρόνως καὶ φιλαλήθους ἱστορικοῦ μετέφρασα ὀλόκληρον, διότι ἀποδεικνύει τὴν παχυλὴν ἀμάθειαν τῶν τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει κατοικοῦντων χριστιανῶν. Δὲν ἀμφιβάλω ὅτι ὁ Ἰβραήμ παντοῦ κατέφυγε διὰ νὰ καλύψῃ τὴν ἀμάθειάν του καὶ εὐχαριστήσῃ τοὺς Τούρ-

(1) Orator iste juvenis est, et ea intelligit quae ne legere quidem potuit senex Patriarcha; haud dubie evadet in vitam magnam, si pervenerit in senectutem. σελ. 189. Ὁ Βυζάντιος ἔγραψε τότε τὸ 36 ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ.

(1) Fuaerat hic Lavinus initio multis modis mihi molestus fuit, ὁ Λαβίνος οὗτος κατ' ἀρχὰς παντοίως τρόποις μετ' ἠρόλαι. σελ. 319.

(2) Πρῶτος ὁ Φραγκικός οὗτος συνέθετο συνθήκην πολιτικὴν μετὰ τοῦ Σουλτανοῦ. Αἱ μεταγενέστεραι τῶν Τούρκων καὶ Γάλλων βυβαίων ἦσαν ἁπλῶς ἐμπορικαί, καθὼς τοῦ Ἑβραίου Δ', τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ' καὶ Λουδοβίκου ΙΕ', γενόμενοι τὸ 1604 1673 καὶ 1740. — Felix Beaujour. Τόμ. 2, σελ. 324.

(3) Ὁ Βυζάντιος, κατὰ τὴν συνήθειαν τοῦ αἰῶνός του, καλεῖ τὸν πρέσβυν oratorem, ἐαυτὸν δὲ Caesarem oratorem.

(4) Ἐννοεῖ τὰ παράπονα τῶν χριστιανῶν κατὰ τῶν Γενιτζάρων φρουρῶν εἰς τὰ σύνορα τῆς Γερμανίας.

ἢ πόλις αὕτη ἢ ἐτοιμόρροπος, τῆς ὁποίας ἄλλο τῆς κρητέρας τῆς εὐκλείας κάλλος δὲν ἔμεινε παρὰ τὴν θέσιν. Ἄλλοτε μὲν ἦτον ἐφ' ἡμίλλοις τῆς Ῥώμης, νῦν δὲ ἀναξίως πιεζέται ὑπὸ δουλείαν. Τίνα θεατὴν δὲν θλίβει καὶ δὲν συγχινεῖ ἡ ἀστασία τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων; Τὸν πλείοτέρον μου καιρὸν κατατρίβω εἰς τὰ βιβλία μου, καὶ εἰς συνδιαλέξεις μετὰ φίλων καὶ κατοίκων τοῦ Σταυροδρομίου (1), τὸ γένος Γενουθῆσιων, καὶ ἄλλων, ὅχι ὅμως ἀνευ ἀδείας τοῦ Τζαούση, τοῦ ὁποίου τὴν διαγωγὴν καὶ τὸν χαρακτῆρα μάθε ἀπὸ τὰς ἐξῆς· Ἦλθε πρὸς ἐμὲ ἀπεσταλμένος παρὰ τοῦ Καίσαρος Βάλδος τις Ἰταλὸς ἐξηκοντούτης, ὅστις ὁδεύων ταχύτερον τοῦ προέποντος εἰς τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ, ἠρώτησεν. Ὁ ἰατρός διέταξε κλυστῆρα, τὸν ὁποῖον ἔφερον ὁ φαρμακοποιός· ἀλλ' ὁ Τζαούσης μετὰ πολλὴν ἀπανθρωπίαν καὶ τὸν κλυστῆρα καὶ πᾶν ἄλλο φάρμακον ἀπέπεμψεν. Ὁ Τζαούσης οὗτος ἦτο μέχρις ἐσχάτων πρὸς καὶ ἀγαθός, ἀλλ' αἴφνης ἐδαίμονισθη, καὶ τὸσση ἀπανθρωπίαν ἐδειξεν, ὥστε δὲν ἠδύναμην νὰ τὸν ὑποφέρω ἀπειλοῦντα τοὺς εἰσερχομένους μετ' ἐξέλα καὶ μάλιστα. Ἀπὸ τὸσον μετὰ παρόργισεν, ἀπερῆσισα νὰ τὸν δεῖξω πόσον μάταια ἦσαν τὰ ἀνόητα καὶ παιδαριώδη φρόνητά του. Ἔθεσα λοιπὸν ἕνα μου ὑπὲρ τῆν πλησίον τοῦ πυλῶνος, ἔσωθεν κλεισμένου διὰ μοχλοῦ, προστάξας νὰ μὴ ἀνοίξῃ εἰς οὐδένα ἀνευ ἰδίας μου ἀδείας. Τὸ πρῶτ' ἦλθεν ὁ Τζαούσης, κατὰ τὸ συνήθη ἢ ἀνοίξῃ τὸν πυλῶνα, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ κλεῖς δὲν ὠφέλει, ἐνόησεν ὅτι ὁ πυλῶν ἦτον ἔσωθεν κλεισμένος. Ἐρώναξεν εἰς τὸν ἄνθρωπον μου, φαινόμενον διὰ τοῦ ῥήγματος τῶν πτυχῶν ν' ἀνοίξῃ. Ὁ ὑπὲρ τῆς μου ὅμως ἐναντιόνηται, καὶ ὁ Τζαούσης ὀργίζεται καὶ βλασφημεῖ. Τότε λέγει ὁ ὑπὲρ τῆς·— Φώναξε ὅσον θέλεις, ἐδῶ δὲν ἐμβλίνεις οὔτε σύ, οὔτε ἄλλος κανεὶς ἀπὸ τοὺς ἰδικούς σου. Διατί ἐγὼ νὰ σε ἀνοίξω, καὶ ὄχι ἐσὺ ἡμᾶς; Ἐσὺ μᾶς κλείεις μέσκα, καὶ ἐγὼ σε κλείω ἐξω. Ἐπὶ ἐξωθεν κλείει τὸν πυλῶνα ὅσον θέλεις, ἐγὼ θέλω φροντίζει νὰ εἶναι ἔσωθεν κλειστός. Τότε ἐρωτᾷ ὁ Τζαούσης·— Οὕτω διέταξεν ὁ πρέσβυς; Ὁ ὑπὲρ τῆς ἀποκρίνηται·— Ναι. — Ἀφες με μόνον νὰ βάλω τὸν ἵππον εἰς τὸν σταυλόν. — Δὲν τὸ συγχωρῶ. — Δός με λοιπὸν ὀλίγην τροφήν τοῦ ἵππου. — Ἐχει τόσσην εἰς τὴν γειτονίαν, ὑπάγε καὶ ἀγόρασε. — Ἐσυνείθισα ποτὲ μὲν νὰ ἔχω ὁμοτράπεζόν μου τὸν Τζαούσην αὐτόν, ποτὲ δὲ ἀπὸ τὴν τράπεζάν μου νὰ τὸν στέλλω τροφήν. Τώρα ὅμως ἤλλαξεν ἡ τύχη, καὶ ἐστέκετο ἐξω νῆστις μετὰ τὸν ἵππον τοῦ δεμένου εἰς παρακείμενον πλάτανον. Καὶ ἐπειδὴ διαβλίνοντες πασάδες, καὶ πολλοὶ πορφυροφόροι ἐπιστρέφοντες ἀπὸ τὰ ἀνάτορα εἰς τὰ ἰδία, ἐβλεπον τὸν ἵππον τοῦ Τζαούση, γνωστὸν ἐκ τῆς στολῆς του, τρώγοντα χορτὸν εἰς τὴν ῥίζαν τοῦ πλατάνου, ἠρώτησαν διατί στέκεται ἐκεῖ καὶ ὄχι εἰς τὸν σταυλόν ὅπως ἄλλοτε. Ὁ δὲ Τζαούσης διηγήθη τὰ διατρέχοντα, ὅτι καθὼς ἔκλειεν ἡμᾶς μέσκα, οὕτω καὶ

ἡμεῖς ἐκλείσαμεν αὐτὸν ἐξω, καὶ ὄχι μόνον ἐκείνον, ἀλλὰ καὶ τὸν ἵππον του, καὶ ἐστερήσαμεν καὶ αὐτὸν καὶ τὸν ἵππον τροφῆς. Ταῦτα γενόμενα γνωστά καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς πασάδας ἐπροξένησαν πολὺν γέλωτα. Ἐκτοτε ἐφάνη μάταιον καὶ ἀνωφελές τὸ νὰ κλείωσι τὰς πύλας, ἀπὸ ἐγὼ ἐκαταφρόνου τοιαῦτα παράλογα βάσανα. Μετ' ὀλίγον ἀνεχώρησεν ὁ Τζαούσης οὗτος, καὶ ἤρχισαμεν νὰ ἔχωμεν φρουρὰν ἐλευθεριωτέραν.

Ταῦτα λεπτομερῶς διηγήθη ὁ Βυζάντιος διὰ νὰ μάθῃ ὁ φίλος τὸν βίον αὐτοῦ, καὶ τῶν Τούρκων τὴν καταπορὰν κατὰ τοῦ πρέσβους. Οὐσιωδέστερα εἶναι τὰ μετέπειτα γράφομενα, καὶ ἀξία προσοχῆς παντός ἱστοροῦντος τὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς τοῦ Σουλτανοῦ βασιλείας. Τὰς μακρουργίας ταύτας θεωρῶ λίαν πολυτίμους, ὡς γραφομένας παρ' ἀνδρῶν φιλαλήθους καὶ αὐτόπτου. Ἐπιθυμοῦντες νὰ μάθωμεν τὴν ἀληθῆ ἱστορίαν ὄχι μόνον τοῦ βίου τῶν ἐθνῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν, ὀφείλομεν νὰ συμβουλευώμεθα συγχρόνους καὶ αὐτόπτας τῶν ἱστορουμένων, ἐκείνων μάλιστα τῶν ὁποίων τὸν νοῦν καὶ τὸν χαρακτῆρα ἐξετιμήσαμεν.

Ἡμέρας τινὰς μετὰ ταῦτα, λέγει ὁ Βυζάντιος, ἀνέφερε τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ὁ Μέγας Βεζύρης· Ρουστάν, λαθῶν ἀφορμὴν παρ' ἀρχόντος τινος, προσελθόντος χάριν χριστιανοῦ, καὶ μεγάλως τιμωμένου διὰ τὴν εὐσέβειαν καὶ ἀγιοσύνην αὐτοῦ. Οὗτος ἠρώτησε τὸν Ρουστάν, διατί, ἐνῶ ἦτον τόσον προσηνὴς ἢ διχόνοια τῶν υἱῶν τοῦ Σουλτανοῦ, καὶ τόσον στάσεις ἐπαπειλοῦντο, δὲν ἐσυμφώνει εἰρήνην μετὰ τοῦ Καίσαρος, ἀπαλλάττων οὕτω τὸν Σουλτανοῦ αὐτῆς τῆς φροντίδος. Τὸ ἐπιθυμῶ καὶ ἐγὼ, λέγει ὁ Ρουστάν, ἀλλὰ τί νὰ κάμω; Ὅσα ἐγὼ ζήτω, ὁ πρέσβυς δὲν τὰ παραδέχεται· ὅσα ὁ ἴδιος προτείνει, ἐγὼ πάλιν δὲν δύναμαι νὰ παραδεχθῶ. Οὕτε δύναμει νὰ τὸν βιάσωμεν. Πόσον δὲν ἐδοκίμασα νὰ τὸν παρασύρω εἰς τὰς προτάσεις μου! Τὸν κρατῶ τόσα ἔτη κατὰ κλειστόν· μετὰ παντοῖους τρόπους τὸν τυραννῶ καὶ τὸν κακοποιῶ (1). Ἀλλὰ τί ὠφελοῦμαι; ἀναισθητεῖ εἰς ὅλα· ὁσάκις διέταξάμεν νὰ φρουρηθῆται ὅσον τὸ δυνατόν στενωτάτα, ὁ ἴδιος κλείεται μέσκα μετὰ μοχλοῦ εἰς τὰς θύρας. Μάταιος ὁ κόπος μας. Πᾶς ἄλλος ἀντ' αὐτοῦ, διὰ νὰ ἐλευθερωθῇ ἀπὸ τῆς ἐνόχλησιν, ἤθελε προσέλθει πρὸς τὴν θρησκείαν μας, αὐτὸς ὅμως ἀδιαφορεῖ.

Ταῦτα ὅλα ῥητῶς λέγει ὁ πρέσβυς ὅτι τὰ ἔμαθεν ἀπ' ἀνθρώπου; παρόντας εἰς τὴν συνομιλίαν. Ἀνευ τῶν διασαφήσεων τούτων, παράδοξος καὶ ἀνεξήγητος εἰς πολλοὺς θὰ ἐφάνητο ἡ τόση πίεσις τοῦ πρέσβους παρὰ τῶν Τούρκων. Τὴν πίεσιν καὶ κακεντρέθειαν ταύτην συγχρότητα ἀναφέρει, καὶ δὲν τὸν παραξενίζει, διότι πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του ἐκ Βιέννης εἶχε συμβουλευθῆ τὸν προκατόχον του, τὸν ὁποῖον παρόμοιαι κακοπάθειαι καὶ ἡ ἀχαρῆς

(1) Habeo enim, jam multos annos inclusum, multis modis molestus sum et tracto asperum. σελ. 220.

(1) Parae civibus. σελ. 210.

διατριβή ἐν Κωνσταντινουπόλει εἶχον θανατώσει μόλις φθάσαντα εἰς Βιέννην. Παρ' αὐτοῦ, λέγει ὁ Βυσβέκ, ἐμυήθη τὰ μυστήρια τῆς Τουρκικῆς συμπεριφορᾶς, καὶ τὸν ἀγέρωγον καὶ ἀκαμπτον τρόπον τῶν Τούρκων μεγιστάνων. Εὐρισκόμενον αὐτὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν μετεχειρίζοντο, καθὼς ὁ ἴδιος πολλάκις λέγει, ὅχι ὡς πρέσβυν ἀλλ' ὡς αἰχμάλωτον· διὰ τῆς ἐπιμονῆς ὅμως καὶ καρτερίας αὐτοῦ ὑπερνίκησεν ὁ μεγαλόψυχος τὰ πάντα, καὶ ἀπήλαυεν ὄλας τοῦ Καίσαρος τὰς αἰτήσεις. Τὸν λέγω δὲ μεγαλόψυχον, διότι καὶ τοὶ ἀπὸ τῶσας συνελθόντες καὶ διαφόρους ταλαιπωρίας κατατρυχόμενος· δὲν ἔλειψεν ὅμως νὰ διαδηλώσῃ εἰς τὴν Εὐρώπην τὸ μεγαλεῖον τοῦ Τουρκικοῦ βυσιλείου, καὶ παραβάλλων τοὺς συνετοὺς καὶ ὀλιγχερεῖς Τούρκους πρὸς τοὺς Εὐρωπαίους, νὰ πλέξῃ ἐγκώμια διὰ τοὺς Ὀθωμανοὺς τοιαῦτα, ὅποια σπανίως ἔκτοτε ἐγράφησαν ἀπὸ περικλητῆς Εὐρωπαίους, ἢ ἀνδρᾶς οἰκοῦντας ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν. Τοιοῦτοι ἄνδρες εἶναι σπάνιοι, καὶ περιηγητᾶς ὁμοίους τοῦ Βυσβέκ σπανίως ἀπαντῶμεν, δυναμένους ἐν τῷ μέσῳ τῶσας ἀφιλοξενίας καὶ ἐξιστορήσασαι μὲ τοιαύτην φρόνησιν καὶ τόσον καθαρὸν νοῦν, τὰ ἐλλείμματα καὶ τὰς ἀρετὰς τοῦ πολιτικοῦ καὶ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν ἐθνῶν.

Αἱ διπλωματικαὶ σχέσεις τῶν ἐθνῶν, δὲν εἶχαν κλονισθῆ τότε ὅπως σήμερον. Τὰ πλεῖστον ἐθνη, ὁσάκις ἀνεφύετο δυσχερῆς τις ὑπόθεσις, ἐπεμπον πρέσβεις, οἵτινες μετὰ τὴν διεκπεριώσιν τῆς ἐκκρεμοῦς ὑποθέσεως, πάλιν ἐπέστρεφον εἰς τὰ ἴδια. Ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Σουλεϊμάνου, τὰ δημοκράτη, Χριστιανικά τε καὶ Μωαμεθανικά, ἐπεμπαν συνεχῶς πρέσβεις εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ μάλιστα ἡ Βενετία, ὡς εὐρισκόμενῃ εἰς διηνεκῆ σχεδὸν πόλεμον μετὰ τῆς Τουρκίας. Τοὺς πρέσβεις τούτους οἱ Τούρκοι δὲν ἐμπιστεύοντο, δι' ἄσχυρίζομενοι ὅτι φέρουν πολυμεθεῖς ἐντολὰς καὶ διαταγὰς, ἐφαρμοζόμενας κατὰ τὰς περιστάσεις. Τὴν ἀπιστίαν ταύτην τῶν Ὀθωμανῶν πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς πρέσβεις, ἀποδίδει ὁ Βυσβέκ εἰς τὴν ἀτιμὸν καὶ ἀξιόμημπον πολλῶν Χριστιανῶν ἡγεμόνων διαγωγὴν, παραβιούντων συνθήκας, καὶ λεηλατούντων ἐν καιρῷ εἰρήνης τὰ ὀθωμανικά μεθόρια. Ὅτι οἱ πρέσβεις τῶν Χριστιανῶν ἤρχοντο ἔχοντες τοιαύτας ἐντολὰς, φέρει τὸ ἀκόλουθον παράδειγμα ὁ Βυσβέκ, ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς Πελοποννήσου. «Πρὸ τινος καιροῦ ἐρθασεν ἐδῶ Βενετὸς πρέσβυς, ὅταν μεταξὺ Τούρκων καὶ Βενετῶν λόγος πολέμου ἐγένετο περὶ παραδόσεως τοῦ Νεαπλίου, πόλεως τῆς Ἑλλάδος ἢ Ῥωμανίας εἰς τὸν Βασιλέα τῶν Τούρκων (1). Διετάθη δὲ ὁ πρέσβυς παρὰ τῆς Γερουσίας τὰ πάντα νὰ ὑποκινήσῃ διὰ νὰ μὴ παραδῶσῃ τὸ Νεάπλιον· ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν παράδοσιν νὰ συγκατανεύσῃ παρὰ νὰ ἔλθῃ εἰς πόλεμον (2). Ταῦτας τὰς

διαταγὰς τῆς Γερουσίας ἔμαθαν οἱ Τούρκοι διὰ προδοσίας τινῶν Βενετῶν· ὁ δὲ πρέσβυς ἀγνοῶν τοῦτο ἤρχισε μὲ ἐλαφρὰς προτάσεις ν' ἀνιχνεύῃ τὴν διάθεσιν τῶν Μεγιστάνων· ἀλλ' οὗτοι ἀπήτουν νὰ τοὺς κοινοποιήσῃ ὄλας τοῦ τὰς διαταγὰς. Ὁ δὲ πρέσβυς ἀπεκρίθη ὅτι ἐκτὸς τούτων ἄλλας δὲν ἔχει. Οἱ πασάδες τέλος ὀργιζόμενοι τὸν εἶπαν μὲ τρυφὴν ἀγέρωγον, ὅτι ὁ Σουλτάνος δὲν ἐμπαίζεται μὲ τὰ τοιαῦτα, ὅτι γνωρίζουν ὄλας τοῦ τὰς διαταγὰς, τὰς ὁποίας καὶ ἐξέθεσαν συμφώνως μετὰ τῶν ἰδικῶν του. Ἄν δὲν ἐφάνερον λοιπὸν τὰ πάντα, ἤθελλαν τὸν μεταχειρισθῆ ὡς ἀπατεῶνα καὶ ψεύστην, καὶ τιμωρήσαι ὡς τοιοῦτον· ὅτι βέβαιος ἦθελεν εἶσθαι τῆς δημοκρατίας ὁ ὄλεθρος, καὶ ἀκάθεκτος ἡ ὀργὴ τοῦ Σουλεϊμάνου κατὰ τοσαύτης δολιότητος. Ἄς μὴ βραδύνη λοιπὸν νὰ φανερώσῃ τὰς διαταγὰς του. Ἄν ὅμως ἐδίσταζεν, ἄς μὴ τρέμει μ' ἐλπίδα εἰρήνης ἢ ἄλλης ὠρσεύσεως ἐκ τῆς μετανοίας του. Ὁ Σουλεϊμάνος οὐδένα παρκαλεῖ· χάρις τῷ Θεῷ ἔχει δυνάμεις τὰ πάντα νὰ νικήσῃ. Ὁ πρέσβυς σποδρότατα συγινώμενος ἀπὸ τὰς ὀμιλίας ταύτας, καὶ νομίζων ὅτι μακτίως κρύπτει ὅσα ἤσταν γνωστότατα, διεδήλωσεν ἀδιστακτικῶς ὅσας διαταγὰς ἔλαθε παρὰ τῆς Γερουσίας. Ἐνεκ τῆς διαγωγῆς ταύτης μεγάλως κατ' αὐτοῦ ὀργίσθη ἡ ἐν Βενετίᾳ Γερουσία. Ἡ ἔκδοσις, λέγει ὁ Βυσβέκ, οἱ Τούρκοι ἐφέροντο μὲ πολλὴν δυσπιστίαν πρὸς πάντας τοὺς πρέσβεις, μὴ πιστεύοντες ποτὲ τὰς ὀμιλίας των. Τὸν Βελδουβίκιον, πρέσβυν τοῦ αὐτοκράτορος Καρόλου, καὶ ἄλλους ὁμοίους αὐτοῦ, πλεῖστον τῶν δεκαοκτῶ μηνῶν ἐκράτησαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀνευ οὐδενός· ἀποτελέσματος.

Α. Γ. ΠΑΣΠΑΤΗΣ.

(Ἐπεταὶ συνέχεια.)

ΕΚΔΟΣΙΣ

ΤΩΝ ΑΠΑΝΤΩΝ ΖΑΛΑΚΩΣΤΑ.

—ooo—

Φίλτατε φίλε!

Περίεργος συγκυρία! Μόλις πρὸ τεσσαρῶν ἡμερῶν ἀναφέρων ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Κ. Θ. Ὀρφανίδην περὶ τοῦ πένθους τὸ ὅποιον ἐνεποίησε καὶ εἰς ἐμὲ ὁ ἄωρος θάνατος τοῦ Γ. Ζαλακώστα, παρεκίνουν αὐτὸν ἵνα γράψῃ τί περὶ τοῦ ἀρτίως ἀναρπαγέντος ἀπὸ τὴν ἡμετέραν τῶν γραμμάτων πολιτείας ποιητοῦ, καὶ οὗτος πῶς νὰ ἐξοφλήσῃ εὐγενῶς τὸν μετ' αὐτοῦ παλαιὸν λογιόγραφον, καὶ ἰδοὺ τὸ φυλλάδιον τῆς *Harthoras* τῆς 15 Σεπτεμβρίου ἔφερε δημοσιευμένον ἀξιόλογον ἄρθρον ὑπογεγραμμένον παρὰ τοῦ Θεοδώρου Ὀρφανίδου.

Τὸ ἀνέγνων μετὰ βελήϊας συγκινήσεως καὶ λαμ-

ratione eum Turcis salva Neapoli transigere posset quo ubi fecisset, potius quam ad bellum veniretur, demum in ejus urbis deditorem consentiret. 221.

βάνω τὸ φιλικὸν θάρρος ἵνα δημοσίᾳ εὐχαριστήσω τὸν Κ. Ὀρφανίδην διὰ τὴν τῆς ἐπιθυμίας μου ἀπροσδόκητον ἐκπλήρωσιν.

Μετὰ τὴν σύντομον καὶ ἀληθῶς ὑπὸ εὐγενῶς αἰσθητικῆς ὑπεργρομένην Νεκρολογίαν, περιττὴ ἀποδίνει ἴσως πᾶσα περὶ τῆς ἐκφρασεως θλίψεως καὶ πένθους. Πάντες οἱ ἀναγνώσται τῆς *Harthoras*, βέβαιός εἰμι, θέλουν ἐπαινέσαι τὸν Κ. Ὀρφανίδην ὡς πιστῶς ἐρμηνεύσαντα τὸ κοινὸν ἡμῶν πένθος, καὶ ὡς εὐλαβῶς ἀποτίσαντα τὸν φόρον τῶν δικαίων ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ ἐν Ἀπόλλωνι συναδελφου, καὶ ἐν τοῖς ποιητικῶς ἀγῶσιν ἀξίου συναθλητοῦ αὐτοῦ.

Ναί! μετ' εὐχαριστήσεως ἀνεγίνωσκον καὶ τοὺς στίχους τοῦ Ζαλακώστα καὶ τὰς διαφόρους αὐτοῦ διατριβὰς μετ' ὧν ἐκόσμηε καὶ τὴν *Harthoras*, καὶ ἄλλα περιοδικὰ ἡμῶν συγγράμματα ὁ ἄσχυρος αὐτοῦ κάλαμος. Μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῶν πρώτων φυλλαδίων τῆς *Μνημοσύνης*, ἐν ἣ ἤρξατο καταχωρίζομένη ἡ μετάφρασις τῶν *Τελευταίων ἡμερῶν* τῆς *Πομπήης*, τοῦ ἀριστοτεχνικοῦ τούτου τῶν συγγράμματος ἐν Ἀγγλίᾳ μυθιστορημάτων, παρεκίνησα φίλον τινὰ, ἐξεργαζόμενον τὴν ἐκ τοῦ πρωτοτύπου μετάφρασιν τοῦ αὐτοῦ συγγράμματος, ὅπως διακόψῃ τοῦ ἔργου αὐτοῦ τὴν ἐξκολλούθησιν, καὶ τρόπον τινὰ, παραχωρήσῃ τὰ πρωτεῖα εἰς τὴν δημοσίευσιν τῆς μετάφρασεως τοῦ Κ. Ζαλακώστα, καίτοι γινόμενης ἐκ τοῦ Ἰταλικοῦ. Ὁ φίλος οὐ μόνον συνήνεσεν εἰς τὴν ἐμὴν παρακίνησιν, ἀλλὰ καὶ ἀξιοπαίτως ἐν τέλει κατεσίγησε τὴν φιλολογικὴν του φιλοτιμίαν, προβάσας ἐπὶ τὰ πρόσω τῆς μετάφρασεως τοῦ Κ. Ζαλακώστα, καὶ παραγοῦσας οὕτω τερπνὸν καὶ ὠφέλιμον ἀνάγνωσμα εἰς τοὺς ἀγαθῶν τὴν ἐπιτυχῆ μεθερμηνέυσιν εἰς τὴν ἡμετέραν γλῶσσαν τῶν ξένων ἀριστοτεχνικῶν.

Κατὰ τὸ διάστημα τῆς πρὸ ὀλίγων μηνῶν διατριβῆς μου ἐν Ἀθήναις ἐγνώρισκα πρώτῃν φορὰν προσωπικῶς τὸν ποιητὴν Ζαλακώσταν, καὶ ἡ φιλικὴ αὕτη σχέση, τὴν ὁποῖαν ὁ θάνατος αἴρνης διέκοψεν, ἀφῆκε εἰς τὴν μνήμην μου ἀξιολόγους ἐντυπώσεις καὶ τοῦ ἀνεξερτήτου χαρακτῆρος καὶ τῆς ἀγαθῆς τοῦ ἀνδρὸς συμπεριφορᾶς. Ἰσχυρῶς καὶ μετρίου ἀναστήματος, φέρων ἀπλῶς ἀλλ' εὐπρεπῶς τὴν στρατιωτικὴν στολήν, στοργύλος τὸ μέτωπον περιστερόμενον ὑπὸ κόμη· τὴν ὁποῖαν ἐνωρίς ἤρχισαν νὰ λευκίνωσιν οὐχὶ τὰ ἔτη ἀλλ' αἱ περιπέτειαι τοῦ βίου, αἱ στερήσεις καὶ αἱ θλίψεις καὶ τὰ ἀλλεπάλληλα πένθη τῶν ἀλληλοδιαδόχως ἀναρπαγέντων ὑπὸ τοῦ θανάτου τέκνων του, διετήρει πρόσωπον ἰλαρὸν καίτοι μελαγχολικόν, καὶ φυσιογνωμίαν δεικνύουσαν καὶ ψυχῆς εὐκρινείαν καὶ καρδίας ἀγαθότητα. Ἠγάπων, φίλε, τὴν συνομιλίαν του, διότι ἐν τοιαύτῃ ὥρᾳ οἱ ὀφθαλμοὶ του λαμβάνοντες πλείονα ζωηρότητα, καὶ ἡ φωνὴ του γινόμενη ἡχηρότερα, ἐφάνερον ἀνθρώπον τοῦ ὁποῖου αἱ πεποιθήσεις καὶ αἱ ἰδέαι ἐμορφώθησαν οὐχὶ εἰς τὰ σχολεῖα, ἀλλ' εἰς τὰς ποικίλας ἀναγνώσεις καὶ εἰς τὰς ἰδίας μελέτας. Εἶχεν ἔμφυτον

φιλομάθειαν καὶ μετὰ πόθου ἐδίδοτο εἰς τὴν φιλολογικὴν ἐργασίαν ἐκ τε τοῦ πρὸς τὴν μάθησιν ἐρωτος καὶ πολλάκις ἐκ τῆς πενίας ἥτις, ὡς πασίγνωστον, ἀγαπᾷ πολὺ τὴν συντροφίαν τῶν καλλιεργούντων τὰ γράμματα. Τὴν αὐτομάθειάν του δὲν συνεσκίαζον οὔτε ἐπίδειξις οὔτε οἰκισίς, περὶ δὲ τῶν ποιητικῶν του στεμμάτων δὲν τὸν ἔκουσά ποτε ὀμιλοῦντα, καθότι ἦτο κάτοχος πολλῆς μετριοφροσύνης τὴν ὁποῖαν ἠρέμιζον ἐπίστε, ἀλλ' ἀνευ δρυμότητος, αἱ φιλολογικαὶ ἐριδὲς εἰς ἃς ἀπεδύετο θυβρῶντως ὡς γενναῖος στρατιώτης.

Ὀμιλῶν δὲ περὶ τῶν ποιημάτων του, καὶ τῶν ἐκδοσόμενων καὶ τῶν ἀνεκδότων, μ' ἐξέφραζε τὸν πόθον καὶ τὴν πρόθεσιν τῆς εἰς ἐν τοῦχος ἐκδόσεως ὄλων, καὶ ἐν ᾧ παρεδέχετο τὴν παρακίνησίν μου πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς προθέσεως ταύτης, ἐθεώρει τὸ πρᾶγμα δυσκτέλεστον ἕνεκα τῆς περὶ τὰ τοιαῦτα ἔργα ἐπικρατούσης παρ' ἡμῖν ἀδιαφορίας, καὶ ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως ἐκδοτῶν φιλομουσῶν καὶ προθύμων εἰς τὸ ν' ἀναδέχωνται ἐκδόσεις βιβλίων, καὶ μάλιστα ποιητικῶν, ἀνευ συνδρομητῶν.

Ἀλλὰ τὸ σκληρὸν τοῦ θανάτου δρέπανον κατέκοψε φεῦ! ἐν ὠρίμῳ ἡλικίᾳ καὶ μετῇ ἀγαθῶν ἐλπίδων καὶ τὰ θναῖρα καὶ τοὺς πόθους τοῦ ποιητοῦ! Ναί, ὡς ἀληθῶς λέγει ὁ φίλος Ὀρφανίδης, ὁ Ζαλακώστας ἀφῆκε μόνον κληρονομίαν οὐ μόνον εἰς τὴν τεθλιμμένην οἰκογένειάν του, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν φιλάτην αὐτῷ πατρίδα ὄνομα ἐντιμὸν ἀλλ' οὐχὶ πτωχῶς ξηρὸν, ὡς ἐκλήρωσε ὁ σατανικὸς τοῦ ἐλισμοῦ ὀπαθὸς ἰσχυρίζεται. Εἶναι μὲν ἀληθές· ὅτι ἡ κοινωνία ἐναθρονομένη νέμεται τὸ ἐντιμὸν ὡς ἀποκλειστικὴν κληρονομίαν τῆς, ἀλλ' ἄρα γε ἡ κοινωνία ἢ Ἑλληνικὴ θέλει ἐγωιστικῶς ἐγκαταλείψει ὀλοφυρομένην εἰς τὴν σκοτίαν τῆς πενίας ἀνευ οὐδεμιᾶς παραγορίας τὴν χήραν καὶ τὰ ὀρφανὰ τέκνα τοῦ ψάλτου τοσούτων πατριωτικῶν ἀσμάτων; Τὴν πικρὰν καὶ ὅσον δίδεται μελαγχολικὴν ταύτην αἰτίαν τίς καὶ τὸ ὄνομα καὶ τὴν καρδίαν Ἑλλήνων δὲν θέλει προθυμῶς νὰ μετεπίσῃ, ἢ μᾶλλον νὰ διαψεύσῃ καὶ νὰ φέρῃ μικρὰν τινα παραγορίαν εἰς τὸ πρόσωπον τῆς χήρας τοῦ Ζαλακώστα;

Εὐχῆς ἔργον βεβαίως ἐὰν ἡ Κυβέρνησις χορηγήσῃ συνδρομὴν τινα εἰς τὴν πενομένην τοῦ θανόντος στρατιώτου ποιητοῦ οἰκογένειαν· ἀλλὰ τὴν δικαίαν ταύτην συνδρομὴν τῆς Κυβερνήσεως πέποιθα ὅτι δύναται νὰ ἐνισχύσῃ καὶ ἐτέραις παρὰ τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας συνδρομῆς, οὐδὲν ἦτον δικαία τοῦ κοινοῦ ἀγαθοῦ πύροχος. Αὕτη δὲ εἶναι ἡ εἰς ἕνα τόμον δημοσίευσιν τῶν τε ἐκδοσόμενων καὶ τῶν ἀνεκδότων ποιημάτων τοῦ Κ. Ζαλακώστα (1). Οὕτως οὐκ ἐπιδοσετέρα ἀποβήσεται ἡ μὴν τοῦ ἀποθνήσκοντος κληρονομία ἐὰν φιλότιμος καὶ ἀφιλοκερδῆς ἐκδότης ἀναδεχθῇ τὸ ἔργον καὶ τὴν ἐπιστολίαν καὶ

(1) ΣΗΜ. ΠΑΝΔ. Περίεργος ἡ σύμπτωση τῶν ἰδίων. Ἰδὲ ἀνεπὶ τῆς περὶ ἀνεκτύσεως τῶν ἀπάντων τοῦ μακαρίτου Ζαλακώστα ἀγγελίαν τῆς χήρας αὐτοῦ. Δὲν ἀφιδολλόμεν ὅτι οἱ ὀμογενεῖς καὶ τὴν μνήμην ἐκείνου τιμῶντες καὶ τὰ ὀρφανὰ αὐτοῦ συντρέχοντες θέλουσι προθύμως συνδράμει τὴν ἐκδοσιν.

(1) Ἡ πόλις αὕτη μετὰ τῆς Μονιμβασίας, παρεδόθη εἰς τὸν Σουλεϊμάνον τὸ 1540.

(2) Ἰδοὺ τὸ Ἀκτιναῖον κείμενον τοῦ Βυσβέκ. Qui eum haberet in mandatis à suo senatu, ut omnia experiretur si qua

ἐπεξεργασίαν αὐτοῦ ἀναθήσῃ εἰς ἄνδρα λόγιον καὶ περὶ τὴν τοιαύτην ἐνασχόλησιν ἀρμόδιον.

Τὴν ἰδέαν ταύτην ἦν προβάλλω διὰ τῆς *Παρδώρας* εἰς τὸ φιλόμουσον κοινὸν οὐκ ὀλίγοι νομίζω θέλουσιν ἀποδεχθῆ καὶ ἐπιδοκιμάσει. Κολακεύονται δὲ ὑπὸ τῆς ἐλπίδος ὅτι ἡ τοιαύτη πραγματοποίησις θέλει γενῆ οὐ μόνον ἀναγκαίου καλοῦ πάροχος, ἀλλὰ καὶ μελλόντων κοινωνικῶν ὠφελημάτων πρόξενος. Τίς, τῷ ὄντι, ἀγαπῶν τὰ γράμματα καὶ τὴν πρόδον τῆς νεωτέρας ἡμῶν φιλολογίας δὲν θέλει προθύμως ἀγοράσει τὰ πονήματα τοῦ Ζαλακώστα ἐκδομένα εἰς τόμον φιλοκάλως ἐκτετυπωμένον; Τίς, ἐν τῷ καλῶν παράδειγμα τοῦτο δοθῆ, δὲν θέλει εὐχθῆ νὰ ἴδῃ δημοσιεύμενα τὰ Ἄπαντα τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ, τὴν ἔμμετρον μετάφρασιν τῆς Αἰνεΐδος τοῦ Βιργιλίου ὑπὸ τοῦ Ἰακώβου Ρίζου Ραγκαβῆ, καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως ἐπικὴν, ὡς ἤκουσα, διήγησιν τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ τοιαῦτα ἄλλα ὀψίβια κληροδοτήματα λογίων ἀποθανόντων, κείμενα ἐν γωνίᾳ καὶ παραθύρῳ;

Ἄλλὰ πρὸς ἀσφαλετέραν εἰσόδωσιν τῶν τοιούτων ἐθνωρελῶν ἔργων ὀφείλεται καὶ ἡ τῆς Κυβερνήσεως πρόθυμος συνδρομὴ καὶ ὤθησις, καὶ ἡ τῆς Πρυτανείας τοῦ Πανεπιστημίου ἠθικὴ παρακίνησις, συντελοῦντος ἐν μέρει καὶ τοῦ παρ' αὐτῇ ὑπάρχοντος χρηματικοῦ κεφαλαίου πρὸς ἐμψύχωσιν αὐτῶν. Οὕτω πως δύναται νὰ ἐκτελεσθῆ ἐπιτυχῶς ὁ σκοπός, καὶ τὰ κληροδοτήματα τῶν ἀποθανόντων συγγραφῶν δὲν θέλουσιν ἐπὶ τέλος ἀποβῆ τοῦ χρόνου καὶ τῆς λήθης παρανάλωμα. Χαῖρε!

Μάντισσετερ, 8 Ὀκτωβρίου 1858.

X. A. PARMENIΔΗΣ.

Ἰδοὺ ἡ περὶ τῶν ἀπάντων τοῦ X. Ζαλακώστα ἀγγελία τῆς χήρας αὐτοῦ.

Ἀφοῦ μετὰ τὸσαῦτα παθήματα, μοῖρα σκληρὰ μοὶ ἐπεφύλαττε νὰ κλαύσω νεκρὸν καὶ τὸν πολυτιμον σύζυγόν μου, τὸν ἀγαθὸν καὶ πεφιλημένον μου Ζαλακώσταν, δὲν ἠδυνάμην νὰ ἔχω τοῦ λοιποῦ εὐχὴν τινὰ ἢ πόθον ἐπὶ τῆς γῆς. Εἰς νύκτα δυστυχίας ταφεῖσα, παρηγορίαν ἔχω τὴν μνήμην του, προσκνητήριόν μου τὸν λίθον, ὑπ' ὃν κατέκλινε τὴν ἱεράν κεφαλὴν.

Ἄλλ' εἰς τὴν μνήμην του ἀγίαν ὡς μύρον ἔβρεσε τὸ δάκρυον τοῦ κοινοῦ, καὶ αἱ προτροπικὴ σεβαστῶν μοι λογίων μοὶ ἐπιβάλλουσι νὰ ἀνακύψω τὴν ἔρημον κεφαλὴν καὶ παρὰ τὸ μνήμα πολυερηνότητος συζύγου τα ἀγγεῖλαι τὴν δημοσιεύσιν ΤῶΝ ἈΠΑΝΤΩΝ αὐτοῦ. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου μὲ παραμυθεῖ τοῦλάχιστον ἡ ἰδέα, ὅτι πρὸς ὄραν κἀν ἀναγεννᾶται εἰς τὴν ζωὴν, καὶ συντηρεῖ ἀκόμη τὰ ἔρημα ὄρφανά του.

Διὰ τῆς συλλογῆς ΤῶΝ ἈΠΑΝΤΩΝ αὐτοῦ θέλουσιν δημοσιεῦθ ὡς νεκρικὴ ἀνθοδέσμη του· α'. τὸ Χάρι τῆς Γραβιάς, β'. αἱ Σκιαὶ τοῦ Φαλήρου, γ'. τὸ βραβευθὲν Μεσολόγγιόν του, δ'. τὸ Στόμιον τῆς Πρεβεζῆς, ἐπιδιορθωθὲν, ε'. οἱ βραβευθέντες Ἀρμα-

τωλοὶ καὶ Κλέπται, ς'. αἱ Ὠραι, ζ'. τὸ Σπαθὶ καὶ ἡ Κορώννα, καὶ ἡ ὁ Εὐεργέτης Σίνας.

Εἰς ταῦτα δὲ θέλουσι προστεθῆ τὸ *Συναπάντημα*, ἢ *Ἐπιθάνατος ὡδή του*, ὁ Θεὸς καὶ ὁ Ἐρωρως, ἢ *Ἀρθοπῶλις*, τὰ *Δάκρυα*, τὸ *Φιλημά του*, καὶ πᾶν ὅ,τι ὠραῖον, δι' οὗ ἡ θλιβερά Μοῦσά του ἐποίηκε τὴν *Παρδώραν*.

Ἰδίως ὅμως δίδεται ἡ πικρὰ εὐκαιρία τοῦ νὰ γνωρίσῃ τὸ Κοινὸν καὶ ἔργα ὅλων νέα τῆς Μούσης του ἦτοι, Ὡδὴν τινὰ εἰς τὴν 25 Μαρτίου, Ἐλεγεία καὶ σκέψεις αὐτοῦ, μετάφρασιν τῆς πτώσεως τοῦ Μεσολογγίου, τὴν *Μάχην* τοῦ Σοβολάκου, ἐπεισόδιον τοῦ ἀγῶνος, τὴν *Τελευταίαν νύκτα* τῆς Ἐξόδου, δοθείσαν εἰς τὸν ποιητικὸν ἀγῶνα, καὶ τελευταῖον τὸν θάνατον τοῦ Μάρκου Βότσηρη γεγραμμένον μετὰ τὸσαύτης ἐμπνεύσεως καὶ φιλοπατρίας, ὥστε, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τῶν εἰδότηων, εἶναι τὸ εὐσμεώτερον ἄνθος τὸ ἀγιάζον τὴν μνήμην του.

Τὴν Συλλογὴν λοιπὸν ταύτην προσφέρω ἀπὸ μέρους τῶν ὄρφανῶν Ἐκείνου εἰς τὴν ποτρίδα, διότι ὑπὲρ αὐτῆς ἐμόχθη ἐν τῇ ζωῇ, ὑπὲρ αὐτῆς ἐσκέπτετο καὶ θνήσκων ὁ σύζυγός μου.

Εὐδαίμων αὐτός! μὲ ἕνα γεννηθεὶς πόθον, τὸν ἔρωτα τῆς Πατρίδος, παιδίον, τῇ προσέφερε τὸν βραχίονά του, ἀκμαῖος, τῆς ψυχῆς του τὰ πάθη, καὶ μετὰ τοῦ πολέμου καὶ σκέψεως διελθὼν εἰς τάφον ἄωρον συνετρίβη. Μὲ μένει σήμερον κληρονομία πολυτίμος ἢ πενία του, καὶ τοῦ Κοινοῦ τὸ δάκρυ τὸ εἰς τὴν μνήμην του ἐκχυθὲν. Μὲ δίπλωμα τοιαύτης εὐγενείας εἰς χεῖρας, σφίγγω τὰ ὄρφανὰ τοῦ ἐθνικοῦ Βάρδου καὶ ἐν ὀνόματί του ἐπικαλοῦμαι τὴν συνδρομὴν τῆς Πατρίδος.

Τιμὴ τοῦ βιβλίου δραχ. 5. ἡ ἐκδοσις φιλοκάλως καὶ πλουσία.

ΑΙΝΙΓΜΑ.

Εἰς τὰ νῶτα τῆς θαλάσσης ἰσταμένῃ δὲν σαλεύω,
πλὴν μετὰ τῶν ὀπλοφόρων περιτρέχω τὰ βουρά·
Καὶ ἂν μ' ἀποκεφαλίσῃς, εἰς τὸν Ὀλυμπον ἰσπεύω,
ὅπου ρέος εἰροχρὸς θεῖον ρέκταρ μὲ κερῶ.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

ἐν τῷ 204 φυλλαδίῳ.

Σελ. 274, στίλ. α', στ. 23, Σχῆτρον γρ. Σιθῆτρον, (καὶ οὕτω διὰ τοῦ ε παντοῦ), στίλ. β', στ. 24, προσίχθημεν γρ. προίχθημεν. Σελ. 276, στίλ. α', στ. 6, τῆς 15 γρ. τῆς 127, στ. 27, προσθέτεται γρ. προβίτεται, στίλ. β'. στ. 42, ὄπερ γρ. ὄπερ, στ. 49, προσθέτεται γρ. προβίτεται. Σελ. 277, στίλ. α', στ. 27, ἴνα γρ. ἴσα, — δύναται γρ. δύνηται. στ. 32, τούτω γρ. τούτο. Σελ. 278, στίλ. α', στ. 19, Τρόφιμος γρ. τρώφιμος, στ. 20, ζωῆς γρ. ζωαῖς. στ. 26, Ῥ. Μεροχουσίου γρ. Ριττεροχουσίου. Σελ. 279, στίλ. α', στ. 7, Τόπος γρ. Τῦπος. στ. 10, αἰθερίας γρ. αἰθερίας, στ. 24, παρελήθη γρ. παρελείθη. Σελ. 280, στίλ. α', στ. 4, ἀπειρήθησιν γρ. ἀπειροήσιν. στ. 3, φθονεῖο γρ. φθονεῖο, στ. 15, 1744 γρ. 1744. στ. 36, Τραχέροντος γρ. Τριγέροντος, στίλ. β'. στ. 46, γινόμενας γρ. γενομένας. Σελ. 281, στίλ. α', στ. 14, ἔλεγε γρ. ἔλεγα.